

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Πλούσιοι και Φτωχοί:

Ο σοσιαλισμός στη σκέψη του Ξενόπουλου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Φλώρας Β. Ρηγοπούλου

Πτυχιούχου του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου

Πελοποννήσου (2017)

A.M.: 1013201904016

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Μαρίνα Γρηγοροπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ελένη Κουτριάνου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Καλαμάτα, Ιούνιος 2021

... Εγώ γράφω διηγήματα για τον κόσμο, και θέλω να τα χαίρεται ο κόσμος. Ο κόσμος με νιώθει, ο κόσμος με διαβάξει, ο κόσμος με αγοράζει. Μου αρέσει κάθε μου γραφτό, να είναι στη μορφή του τόσο απλό, ώστε με την ίδια σχεδόν άνεση να μπορεί να το διαβάξει και ένας μαθητής του Γυμνασίου και ο κύριος Παλαμάς. Δεν αγαπώ τα σύννεφα και τα σκοτάδια· με τραβά περισσότερο η ξαστεριά, το φως. Εσπούδασα μαθηματικά στα νιάτα μου, κι εσυνήθισα να λέγω τα πράγματα απλά, καθαρά και ξάστερα.

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ ..	9
1.1 Σύντομη βιο-εργογραφία.....	9
1.2 Αστικός ρεαλισμός.....	13
1.3 Το φιλοσοφικό υπόβαθρο σκέψης και γραφής του λογοτέχνη.....	17
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ	24
2.1 <i>Πλούσιοι και φτωχοί</i> : προσέγγιση του κειμένου με βάση τα γνωρίσματα του σοσιαλισμού.....	24
2.2 Τα άλλα δύο έργα της τριλογίας.....	51
2.3 Φιλοσοφικά ζητούμενα του έργου: ζητήματα ηθικής, δικαίου, τύχης.....	59
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	69

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας πλέον τις μεταπτυχιακές μου σπουδές, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στους ανθρώπους που συνέβαλαν στην περάτωσή τους. Πρωτίστως, θέλω να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου και Επίκουρο Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κυρία Μαρίνα Γρηγοροπούλου, για την ανιδιοτελή αρωγή της. Την ευχαριστώ για τα ανεκτίμητα εφόδια, τα οποία μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου, καθώς και για την ακούραστη υποστήριξη και καθοδήγησή της. Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κύριο Γιώργο Ανδρειωμένο και στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Ελένη Κουτριάνου, για την παρουσία τους στην τριμελή επιτροπή εξέτασης της διπλωματικής μου. Τέλος, οφείλω ένα εκ βαθέων «ευχαριστώ» στους γονείς μου για την πολύτιμη συμπαράστασή τους σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας αυτής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία», με ειδίκευση στην «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία», του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συντάσσοντας αυτήν την μελέτη, επιχειρείται κατ' αρχάς να προσδιοριστεί με σαφήνεια η σοσιαλιστική σκέψη του Ξενόπουλου ως στάση ζωής. Πρόκειται για μια έγκυρη υπόθεση εργασίας που επιδιώκει να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερο τη σοσιαλιστική σκέψη του Ξενόπουλου υπό το πρίσμα της δημοφιλούς κοινωνικής τριλογίας, *Πλούσιοι και Φτωχοί*.

Η εργασία συνίσταται σε δύο κεφάλαια.

Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο παραθέτουμε τα βιογραφικά στοιχεία του Ξενόπουλου και φωτίζουμε τους βασικούς σταθμούς της ζωής του. Αναφέρουμε το πάντα καίριο συγγραφικό του έργο, την πρωτοπόρα θεατρική συνεισφορά του, τη μεταφραστική και κριτική του εργασία, καθώς και την πλούσια αρθρογραφία του σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής. Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος (Κωνσταντινούπολη, 9 Δεκεμβρίου 1867 - Αθήνα, 14 Ιανουαρίου 1951) είναι ένας ακαταπόνητος δημιουργός που δεν μένει μόνο στον απαιτητικό χώρο του μυθιστορήματος, αντιθέτως παρεισφρεί στη διαπαιδαγώγηση και στην αισθητική καλλιέργεια των παιδιών μέσα από την πολυετή παρουσία του στο περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων*. Επηρεασμένος από τη γλώσσα και την πεζογραφία της γενιάς του 1880 εξακολουθεί να συνυπάρχει με την πρώτη μεταπολεμική γενιά, συμβάλλοντας ενεργά στη γλωσσική διαμόρφωση των νέων. Ο Balzac, ο Flaubert, ο Daudet, ο Zola, ο Dickens και ο Ibsen επιδρούν στην πεζογραφία και στη δραματουργία του. Ο Ξενόπουλος παραμένει πιστός στον ρεαλισμό, τον οποίο και αναπτύσσει στην έντονη πεζογραφική του δραστηριότητα, τόσο στο διήγημα, όσο και στο μυθιστόρημα. Θεωρείται, μάλιστα, εισηγητής του αστικού μυθιστορήματος που, σε αντίθεση με τη φανταστική και υποκειμενική απεικόνιση των ρομαντικών, επιλέγει την αντικειμενική απεικόνιση της εξωτερικής πραγματικότητας. Στο ίδιο κεφάλαιο αναπτύσσουμε το φιλοσοφικό υπόβαθρο σκέψης και γραφής του λογοτέχνη, δίνοντας έμφαση στο φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού που κυριάρχησε στην πνευματική ζωή του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα και, κυρίως, στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα του σοσιαλισμού. Ειδικότερα, μελετώντας την αυτοβιογραφία του Ξενόπουλου, αποτυπώνουμε τη

φιλοσοφική θεωρία του θετικισμού, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή συνέβαλε στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού έργου του συγγραφέα. Άλλωστε, ο θετικισμός αποτέλεσε μια από τις βασικές αρχές επί των οποίων ερείδεται η ρεαλιστικότερη πλευρά του έργου του Ξενόπουλου. Με αφετηρία την αυτοβιογραφία του παραθέτουμε τη δεδηλωμένη, αλλά μη τεκμηριωμένη θέση του συγγραφέα για τον σοσιαλισμό. Αξιοποιώντας τις μεθοδολογικές αρχές του θετικισμού και την ιδεολογία του σοσιαλισμού καταλήγουμε, βαθμιαία, στην παραδοχή του Ξενόπουλου ότι η συνύπαρξη των δύο παραπάνω θεωριών εντείνει τη ρεαλιστικότερη και θετικότερη πλευρά του έργου του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιδιώκεται η προσέγγιση της τριλογίας συνολικά (*Πλούσιοι και φτωχοί, Τίμιοι και άτιμοι, Τυχεροί και άτυχοι*) υπό το πρίσμα των θέσεων του σοσιαλισμού ως φιλοσοφίας. Πρόκειται να διερευνηθούν η πλοκή και οι ήρωες των τριών μυθιστορημάτων, στα οποία μπορούμε να εντοπίσουμε τις σοσιαλιστικές καταβολές του συγγραφέα. Στο πρώτο μέρος της τριλογίας εξετάζεται το ζήτημα των πλούσιων και των πτωχών ανθρώπων, αν δηλαδή όντως υφίστανται, όπως ισχυρίζεται ο Ξενόπουλος, δύο «ράτσες» ανθρώπων. Ο βασικός ήρωας του μυθιστορήματος πείθεται από τη θεωρία αυτή και αποδέχεται ότι ανήκει στη «ράτσα» των φτωχών. Ο Ξενόπουλος αφορμάται από την εμφάνιση του σοσιαλισμού στην Ελλάδα και παρουσιάζει στο μυθιστόρημα την πορεία των πιονιέρων Ελλήνων σοσιαλιστών. Στους *Τίμιους και άτιμους*, ο Ξενόπουλος υπεισέρχεται με ένα άλλο μεγάλο ζήτημα, εκείνο της τιμής. Παρουσιάζει τις αντιλήψεις της κοινωνίας για την τιμή και αναπτύσσει τις δικές του για τους τίμιους και τους άτιμους ανθρώπους. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της κοινωνικής τριλογίας εξετάζεται το πρόβλημα της τύχης. Ο Ξενόπουλος συγκεντρώνει στο πρόσωπο των δύο ηρώων του μυθιστορήματος όλα εκείνα τα στοιχεία που απαντούν στο ερώτημα αν τελικά υπάρχουν τελικά τυχεροί και άτυχοι εκ γενετής. Corpus έρευνας αποτελεί, κυρίως, το μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*, καθώς σ' αυτό παρατηρείται ο προβληματισμός του συγγραφέα σχετικά με την ύπαρξη ταξικών διαφορών. Ο Ξενόπουλος στους *Πλούσιους και φτωχούς* διερευνά το κοινωνικό ζήτημα της ανισότητας, παρουσιάζοντας έναν ήρωα που καλείται μέσα από τις ακατάπαυστες δυσκολίες της ζωής να δώσει απάντηση στο ερώτημα αν οι άνθρωποι γεννιούνται πλούσιοι ή φτωχοί. Γίνεται αναφορά στις καταβολές του σοσιαλισμού και στην ποικιλομορφία του, ενώ περιγράφονται οι κύριες εκδοχές του ουτοπικού και επιστημονικού σοσιαλισμού. Αναλύουμε, λοιπόν, τα σοσιαλιστικά συστήματα του Simon, Fourier

και Owen καταλήγοντας στο πνευματικό έργο των Marx και Engels. Παράλληλα, μελετούμε τα πρώτα βήματα του σοσιαλισμού στην Ελλάδα και ιδιαίτερα τις προσωπικές σχέσεις του συγγραφέα με τους επικεφαλής του σοσιαλιστικού κόμματος και την ενασχόλησή του με τις πρώτες σοσιαλιστικές εφημερίδες εκείνης της εποχής. Η προσέγγιση του έργου βασίζεται στη μαρξιστική θεωρία, η οποία, λόγω της πολλαπλότητας των αντικειμένων μελέτης της που απαρτίζει, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε τις φιλοσοφικές πλευρές του έργου. Επιπρόσθετα, συνεξετάζουμε τα επόμενα δύο αυτοτελή μυθιστορήματα της κοινωνικής τριλογίας και επικεντρωνόμαστε στην ανίχνευση διαφόρων επιμέρους φιλοσοφικών ζητημάτων, όπως η ηθική, το δίκαιο και η τύχη κάτω από τη σκοπιά του σοσιαλισμού και της συναφούς θεματολογίας. Ο Ξενόπουλος εδράζεται στη φιλοσοφική θεμελίωση του ιστορικού υλισμού και σε μια λογοτεχνική πραγμάτωση της φιλοσοφικής τάσης του ντετερμινισμού, προσδίδοντας μια νομοτελειακή διάσταση στους ήρωες της κοινωνικής τριλογίας.

Στο τελευταίο μέρος της παρούσας μελέτης φιλοδοξούμε να προσδιορίσουμε με σαφήνεια τη σοσιαλιστική σκέψη του Ξενόπουλου. Λαμβάνοντας υπόψη το μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*, την αυτοβιογραφία του συγγραφέα, καθώς και κείμενά του στη *Διάπλαση των Παιδων*, πρόκειται να παραθέσουμε τις πρωταρχικές σοσιαλιστικές θέσεις, αλλά και αμφιταλαντεύσεις του συγγραφέα, καταλήγοντας στην άποψη του Ξενόπουλου, ο οποίος συνειδητά, κατά την ώριμη περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας, επιλέγει να απομακρυνθεί από την ιδεολογία του σοσιαλισμού.

Η εργασία επιδιώκει να αναδείξει, κυρίως, τη σοσιαλιστική πτυχή ενός μέρους του έργου του Ξενόπουλου, με στόχο να προσδιοριστεί με ακρίβεια η προσωπική σχέση του συγγραφέα με τον σοσιαλισμό. Με τη χρήση εργαλείων της μαρξιστικής κριτικής επιχειρείται μια υποκειμενική ανάγνωση της κοινωνικής τριλογίας. Για τον σκοπό αυτό, παρότι υπάρχει ήδη εκτεταμένη βιβλιογραφία για τα βιογραφικά και λογοτεχνικά στοιχεία του συγγραφέα, καθώς και για τη σοσιαλιστική σκέψη της εποχής, επιλέγουμε να προχωρήσουμε σε μια επισκόπηση της κοινωνικής τριλογίας του συγγραφέα, συναρτώντας τις βασικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας μ' αυτήν. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας συνίσταται στη διεπιστημονική προσέγγιση του έργου, η οποία μας βοηθά να αναλύσουμε κριτικά τα μυθιστορήματα της τριλογίας και να τεκμηριώσουμε επιστημονικά τη σοσιαλιστική σκέψη του Ξενόπουλου. Συγχρόνως, αν και πολλοί μελετητές έχουν καταγράψει την πολιτική

δράση του Ξενόπουλου, ελάχιστες είναι οι αναφορές που επιβεβαιώνουν την πολιτική σκέψη του συγγραφέα. Συνεπώς, αποπειρώμαστε να συνδέσουμε τις πηγές και την εν γένει υφιστάμενη γνώση για τον Ξενόπουλο με τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνά μας, τα οποία συμβάλλουν στην τεκμηρίωση των κρίσεων και εκτιμήσεών μας, αναδεικνύοντας έτσι τη σοσιαλιστική σκέψη του συγγραφέα ως στάση ζωής.

Ο Ξενόπουλος υπήρξε σύμβουλος και διαφωτιστής της νεολαίας. Πολυγραφότατος και πάντοτε ευγνώμων με υπερηφάνεια διακήρυσσε ότι «ισχύς μου η αγάπη του κοινού»¹. Ο συγγραφέας, που ζούσε αποκλειστικά από την πένα του, κατόρθωσε μέσω της αφηγηματικής του ευχέρειας και της άψογης τεχνικής του να αναδείξει την πολυδιάστατη προσωπικότητά του. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να δώσει μια προσωπική ανάγνωση του Ζακυνθινού συγγραφέα και δύναται να εξαγάγει λελογισμένα συμπεράσματα. Με σεβασμό στον Ξενόπουλο, στο έργο του και στους μελετητές του, ευελπιστούμε να προσεγγίσουμε αυτήν την ξεχωριστή και άξια διδαχής προσωπικότητα του Γρηγορίου Ξενόπουλου. Αξίζει να κλείσουμε τούτη την εισαγωγή τονίζοντας ότι μια έρευνα του 1898² από την εφημερίδα *Άστρ*, ανάμεσα σε αναγνώστες και συγγραφείς, ανέδειξε τον Ξενόπουλο ως δεύτερο στην Ελλάδα μετά τον Παλαμά.

¹ Mario Vitii, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 2016, σ. 315.

² Το ίδιο.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ

ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

1.1 Σύντομη βιο-εργογραφία

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος υπήρξε ένας από τους πολυγραφότερους και πολυδιαβασμένους Έλληνες συγγραφείς. Γεννιέται στην Κωνσταντινούπολη το 1867. Είναι το πρώτο παιδί του Ζακυνθινού εμπόρου, πελοποννησιακής καταγωγής, «Διονυσίου Ξενόπουλου (Ξυνόπουλου ή Ξυνή) του Στασινού (1819-1904) και της Φαναριώτισσας Ευθαλίας Θωμά (1839-1928)»³. «Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος είχε άλλα πέντε αδέρφια, τη Μαρία-Αναστασία η οποία πέθανε μωρό, την Όλγα, τον Στέφανο, τη Χαρίκλεια και την Αικατερίνη η οποία πέθανε το 1934 και αποτέλεσε γι' αυτόν πηγή έμπνευσης εξαιτίας της ιδιαίτερης αγάπης»⁴. Έναν χρόνο μετά τη γέννησή του, η οικογένεια του εγκαταλείπει την Κωνσταντινούπολη και εγκαθίσταται στην Ζάκυνθο. Εκεί ο συγγραφέας θα περάσει την παιδική και νεανική του ηλικία μέχρι που το 1883 θα μεταβεί στην Αθήνα για να σπουδάσει φυσικομαθηματικά, χωρίς ωστόσο να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Στο βάθος, επιθυμούσε μια γενικότερη επιστημονική μόρφωση από εκείνη των θετικών επιστημών. Από το πρώτο κιόλας έτος των σπουδών ξεκινά η ενασχόλησή του με τη λογοτεχνία, δια μέσου της μελέτης λογοτεχνικών και φιλοσοφικών αριστουργημάτων κλασικών συγγραφέων, τόσο στην γαλλική, όσο και στην γερμανική γλώσσα.

Το 1894 ο συγγραφέας παντρεύεται την Ευφροσύνη Διογενίδη και αποκτούν μια κόρη, τη Λεώνη. Ο γάμος διεκόπη σύντομα, αλλά φιλικά, με την αιτιολογία της ασυμφωνίας χαρακτήρων. «Το 1896 γνωρίζει και ερωτεύεται τη Χριστίνα (Τίτα) Γ. Κανελλοπούλου (1879-1942)»⁵, την οποία και παντρεύεται το 1901 παρά τις αρχικές

³ Διονύσιος Ν. Μουσμώτης, *Γρηγόριος Ξενόπουλος 1867-1951, Χρονολόγιο και λεύκωμα*, Αθήνα, Περίπλους, 2001, σ. 12.

⁴ Μαρία Τριχιά-Ζούρα, *Η αυτοβιογραφία του Γρηγόριου Ξενόπουλου*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Τμήμα Φιλολογίας, Αθήνα, 2001, σ. 66.

⁵ Διονύσιος Ν. Μουσμώτης, *ό.π.*, σ. 54.

αντιρρήσεις που ανέκυψαν από την οικογένειά της. Μαζί αποκτούν δυο κόρες, την Αικατερίνη και την Ευθαλία.

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος πεθαίνει στις 14 Ιανουαρίου 1951 μετά από σύντομη ασθένεια. Κηδεύεται δημοσία δαπάνη από τον Ιερό Ναό της Μητροπόλεως των Αθηνών και ενταφιάζεται σε οικογενειακό τάφο στο Α' Νεκροταφείο.

Το συγγραφικό έργο του Ξενόπουλου συνήθως διαιρείται σε τρία μέρη: το μυθιστόρημα, το διήγημα και το θέατρο. Ωστόσο, πολύ πριν από την εξάπλωση και την αναγνώριση του δημιουργικού του έργου, η πρώτη φορά που ασχολείται επίσημα με τη συγγραφή είναι μέσα από την ίδρυση μιας εβδομαδιαίας χειρόγραφης εφημερίδας, η οποία λεγόταν *Αγάπη*⁶. Περιείχε σχολικές ειδήσεις και εν γένει ζητήματα σχετικά με το σχολικό πλαίσιο, καθώς και δύο μικρά διηγήματα. Γρήγορα, όμως, διακόπηκε η έκδοση της εφημερίδας, κατόπιν εντολής του γυμνασιάρχη του. Το 1879 κυκλοφορεί το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Η Διάπλασις των Παίδων*, γεγονός που παρακινεί άμεσα τον Γρηγόριο Ξενόπουλο να γίνει συνδρομητής της. «Στο συγκεκριμένο περιοδικό εμφανίζεται για πρώτη φορά με το ψευδώνυμο “Εύοσμον Μυριάνθεμον”, λαμβάνοντας μέρος στους διαφόρους διαγωνισμούς που προκήρυσσε, ως λύτης, μέρος ασκήσεων»⁷. Στο ίδιο περιοδικό, το 1880 πραγματοποιείται και η πρώτη του εμφάνιση στα γράμματα, με τη δημοσίευση ενός έμμετρου αινίγματος με τίτλο *Προβλήματα και Ερωτήσεις*. Πολύ σύντομα αποπειράται να συγγράψει το πρώτο του μυθιστόρημα με τίτλο *τα Θαύματα του Διαβόλου*, χωρίς ωστόσο να το ολοκληρώσει. Το 1884 συμμετέχει με το διήγημα *Ελληνικού Αγώνος το Τριακοσιάδραχμον Έπαθλον* στο λογοτεχνικό διαγωνισμό του περιοδικού *Εστία*⁸. Αν και το διηγημά του απέσπασε θετικές κριτικές από την επιτροπή, αποκλείστηκε λόγω του περιεχομένου του, διότι θεωρήθηκε σατιρικό. Το 1884 γράφει και το 1887 κυκλοφορεί το μυθιστόρημα *Άνθρωπος του Κόσμου*. Το 1893 δημοσιεύει στο περιοδικό *Εικονογραφημένη Εστία* το μυθιστόρημα *Μαργαρίτα Στέφα* με υπότιτλο *Ήθη επαρχιακά*⁹, έργο που σηματοδοτεί και την απαρχή της ωριμότητας του ως συγγραφέα. Τα πρώτα έργα του Ξενόπουλου γράφονται στην καθαρεύουσα, τα περισσότερα όμως και τα πλέον επιτυχημένα του στη δημοτική. Τελευταίο έργο στο οποίο ο συγγραφέας επιλέγει τη χρήση της καθαρεύουσας είναι η

⁶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα, Αυτοβιογραφία*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984, σ. 116.

⁷ Διονύσιος Ν. Μουσμώτης, ό.π., σ. 18.

⁸ Στο ίδιο, σ. 30.

⁹ Στο ίδιο, σ. 45.

Μαργαρίτα Στέφα. Το 1891 δημοσιεύει το πρώτο του μυθιστόρημα για παιδιά που είχε τίτλο *Η Αδελφούλα μου* και ήταν γραμμένο στη δημοτική γλώσσα. Ακολουθούν αξιόλογα έργα, όπως *Ο Κόκκινος Βράχος* (1905), *Ολέθριος Έρωσ* (1913), *Ο Πόλεμος* (1914), *Μυστικοί αρραβώνες* (1915), *Το κορίτσι που σκοτώνει (Λάουρα)* (1917). Ξεχωρίζει, μάλιστα, η τριλογία των μυθιστορημάτων *Πλούσιοι και φτωχοί* (1919), *Τίμιοι και άτιμοι* (1921), *Τυχεροί και άτυχοι* (1924), στα οποία ο συγγραφέας εκφράζει εύστοχα τους έντονους προβληματισμούς του σχετικά με κοινωνικά θέματα.

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η συνεισφορά του στο θέατρο. «Για πρώτη φορά το 1895 ανεβαίνει στο θέατρο “Αθηναίον” από τον θίασο του Νικολάου Λεκατσά η τρίπρακτη κωμωδία του *Ο Ψυχοπατέρας*»¹⁰. Με αυτό το θεατρικό έργο σηματοδοτείται και η αναμόρφωση της νεότερης ελληνικής δραματουργίας. Σημαντική ήταν η συνεργασία του συγγραφέα με τη «Νέα Σκηνή» του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου με το τρίπρακτο δράμα του *Το μυστικό της Κοντέσσας Βαλέραινας*, στο οποίο πρωταγωνιστούσε η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου. Παρότι τεχνικά υπήρξε ένα συγκροτημένο έργο, δεν γνώρισε την εμπορική επιτυχία που επιθυμούσε ο Ξενόπουλος, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί ο ίδιος σε τετράχρονη θεατρική αποχή. Λίγα χρόνια αργότερα καταγράφηκε μια ακόμη σημαντική στιγμή του δημιουργού στη θεατρική σκηνή: κατόπιν παράκλησης της Μαρίκας Κοτοπούλη διασκεύασε σε θεατρικό έργο τη νουβέλα του *Έρωσ Εσταυρωμένος* και έγραψε το τρίπρακτο δράμα *Στέλλα Βιολάντη* (1909)¹¹. Όπως είναι γνωστό, ανάλογες στιγμές θεατρικής επιτυχίας βίωσε και μέσω των διηγημάτων του *Φωτεινή Σάντρη*, *Ο Πειρασμός*, *Το Φιόρο του Λεβάντε*, *Οι Φοιτηταί*, *Ποπολάρως*, *Ο Θεός Όνειρος*.

Ιδιαίτερα αξιόλογη ήταν η συμβολή του στην Κριτική· ο Ξενόπουλος με ευμένεια και αντικειμενικότητα δημοσίευε στο περιοδικό *Παναθήναια* πληθώρα κριτικών για νέους, αλλά και γνωστούς συγγραφείς. «Άλλωστε, ο Ξενόπουλος ήταν ο πρώτος που παρουσίασε τον Κ.Π. Καβάφη στο νεοελληνικό κοινό, αποδεικνύοντας έτσι το αλάθητο κριτικό αισθητήριό του»¹².

Παράλληλα, θα έπρεπε να αναγνωριστεί η πλούσια μεταφραστική του εργασία, καθώς μετέφρασε και διασκεύασε αρκετά ξένα έργα εξασφαλίζοντας την ορθή και ποιοτική απόδοση των έργων. Παρότι για πρώτη φορά εμφανίζεται να υπογράφει στο περιοδικό *Διάσπασις των Παίδων* με το ψευδώνυμο «Φαίδων», αρχίζει

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 50.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 86.

¹² Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 16.

να χρησιμοποιεί διαδοχικά για τις μεταφράσεις των διηγημάτων τα ψευδώνυμα «Κίμων Αλκίδης, Εραμιστής, Πυργωτός, Φωκίων Θαλερός, Λέανδρος Ξενότιμος, Λουκιανός Χαρμόσυνος, Κυρά Μάρθα, Ανανίας, Άννα Πυργωτού, Ο Μαθουσάλας, Αζαρίας, Τρισεύγενη, Έψιλον, Μαρία Θαλερού»¹³.

Ο Ξενόπουλος θεωρείται άξια εισηγητής του «αστικού μυθιστορήματος». Μολονότι πολλοί λογοτέχνες της εποχής του περιορίζονται στο ηθογραφικό μυθιστόρημα ή διήγημα μέσα στο αγροτικό ή νησιώτικο πλαίσιο, πρώτος ο Ξενόπουλος στρέφεται στην καθαρή αστική και ψυχολογική ηθογραφία. Ως πεζογράφος, με έντονες επιρροές από το έργο των Honoré de Balzac και Émile Zola ξεκίνησε από τον χώρο της ηθογραφίας και προχώρησε στο ρεαλιστικό αστικό μυθιστόρημα, θέτοντας στα έργα του στοιχεία του κοινωνικού προβληματισμού. Αναμφισβήτητα έγραψε πολλά μυθιστορήματα, κοινωνικά και ψυχολογικά, των οποίων οι υποθέσεις διαδραματίζονται είτε στη Ζάκυνθο, είτε στην Αθήνα ή και ανάμεσα σε αυτούς τους δύο τόπους. Σε πολλά από τα έργα του περιγράφεται ο αγώνας των αστών, τόσο της Ζακύνθου, όσο και της Αθήνας, ενώ δεν απουσιάζει ο έρωτας μεταξύ δύο ανθρώπων, ιδίως όταν προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις.

Συνεργάστηκε με εφημερίδες και περιοδικά όπως *Παναθήναια*, την *Καθημερινή*, το *Έθνος*, τα *Νέα* και το *Βήμα*. Από τα σπουδαιότερα κατορθώματά του, αναγνωρίζεται η στιγμή που ανέλαβε τη διεύθυνση του περιοδικού *Διάπλασις των Παίδων*, «όπου το 1932 ο τότε Υπουργός Παιδείας Γεώργιος Παπανδρέου μετά από εισήγηση του “Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου”, εκδίδει εγκύκλιο με την οποία το περιοδικό εγκρίνεται ως ελεύθερο ανάγνωσμα στα σχολεία»¹⁴. Το 1927 δημοσιεύει με εκδότη τον Ιωάννη Δ. Κολλάρο, το φιλολογικό περιοδικό *Νέα Εστία*, το οποίο και εκδίδεται μέχρι και σήμερα¹⁵. Για το έργο του, έλαβε το παράσημο του «Αργυρού Σταυρού του Σωτήρος» το 1912¹⁶, το «Εθνικόν Αριστείων Γραμμάτων και Τεχνών» το 1923¹⁷ και τέλος το «Λαμπίκηιον Βραβείον» από την Ακαδημία Αθηνών το 1930¹⁸. Το 1931 εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Αρκετοί κριτικοί αποδοκίμασαν το συγγραφικό έργο του Ξενόπουλου, παρατηρώντας ότι η υπεράφθονη παραγωγή του συγγραφέα ουσιαστικά έβλαπτε την

¹³ Διονύσιος Ν. Μουσμούντης, ό.π., σ. 54.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 209.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 182.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 105.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 155.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 200.

ποιότητα του έργου του. Μολαταύτα, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τη συγγραφική του ευχέρεια, την εκφραστική του δεινότητα και την ευφυΐα που τον έκαναν να διαπρέψει. Ο Διονύσιος Α. Τροβάς, στο εισαγωγικό σημείωμα της αυτοβιογραφίας του Γρηγόριου Ξενόπουλου, σημειώνει εύστοχα:

Πρωτοπόρος και αναμορφωτής κράτησε πάντα ψηλά το λάβαρο της ιδέας. Ακούραστος και ακατάβλητος αγωνιστής δε μπόρεσε να τον αναχαιτίσει κανένα εμπόδιο στη φωτεινή και δημιουργική του πορεία. Γι' αυτό και δίκαια η ευγνωμοσύνη μας αιώνια θα θερμαίνει τη μνήμη του. Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος στάθηκε εθνικός ήρωας για τα Νεοελληνικά Γράμματα¹⁹.

1.2 Αστικός ρεαλισμός

Όπως είναι ευρέως γνωστό, η Νεοελληνική Λογοτεχνία επηρεάζεται από ρεύματα τα οποία άρχισαν να δημιουργούνται από τον 18^ο-19^ο αιώνα σε χώρες του εξωτερικού, με σημαντικότερα εξ αυτών τον ρομαντισμό, τον ρεαλισμό και τον νατουραλισμό. Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται η παρακμή του ρομαντισμού, ιδιαίτερα στη Γαλλία· τη θέση του παίρνει το ρεύμα του ρεαλισμού, του οποίου στόχος είναι η περιγραφή της πραγματικότητας της ζωής. Ταυτόχρονα, στην Ελλάδα τα φιλολογικά ρεύματα της εποχής ασκούν έντονη επίδραση στη διαμόρφωση των νεοελληνικών λογοτεχνικών σχολών, με επίκεντρο τη γαλλική φιλολογία. Ο Honoré de Balzac, από τους σημαντικότερους μυθιστοριογράφους όλων των εποχών και εισηγητής του ρεαλιστικού μυθιστορήματος, ο Gustave Flaubert, ο Émile Zola και ο Alphonse Daudet κυριαρχούν στη Γαλλία, εισάγοντας νέα ερεθίσματα, με αποτέλεσμα και στην Ελλάδα, ένεκα της μεγάλης τους επίδρασης, να εμφανιστεί ένα νέο είδος νεοελληνικού μυθιστορήματος, το ηθογραφικό, όπως αυτό μεταφράστηκε από τον γαλλικό όρο του Flaubert «roman de moeurs»²⁰.

Συνεπώς, την περίοδο μετά το 1880 και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα κυριαρχεί το ηθογραφικό μυθιστόρημα ή διήγημα, που θέτει ως βασικό στόχο την παρουσίαση της απλής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο και στην επαρχία, καταγράφοντας τη νοοτροπία του απλού ανθρώπου, τις συνήθειές του, τα ήθη τα

¹⁹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 24.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 13.

έθιμα και τις παραδόσεις του. Πολλοί σημαντικοί λογοτέχνες θα καλλιεργήσουν το είδος αυτό, ανάμεσά τους και ο Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Ωστόσο, κατά βάση ο Ξενόπουλος θεωρείται ο εισηγητής του αστικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Όπως προαναφέρθηκε, ο συγγραφέας είναι ο πρώτος που μεταβάλλει ολόκληρο το πλαίσιο του ηθογραφικού μυθιστορήματος, δημιουργώντας μίαν αμιγώς αστική και ψυχολογική ηθογραφία. Υπερβαίνοντας τα όρια της ηθογραφίας, αναδύεται μια παραλλαγή του αστικού μυθιστορήματος, αυτή του «αθηναϊκού μυθιστορήματος», μέσω της μετάβασης από τη ζωή στο χωριό στον βίο του άστεως. Με την εμφάνιση αυτού του νέου είδους μυθιστορήματος, η υπόθεση της πλειονότητας των μυθιστορημάτων που γράφτηκαν εκείνη την περίοδο λαμβάνει χώρα στην Αθήνα.

Συνήθως, τα μυθιστορήματα του Ξενόπουλου διακρίνονται σε ζακυνθινά, αθηναϊκά και τέλος μεικτά. Ανάμεσα σε δυο κύριους πόλους, λοιπόν, τα μυθιστορήματά του περιγράφουν την περίπλοκη αστική κοινωνία, μα και την μακρόχρονη παράδοση της πατρίδας του. Στο είδος αυτό προσέρχεται με δύο έργα γραμμένα στην καθαρεύουσα, *Άνθρωποι του Κόσμου* (1888) και *Νικόλας Σιγαλός* (1890) που τιτλοφορούνται από τον συγγραφέα ως «αθηναϊκές μυθιστορίες»²¹. Τα πρώτα μυθιστορήματα του Ξενόπουλου, άλλωστε, ξετυλίγονται στην Αθήνα, συσπειρώνοντας όλες αυτές τις εμπειρίες που είχε ήδη αποκομίσει ως φοιτητής στην πρωτεύουσα. Αντλούσε υλικό, τόσο από την αστική ζωή της Αθήνας, όσο και την ατμόσφαιρα της Ζακύνθου, δημιουργώντας ήρωες όλων των κοινωνικών τάξεων και «εξυφαίνοντας γύρω τους, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, ρομαντικές η μελοδραματικές ιστορίες»²². Στα περισσότερα έργα του ασχολείται με τα προβλήματα του αστικού πληθυσμού, μη δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αγροτική πραγματικότητα. «Δεν είχε, άδικο, λοιπόν, όταν αργότερα υποστήριζε ότι υπήρξε ο πρώτος που μετέφερε την πεζογραφία από την ύπαιθρο στην πόλη»²³. Αξίζει να υπογραμμίσουμε τα σχετικά λόγια του Roderick Beaton:

Το Πανόραμα της κοινωνικής ζωής και των ηθών, η αποκλειστική προσήλωση στο αστικό φόντο, καθώς και η τεχνική αρτιότητα στο χειρισμό των προσδοκιών του αναγνωστικού κοινού σε πλοκές που

²¹ Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, μτφρ. Ευαγγελία Ζούργου-Μαριάννα Σπανάκη, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 1996, σ. 141.

²² Στο ίδιο, σ. 141.

²³ Mario Vitti, *ό.π.*, σ. 314.

επινοούνταν με μαθηματική ακρίβεια, όλα συνεργούν ώστε να καθιστούν τον τεράστιο μυθοπλαστικό καμβά του Ξενόπουλου μια «comédie humaine» της Ελλάδας κατά τις αρχές του αιώνα²⁴.

Εμβαθύνοντας περαιτέρω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δημοφιλές κοινωνικό μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*, έργο μείζονος σημασίας στην παρούσα προσπάθεια διερεύνησης του σοσιαλισμού στο έργο του Ξενόπουλου. Το μυθιστόρημα αυτό αποτελεί το πρώτο μέρος μιας κοινωνικής τριλογίας, στην οποία ο Ξενόπουλος αποτυπώνει με ρεαλιστικό τρόπο την κοινωνία και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις τάξεις.

Η περίοδος που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Έθνος* το κοινωνικό μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί* (1919) σηματοδοτεί μεταβολές τόσο σε οικονομικούς, όσο και σε κοινωνικούς παράγοντες. Από την αγροτική οικονομία του 19^{ου} αιώνα βαδίζουμε προς την αστικοποίηση και στην αργή, αλλά σταθερή εκβιομηχάνιση της χώρας. Μαζί με αυτήν την «αναμόρφωση» του οικονομικοκοινωνικού πλαισίου, οι συγγραφείς ενδιαφέρονται περισσότερο για τους ιδεολογικούς και αισθητικούς προβληματισμούς της ζωής.

Κατά συνέπεια, νέα δεδομένα αναδεικνύονται και στους λογοτεχνικούς κύκλους του τόπου. Η νέα λογοτεχνική γενιά, στην οποία παρατηρείται η ψυχογραφική απόδοση των ηρώων της αφήγησης, παρουσιάζει μια καινούργια πεζογραφική τάση που οδεύει πέρα από την ηθογραφία, αποκτά κριτική αντίληψη και εμπλουτίζει τα κείμενά της με κοινωνικές απόψεις, όπως ταξικός διαχωρισμός και κοινωνικές ανισότητες. Ο Ξενόπουλος, όσο και αν εκτιμά την ηθογραφία, όσο και αν τη θεωρεί θεμέλιο κάθε γνήσιου έργου, τοποθετεί την ψυχογραφία σε σαφώς υψηλότερη θέση. «Είναι ένας ψυχογράφος, επιστήμονας χειρουργός που με απάθεια και αντικειμενικότητα ανατέμνει τους ανθρώπινους χαρακτήρες»²⁵.

Πέραν του συγγραφέα μας, πολλοί ήταν εκείνοι που προτίμησαν να περιγράψουν την πόλη, παρέχοντας ρεαλιστικά στοιχεία στα κείμενά τους. Προσδίδοντας έμφαση στα κατώτατα στρώματα και στους αναξιοπαθούντες ανθρώπους, καταφέρνουν να σκιαγραφήσουν την παλαιά εικόνα του αστικού περιβάλλοντος, αλλά και να εκφράσουν μέσω αυτού τις νέες πολιτικές τους ιδέες.

Σε πολλά από τα έργα του Ξενόπουλου αποτυπώνεται ο ρεαλιστικός τρόπος

²⁴ Roderick Beaton, ό.π., σσ. 141-142.

²⁵ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 14.

γραφής του και οι κοινωνιολογικοί του προβληματισμοί. Γι' αυτό, άλλωστε, και η τριλογία που θα εξετάσουμε στην παρούσα διπλωματική εργασία αναφέρεται ως κοινωνική. «Το κοινωνικό μυθιστόρημα (social novel) δίνει έμφαση στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες μιας εποχής και στο πώς αυτές διαμορφώνουν χαρακτήρες και γεγονότα, ενώ περιλαμβάνει μια ρητορική ή μια υπόρρητη θέση υπέρ μιας πολιτικής και κοινωνικής μεταρρύθμισης»²⁶. Η κοινωνική δε τέχνη του ήταν εν μέρει αποδεκτή, γεγονός που παρακινεί τον Πέτρο Χάρη, σύγχρονο μελετητή της πεζογραφίας του Ξενόπουλου, να δημοσιεύει στο περιοδικό *Νέα Εστία*:

«Γι' αυτόν, ο αφηγητής της *Αναθρεφτής* ή των *Πλούσιων και φτωχών* δεν είναι παρά ένας μύθος, κάτι ηρωικό ή απλά ιδιότυπο, που δεν έχουν τρόπο πολύ να το πλησιάσουν οι σύγχρονοι και μόνο ν' απορήσουν μπορούν στην αρχή, ν' απαλλαγούν σιγά-σιγά από αμφιβολίες κι από κάθε αρνητική διάθεση, να συμφιλιωθούν σε λίγο μαζί του και στο τέλος να θαυμάσουν είτε απλά κι αθόρυβα είτε με ασυγκράτητη επιδοκμασία: ένας συνειδητός ρεαλιστής που πίστευε ότι είχε βρει το συντομότερο και ασφαλέστερο δρόμο για να φτάσει στις ακραίες επιδιώξεις της ψυχογραφίας, αφηγητής σπουδαίος και ρεαλιστής συνειδητός και στην ηθογραφία και στο ψυχολογικό πεζογράφημα, και στο διήγημα και στο μυθιστόρημα, και στο κοινωνικό και στο κοινωνιστικό αφήγημα. [...] αφηγητής μοναδικός, ο καλύτερος της πεζογραφίας μας, αφηγητής από ταλέντο κι από προσπάθεια, οπλισμένος δηλαδή γερά για να είναι άξιος ρεαλιστής, με πειστικότητα, με επίδραση, με αναγνώστες έδωσε το πιο αξιόλογο ελληνικό αστικό μυθιστόρημα μιας ορισμένης εποχής και ποτέ δεν παραμέλησε να κάμει ορθόδοξη πεζογραφία, είτε κοινωνικά ήθη ήταν η βάση του μυθιστορήματός του, είτε ψυχολογικές αναζητήσεις, είτε απολογία ανθρώπων που ζητούσαν την κοινωνική μεταβολή»²⁷.

²⁶ Μ.Η. Abrams, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων - Θεωρία, Ιστορία, Κριτική, Λογοτεχνίας*, μτφρ. Γιάννα Δεληβοριά - Σοφία Χατζιωαννίδου, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2012, σ. 291.

²⁷ Κυριακή Γαλαντία, *Η ανταπόκριση της κριτικής στο αφηγηματικό έργο του Γρ. Ξενόπουλου (1883-1951)*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2010, σσ. 325-326.

1.3 Το φιλοσοφικό υπόβαθρο σκέψης και γραφής του λογοτέχνη

Σημαντικό σταθμό στη ζωή και στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού έργου του συγγραφέα αποτελεί η προσέγγιση των ιδεολογικών και κοινωνικών συνιστωσών της εποχής.

Κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων, ο Ξενόπουλος γνωρίζει μια «άλλη ιδιόρρυθμη και πολύτιμη παρέα, όχι πια φιλολογική, αλλά φιλοσοφική»²⁸, με πρωτοστάτη τον μαθηματικό, φιλόσοφο και σοσιαλιστή Γιωργάκη Χαιρέτη, ο οποίος άσκησε μεγάλη επίδραση στο έργο του, μώνοντας τον τόσο στις ιδέες του σοσιαλισμού, όσο και στη θεωρία του θετικισμού. Πολλοί νέοι φοιτητές από διάφορα μέρη της Ελλάδας, ανάμεσά τους και ο Ξενόπουλος, συναντώνται στο καφενείο του Χαραμή, αφιερώνοντας αμέτρητες ώρες στη συζήτηση περί κοινωνικής φιλοσοφίας, με τον συγγραφέα να εντυπωσιάζεται από την ευγλωττία, αλλά και τις συνολικές γνώσεις του Χαιρέτη. Οπαδός του ουτοπικού σοσιαλισμού, «προσπαθούσε να πείσει τους φανατικούς να μη γυρεύουν ανατροπές και βιαιότητες, και προπάντων να μη μισούν, καθώς ο σοσιαλισμός είναι αγάπη, τους έλεγε»²⁹. Στην πραγματικότητα, αυτή η απαρέγκλιτη στάση του Χαιρέτη απέναντι σε κάθε μορφή ακραίου φανατισμού γοήτευσε τον συγγραφέα. Ωστόσο, ο Ξενόπουλος αναφερόμενος στις ιδέες περί σοσιαλισμού του Πλάτωνος Δρακούλη, αποκαλύπτει στην αυτοβιογραφία του «ότι η θεωρία του φαινόταν χμαιρική»³⁰. συνεπώς, φαίνεται να μη συμμερίζεται απόλυτα την ιδέα ενός ανθρωπιστικού σοσιαλισμού. Αδιαμφισβήτητη, όμως, υπήρξε η επίδραση που άσκησε ο σοσιαλισμός στο λογοτεχνικό του έργο, καθότι του ενέπνευσε ένα από τα σημαντικότερα και σπουδαιότερα μυθιστορήματα, τους *Πλούσιους και φτωχούς*, πρώτο κατά σειρά μυθιστόρημα της κοινωνικής τριλογίας του. Στο εν λόγω «κοινωνιστικό»³¹ μυθιστόρημα εντοπίζονται πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία του Ξενόπουλου· παρόλο που στην αυτοβιογραφία του και στο επιλογικό σημείωμα του βιβλίου δηλώνεται η αποστασιοποίησή του από τον ουτοπικό σοσιαλισμό, ο ήρωας του Ξενόπουλου υποστηρίζει τον επιστημονικό σοσιαλισμό, ο οποίος, συνοδευόμενος από κοινωνικές ειρηνικές μεταρρυθμίσεις, θα εξασφάλιζε μια υλική ευημερία και κοινωνική ισορροπία. Ως αποτέλεσμα αυτού, φαίνεται να

²⁸ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 309.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 317.

³⁰ Το ίδιο.

³¹ Μαρία Τριχιά-Ζούρα, ό.π., σ. 244.

αντικρούονται οι προσωπικές θεωρήσεις του Ξενόπουλου, που προδήλως υπό τις αρχές του σοσιαλισμού, στοχάζεται και επιδιώκει να κάνει πράξη την ισότητα των ανθρώπων, καταπολεμώντας κάθε μορφή ανισότητας, είτε φυλετική, είτε ταξική.

Παρ' όλα αυτά, η επίδραση του Χαιρέτη στον Ξενόπουλο δεν περιορίζεται μόνο στο σύστημα του σοσιαλισμού· αντιθέτως, ως ένθερμος οπαδός της θεωρίας του θετικισμού, καταφέρνει να προσελκύσει τον Ξενόπουλο και να του μεταλαμπαδεύσει ένα φιλοσοφικό σύστημα, το οποίο τον αιχμαλωτίζει. Πράγματι, ο συγγραφέας αν και είχε γνώση των αρχών του σοσιαλισμού, ελάχιστα γνώριζε για τον ιδρυτή του φιλοσοφικού δόγματος, Auguste Comte (1798-1857), ενώ αγνοούσε παντελώς τη θεωρία του θετικισμού. Ο θετικισμός για τον Ξενόπουλο δεν ήταν απλώς μια φιλοσοφική θεωρία, τουναντίον, έμελλε να γίνει μια αληθινή θρησκεία –«σε λίγο το Catechisme Positiviste ήταν το Ευαγγέλιό μου»³²– που τον ακολούθησε σε όλη τη συγγραφική πορεία του.

Γιατί αν ο σοσιαλισμός δε με παρατράβηξε, ο θετικισμός όμως, εκείνον τον καιρό, μ' αιχμαλώτισε. Ήταν ένα φιλοσοφικό σύστημα που, αντίθετα προς τον υλισμό, με άφηνε ελεύθερο στα ιδανικά μου, γιατί τίποτα μεταφυσικό δεν επικύρωνε, μα και τίποτα δεν επιβεβαίωνε. Μου άρεσε πολύ η ανύψωση της «Ανθρωπότητας» σε Υπέρτατο Όν αξιολάτρευτο και μ' ενθουσίαζε το Καλαντάρι της νέας θρησκείας του, που οι δώδεκα μήνες του είχαν τα ονόματα δώδεκα μεγάλων ανδρών, των κορυφαίων της «Ανθρωπότητας», και κάθε μέρα του χρόνου ήταν αφοσιωμένη στη μνήμη ενός αγίου... ποιητή, φιλόσοφου, φυσικού, χημικού, εφευρέτη και καθεξής³³.

Ο Auguste Comte, πατέρας της γαλλικής σχολής της κοινωνιολογίας, υπήρξε θεμελιωτής του φιλοσοφικού συστήματος του θετικισμού (Positivismus), όρος που εισήχθη για πρώτη φορά από τον Saint-Simon, δάσκαλο και μέντορα του Comte. Με τη θετική φιλοσοφία ο Comte επιδιώκει μια αναπροσαρμογή της κοινωνικής πραγματικότητας, γι' αυτό και ο όρος είναι συνυφασμένος με την επιστήμη της

³² Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 317.

³³ Στο ίδιο, σσ. 317-318.

κοινωνιολογίας. Συγκεκριμένα

αφορά την οριοθέτηση των μεθόδων των θετικών επιστημών, όπως και τη διαμόρφωση των θεωρητικών και μεθοδολογικών προτάσεων και εργαλείων για την επιστημονική πραγμάτευση των κοινωνικών προβλημάτων και της ιστορικής πορείας της κοινωνίας, της κοινωνικής εξέλιξης³⁴.

Σύμφωνα με τον Comte, η ανέλιξη μιας κοινωνίας μπορεί να επιτευχθεί μέσω νέων μεθόδων που θα εφαρμόζονται στην κοινωνική ζωή και θα έχουν ως βάση τα συστήματα έρευνας της θετικής επιστήμης. Ο θετικισμός, άλλωστε, ως φιλοσοφική θεωρία εμπνεύστηκε από τα επιτεύγματα των φυσικών και θετικών επιστημών, όπως τα μαθηματικά και τη φυσική, τα οποία συμβάλλουν στην εξαγωγή έγκυρων αποτελεσμάτων τόσο για τα φυσικά, όσο και για τα κοινωνικά. Ευσύνοπτα, «ο θετικισμός πιστεύει πάντα πως μπορούμε να εξετάσουμε τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα και να είμαστε, ως προς την κοινωνία τόσο ουδέτεροι, όσο είναι ο αστρονόμος ως προς το ηλιακό σύστημα ή ο φυσικός ως προς τη φύση»³⁵. Φαίνεται, μάλιστα, πως ο ιδιαίτερος ζήλος που έτρεφε ο Ξενόπουλος για τη μελέτη της θεωρίας του Comte, οφείλεται στον επιστημονισμό του θετικισμού, εφόσον ο ίδιος, καθώς και ο μαθηματικός Χαιρέτης, κατείχαν άριστα την επιστήμη των μαθηματικών.

Επειδή ήμουν μαθηματικός, με το Χαιρέτη μιλούσαμε συχνά για το «πνεύμα» αυτής της επιστήμης, απαραίτητης για κάθε φιλοσοφία, όπως μου έλεγε, μα και για κάθε τέχνη· μου έδειχνε τις πρωτότυπες μαθηματικές εργασίες του, και τόσο με κούρδιζαν όλ' αυτά, ώστε παρ' ολίγο να ξαναγυρίσω στα Μαθηματικά μου. Και δεν εννοώ τον πρώτο χρόνο της γνωριμίας μας, που ήμουν ακόμα φοιτητής, αλλά τα κατοπινά δυο-τρία χρόνια που τον συναναστρεφόμουν, ενώ είχα μεταπηδήσει πια στη λογοτεχνία. Ευτυχώς ο Χαιρέτης αγαπούσε και την τέχνη, την καταλάβαινε και με προέτρεπε να μείνω πια σ'

³⁴ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Σαββάλας, 2011, σ. 27.

³⁵ Pierre Trotignon, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας 19^{ος} αι. Ρομαντικοί- Κοινωνιολόγοι*, μτφρ. Τίτος Πατρίκιος- Παύλος Χριστοδουλίδης, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1991, σ. 307.

αυτήν, μια που ευδοκιμούσα, βέβαιος πως με το ταλέντο και την πνευματική καλλιέργεια που μου έβρισκε «κάτι θα έκανα καλό»³⁶.

Ο Comte παρουσιάζει ως ακατάλυτη κατευθυντήρια αρχή την επιστημονική γνώση, διότι κατά τους θετικιστές είναι αξιόπιστη· η φιλοσοφία αναγνωρίζει τις επιστημονικές μεθόδους, οι οποίες θα τη βοηθήσουν να αναδιατυπώσει νέες αρχές που θα συμβάλουν στην ανασυγκρότηση της κοινωνίας. «Αφορά την προσπάθεια να εντοπισθούν οι ιστορικές αιτίες της κρίσης της κοινωνίας της εποχής, προκειμένου να διαγραφεί μια θετική διέξοδος στα προβλήματα της και να αποκατασταθεί έτσι η κοινωνική συναίνεση, η κοινωνική τάξη και ειρήνη»³⁷. Ως εκ τούτου, αποσκοπεί σε μια νέα τάξη πραγμάτων, σε μιαν υπέρβαση της κρίσης βασισμένη όχι στην παράδοση, αλλά στη γνώση των φαινομένων και τη σχετικότητά τους. Η κοινωνική ανέλιξη αποκαθίσταται από την ανάπτυξη ενός νέου πνεύματος, ενός «θετικού πνεύματος», όπως το ονομάζει ο Comte, το οποίο βασίζεται στην εμπειρική παρατήρηση, στη συστηματική επαλήθευση και στην πειραματική μεθοδολογία. «Όχι στη διατύπωση και την ανάπτυξη επιχειρημάτων που τυχόν στηρίζονται σε υποθέσεις που δεν ελέγχονται από την εμπειρική παρατήρηση, σε αυθαίρετες, όπως πίστευε ο Comte, υποθέσεις και θεωρίες»³⁸. Μάλιστα, ο θετικισμός μεταπηδά από τη θεολογική στη θετικιστική γνώση: καταρρίπτει καθετί υπερβατικό, αρνείται οποιαδήποτε μεταφυσική προσέγγιση, προσδοκά την υπερνίκηση της αμάθειας και την αποφυγή των προκαταλήψεων του παρελθόντος. Από τη μεταφυσική προκατάληψη βαίνουμε, λοιπόν, σε ένα θετικό καθεστώς, με το οποίο μπορούμε να ανακαλύψουμε την αλήθεια, στον βαθμό που μας επιτρέπεται, προκειμένου να καταφέρουμε να προβλέψουμε, ακόμα και να ελέγξουμε, τον κόσμο. Από αυτήν τη θετικιστική προοπτική ο Ξενόπουλος συναρπάζεται, διότι ξετυλίγεται μια νέα «επιστημονική ερμηνεία του κόσμου η οποία στηριζόταν κυρίως στην εμπειρική αντιμετώπιση των προβλημάτων, και σε μια κάπως ψυχρότερη διάθεση για την εξέταση του μεταφυσικού»³⁹.

Η θετική φιλοσοφία χαρακτηρίζεται εξαρχής, εν αναφορά προς ένα οποιοδήποτε αντικείμενο, από την απαραίτητη και σταθερή

³⁶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 318.

³⁷ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σ. 28.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 30.

³⁹ Μαρία Τριχιά-Ζούρα, ό.π., σ. 240.

υπαγωγή της φαντασίας στην παρατήρηση, που συνιστά πάνω απ' όλα το επιστημονικό πνεύμα, σε αντίθεση προς το θεολογικό ή το μεταφυσικό. Ενώ λοιπόν το θεολογικό και το μεταφυσικό πνεύμα απολυτοποιούν απρόσιτες, «φανταστικές» οντότητες και τις εκλαμβάνουν ως πρώτες αιτίες των πραγμάτων, στηρίζονται στη «φαντασία» και όχι στη νηφάλια εξέταση και έρευνα, το θετικό, το επιστημονικό πνεύμα επιβάλλει τη συστηματική και απροκατάληπτη «παρατήρηση» των φαινομένων. Η διάκριση αυτή και η οριοθέτηση της επιστήμης έναντι της μεταφυσικής και της θεωρησιακής φιλοσοφίας γενικότερα αποτέλεσαν την κεντρική στρατηγική θέση του θετικισμού και βρίσκεται ακόμα και σήμερα στο επίκεντρο των μεθοδολογικών και επιστημολογικών συζητήσεων και προβληματικών⁴⁰.

Αξίζει να επισημανθεί εδώ ο περίφημος «νόμος των τριών καταστάσεων»⁴¹, από τον οποίο προκύπτει και η θεωρία του Comte, ως προς την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας. «Ο νόμος των τριών καταστάσεων ρυθμίζει τη χρονική, κοινωνικο-πολιτική και πολιτισμική ακολουθία του θεολογικού, του μεταφυσικού και του θετικού καθεστώτος»⁴². Σε καθεμιά από αυτές τις καταστάσεις παρουσιάζεται μια συγκεκριμένη συνθήκη, μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Η κοινωνία, προκειμένου να πετύχει την ανέλιξη που επιθυμεί και να προοδεύσει, οφείλει να μετατρέψει το σύστημα των αντιλήψεων και ιδεών που διέπει την κάθε κατάσταση, οδεύοντας από την υποκειμενικότητα στην ορθή αντικειμενικότητα και επομένως μετασχηματιζόμενη από το κατώτατο στο ανώτατο κοινωνικά στάδιο. Στο θεολογικό σύστημα παρουσιάζεται «μια μορφή κοινωνίας, όπου οι άνθρωποι κατανοούν το περιβάλλον τους με τρόπο ανθρωπομορφικό. Αντιλαμβάνονται όλα τα φυσικά όντα ως φέροντα πνεύμα και ζωή»⁴³. Το θεολογικό σύστημα περιλαμβάνει τον φετιχισμό, τον πολυθεϊσμό και τον μονοθεϊσμό. Στο μεταφυσικό σύστημα συναντούμε μια κοινωνία που δεν βασίζεται σε εμπειρικά ελεγχόμενες υποθέσεις για την εξέλιξή της· Απεναντίας, οι άνθρωποι πιστεύουν στις μεταφυσικές δυνάμεις, που καλλιεργούν περισσότερο αφηρημένες υποθέσεις για τη σταθερότητα και τη λειτουργικότητα των

⁴⁰ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σσ. 37-38.

⁴¹ Pierre Trotignon, ό.π., σ. 245.

⁴² Το ίδιο.

⁴³ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σ. 50.

κοινωνιών. Τέλος, στο τρίτο στάδιο, του θετικισμού η ανθρωπότητα αμφισβητεί, στοχάζεται, παρατηρεί, ενώ απορρίπτει καθετί μεταφυσικό. Σκοπός της κοινωνίας είναι να μεταβεί από το θεολογικό και μεταφυσικό στάδιο, καταλήγοντας στο θετικιστικό, στο οποίο η ανθρωπότητα απελευθερώνεται από προκαταλήψεις και σκοταδισμούς. Στο τρίτο και ανώτατο στάδιο, η θετικιστική ηθική και πολιτική πραγματώνει την απόλυτη ανύψωση του πνευματικού ανθρώπινου ιδεώδους και τις φυσικές αλτρουιστικές και κοινωνικές τάσεις του ανθρώπου, αναβιβάζοντας τον ανθρωπισμό στη μοναδική «θρησκεία» του ανθρώπου.

Συμπερασματικά, ακόμη και χωρίς να γνωρίζουμε τις φιλοσοφικές καταβολές του Ξενόπουλου, τις οποίες αποκαλύπτει στην αυτοβιογραφία του, με μια ορθή και συστηματική προσέγγιση του έργου του μπορούμε να εντοπίσουμε το φιλοσοφικό υπόβαθρό του. Με την εξάπλωση του θετικισμού στη φιλοσοφία προχωρούμε από τον απόλυτο ρομαντισμό στην καθιέρωση του ρεαλιστικού τρόπου γραφής. Το λογοτεχνικό κείμενο αξιοποιεί, πλέον, με εμπειρικό τρόπο τα δεδομένα που καταγράφει, καθώς και τις συνθήκες της περιόδου. Ο θετικισμός διαμόρφωσε τον ρεαλιστικό χαρακτήρα του έργου του Ξενόπουλου, διότι ο συγγραφέας γοητεύτηκε από την εμπειρική διαδικασία της παρατήρησης και την κατά το δυνατόν αντικειμενική καταγραφή της αστικής κοινωνικής πραγματικότητας. Ιδιαίτερα στην κοινωνική τριλογία του, και ιδιαίτερα στο μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*, παράλληλα με τη φιλοσοφική θεωρία του θετικισμού, εντοπίζεται και η φιλοσοφία του σοσιαλισμού, δομώντας ένα ψυχολογικο-κοινωνικό μυθιστόρημα που εκτυλίσσεται στην αστική κοινωνία της Αθήνας και έχει κοινωνικές προεκτάσεις. Πέρα από την εμφανή επιρροή του σοσιαλισμού, το είδος αυτό του εκλεκτικού-επιστημονικού, όπως υπογραμμίζεται από τον συγγραφέα, σοσιαλισμού συνδέεται άμεσα με τον θετικισμό. Άλλωστε, δεν πρέπει να λησμονούμε τον δάσκαλο του Comte, Saint-Simon, πρόδρομο του επιστημονικού σοσιαλισμού, ο οποίος προσδοκούσε μια κοινωνία που θα υπάκουε σε κανόνες της επιστήμης. Προσέβλεπε, λοιπόν, σε μια λειτουργικότερη κοινωνία, απόρροια της οποίας θα ήταν η επιστήμη που με αντικειμενικό τρόπο θα βελτιστοποιούσε τις συνθήκες της. Κατ' αυτόν τον τρόπο φαίνεται να λειτουργεί και η θεωρία του θετικισμού, μια θεωρία που απορρίπτει το υποκειμενικό και μεταφυσικό στοιχείο, επιλέγει τον αντικειμενισμό και καταλήγει στον απόλυτο θετικισμό, ο οποίος με έρεισμα την εμπειρία και τις επιστημονικές προσπάθειες επρόκειτο να συμβάλει στην πρόβλεψη, στην κατανόηση και στην αναβάθμιση της ποιότητας του ανθρώπινου κόσμου.

Η ανθρώπινη νοημοσύνη απελευθερώνεται σταδιακά και προοδευτικά από προκαταλήψεις και ψευδείς ιδέες για τη φύση και την κοινωνία, κατακτά εντέλει δια της θετικής επιστήμης ασφαλή και βέβαια γνώση των πραγμάτων, έγκυρες μεθόδους έρευνας και «αντικειμενικούς» τρόπους σκέψης, πράγμα που διασφαλίζει την επιστημονική γνώση των κοινωνικών φαινομένων και επιτρέπει να τεθεί σε «αντικειμενικές» βάσεις η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Ο Comte επεδίωκε την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης, καθώς τη θεωρούσε απαραίτητη για την αναδιοργάνωση των κοινωνιών της εποχής του που, όπως πίστευε κατετρύχοντο από «διανοητική αναρχία»⁴⁴.

Καταφαίνεται δε, με την παρακάτω παραδοχή του συγγραφέα, η συνύπαρξη των δύο θεωριών του θετικισμού και σοσιαλισμού, με τις οποίες το έργο του γίνεται ρεαλιστικότερο και θετικότερο:

με την απαράβατη αρχή να μην έχη θέσεις, να μην υποστηρίζει ιδέες, να μην επιδιώκη σκοπούς έξω από την Τέχνη, να μην αρνιέται τίποτα το μεταφυσικό μα ούτε και να το επιβεβαιώνει. Κι αυτό κυρίως ήταν η μεγάλη, η σπουδαία επίδραση που είχε πάνω μου η γνωριμία του Χαιρέτη⁴⁵.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 30.

⁴⁵ Μαρία Τριχιά-Ζούρα, ό.π., σ. 245.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

2.1 *Πλούσιοι και φτωχοί*: προσέγγιση του κειμένου με βάση τα γνωρίσματα του σοσιαλισμού

Η βιομηχανική επανάσταση πρωτοεμφανίζεται στην Αγγλία το 1890 και σηματοδοτεί ραγδαίες μεταβολές και ανακατατάξεις σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Πρόκειται για μια σημαίνουσα ιστορική περίοδος που λειτούργησε ως αρωγός για να εμφανιστεί και να εφαρμοστεί η ιδεολογία του σοσιαλισμού.

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα δημιουργούνται στην Αγγλία μεγάλα εργοστάσια, με αποτέλεσμα να αυξηθεί και η ζήτηση του ανθρώπινου δυναμικού. Στο μεταξύ η φτώχεια μαστίζει τις μικρότερες πόλεις και πολύ περισσότερο τις αγροτικές περιοχές, γεγονός που παρακινεί τους περισσότερους μικροϊδιοκτήτες να πουλήσουν την περιουσία τους και να μεταβούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η εσωτερική μετανάστευση, αν και προμήνυε την βελτιστοποίηση των συνθηκών ζωής πολλών ανθρώπων, στην πραγματικότητα συνοδευόταν από άθλιες συνθήκες εργασίας και έντονη εκμετάλλευση. Η ανάπτυξη των μεγαλουπόλεων επιδείνωνε και επέτεινε τις συνθήκες αυτές, συντηρώντας μια καπιταλιστική τάξη που μόνο βάνουσα φερόταν στο εργατικό δυναμικό. Η βιομηχανική επανάσταση μετέτρεψε τον τρόπο εργασίας και δημιούργησε μια ολόκληρη τάξη από μισθωτούς χειρώνακτες, το προλεταριάτο. Τα μεσαία στρώματα καταστράφηκαν, καθώς η νέα εργατική τάξη περιλάμβανε και το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού ενώ οι καπιταλιστικές μέθοδοι παραγωγής δημιουργούσαν ολοένα και περισσότερες ανάγκες για νέο χτίσιμο εργοστασίων. Τα νέα εργοστάσια εκτόξευσαν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους καπιταλιστές και οδήγησαν τους απλούς εργαζόμενους στο να δουλεύουν περισσότερες ώρες λαμβάνοντας πενιχρά εισοδήματα. «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα τη δημιουργία τεράστιου πλούτου

για κάποιους και μεγαλύτερης δυστυχίας για τους πολλούς»⁴⁶.

Αν ένας βιομήχανος μπορεί να αναγκάσει εννιά εργάτες να δουλέψουν μια ώρα παραπάνω καθημερινά χωρίς επιπλέον πληρωμή, απειλώντας τους ότι θα τους απολύσει, σε μια εποχή όπου η ζήτηση για εργάτες δεν είναι πολύ μεγάλη, τότε απολύει τον δέκατο και εξοικονομεί το μισθό που θα του έδινε⁴⁷.

Μέσα σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο της βιομηχανικής επανάστασης προέκυψαν νέες φιλοσοφικές και ιδεολογικές αναθεωρήσεις. Πολλοί εργάτες από διάφορες χώρες, όπως η Αγγλία, η Γερμανία, η Ρωσία, στην προσπάθειά τους να υπερασπιστούν τις συνθήκες ζωής και εργασίας τους, συσπειρώνονται, απεργούν και αιτούνται την εφαρμογή των αρχών του σοσιαλισμού ιδίως στα πεδία της εργασίας. Το σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό κίνημα από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αναμόρφωσε την κοινωνική πραγματικότητα της Ευρώπης, εφόσον η άνθηση του καπιταλισμού, ανέδειξε μια νέα κοινωνική τάξη, την εργατική.

Ο όρος σοσιαλισμός πρωτοεμφανίζεται γύρω στο 1830-1840 από τους Robert Owen, Charles Fourier και Saint-Simon. Ιστορικά ο σοσιαλισμός τοποθετείται στον 19^ο αιώνα και ιδεολογικά αναπτύσσεται στη βάση του καπιταλιστικού συστήματος. Φυσικά, ο σοσιαλισμός ταυτίζεται με τον μαρξισμό ή πιο συγκεκριμένα κομμουνισμό, καθώς ο Karl Marx είναι ο κύριος εκπρόσωπος του επαναστατικού σοσιαλισμού. Πρόκειται για μια οικονομική και κοινωνική θεωρία που αποσκοπεί σε μια ισότιμη ανθρώπινη κοινωνία και έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την αποτροπή της εκμετάλλευσης των αδύναμων τάξεων από τις ισχυρότερες. Τα μέσα παραγωγής της κοινωνίας δεν είναι πια ατομική ιδιοκτησία κανενός· αντιθέτως, ανήκουν στο σύνολο της κοινωνίας. Επιδιώκεται ένα νέο οικονομικοκοινωνικό πλαίσιο που θα άρει κάθε μορφή εκμετάλλευσης, ανισότητας και αδικίας. Όπως τονίζει ο Lenin:

Ο έλεγχος όλων των αρχόντων, χωρίς εξαίρεση, με την γενική εφαρμογή της αρχής της εκλογής και της ανάκλησης σε κάθε στιγμή, καθώς και η ελάττωση των μισθών τους στο κοινό εργατικό

⁴⁶ Friedrich Engels, *Σοσιαλισμός, Ουτοπικός και Επιστημονικός*, μτφρ. Δήμητρα Κυρίλλου, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2006, σ. 19.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 18.

ημερομίσθιο, όλα αυτά είναι απλά και «επιβεβλημένα» δημοκρατικά μέτρα, που εναρμονίζουν τελείως τα συμφέροντα των εργατών και της πλειοψηφίας των χωρικών, και συγχρόνως χρησιμεύουν ως γέφυρα που φέρνει από τον Καπιταλισμό στον Σοσιαλισμό. Τα μέτρα αυτά αναφέρονται στο Κράτος, δηλαδή στην καθαρά πολιτική αναδημιουργία της κοινωνίας αποκτούν όμως την τέλεια τους σημασία και σπουδαιότητά, τότε μόνον όταν συνοδεύονται από την «απομάκρυνση της αστικής τάξης» ή τουλάχιστον από τα προαπαιτούμενα βήματα προς αυτήν την απομάκρυνση, δηλαδή με το πέρασμα από την καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία των μέσω της παραγωγής, στην κοινή ιδιοκτησία⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Karl Marx, ο σοσιαλισμός είναι το μεταβατικό στάδιο από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό ή αλλιώς η κατώτερη βαθμίδα του κομμουνισμού. «Ο σοσιαλισμός ήταν ένα κίνημα αστικό, ο κομμουνισμός ήταν ένα εργατικό κίνημα. Ο σοσιαλισμός ήταν κατάλληλος για τα σαλόνια, ο κομμουνισμός ήταν το ακριβώς αντίθετο»⁴⁹. Ο Marx και ο Engels υποστήριζαν έναν σοσιαλισμό που θα αποδυνάμωνε κάθε πιθανή ανθρώπινη εκμετάλλευση, η οποία οφείλεται στην υπεραξία που καρπώνεται ο καπιταλιστής. Ο αρχές του σοσιαλισμού μπορούν να εκπληρωθούν μέσω της πάλης των τάξεων, την κάθοδο του καπιταλισμού, την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου, έτσι ώστε να φθάσουμε στον κομμουνισμό, ο οποίος και αποτελεί το ανώτατο και τελικό στάδιο του σοσιαλισμού.

Μόνο στην Κομμουνιστική Κοινωνία, όταν η αντίσταση των καπιταλιστών θα έχει πια συντριβεί, όταν οι κεφαλαιούχοι θα έχουν πια εκλείψει, όταν δεν θα υπάρχουν πια τάξεις (δηλαδή, όταν δεν θα υπάρχει διαφορά μεταξύ των μελών της κοινωνίας απέναντι των κοινωνικών παραγωγικών μέσων), μόνο τότε «το Κράτος εξαφανίζεται και μπορεί να γίνει λόγος περί ελευθερίας». μόνο τότε είναι δυνατή, και θα πραγματοποιηθεί μια δημοκρατία αληθινά

⁴⁸ Vladimir Lenin, *Κράτος και Επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2012, σ. 25.

⁴⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1984, σ. 14.

τελεία, μια δημοκρατία χωρίς εξαιρέσεις⁵⁰.

Ωστόσο, στο τρίτο κεφάλαιο του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, το οποίο έχει τίτλο σοσιαλιστική και κομμουνιστική φιλολογία, οι Marx και Engels υπογραμμίζουν τις μορφές του σοσιαλισμού, ταξινομώντας τον σε τρεις κατηγορίες: στον αντιδραστικό σοσιαλισμό, τον συντηρητικό ή αστικό σοσιαλισμό και τον κριτικό-ουτοπικό σοσιαλισμό και κομμουνισμό. Οι δύο συγγραφείς αναγνωρίζουν ότι το σοσιαλιστικό κίνημα προϋπήρχε και επιχειρούν μέσω μιας φιλολογικής ανάλυσης να εξετάσουν τις μορφές του σοσιαλισμού. Στις πρώτες δυο μορφές, τον αντιδραστικό και συντηρητικό σοσιαλισμό, οι φιλόσοφοι παραθέτουν μια εκ νέου βαθύτερη υποκατηγοριοποίηση του σοσιαλισμού, τον φεουδαρχικό σοσιαλισμό, τον μικροαστικό σοσιαλισμό και τον γερμανικό «αληθινό» σοσιαλισμό. Οι Marx και Engels θεωρούν ότι οι διάφορες κοινωνικές τάξεις που αντανάκλουν τον φεουδαρχικό και μικροαστικό σοσιαλισμό εκφράζουν τα συμφέροντά τους με το νέο καπιταλιστικό παραγωγικό τοπίο, το οποίο διαμορφώνεται. Τα συμφέροντα των συγκεκριμένων τάξεων (φεουδαρχική, μικροαστική) αναγκάζονται να μετατραπούν κάτω από την κυριαρχία της αστικής τάξης και να ταχθούν υπέρ της πλευράς του σοσιαλισμού, προκειμένου να διατηρηθούν. Τάσσονται πλάι στο προλεταριάτο, καθώς τα επαναστατικά βήματα των εργατών θα εμποδίσουν την αστική απειλητική κυριαρχία. Επιπλέον, ο γερμανικός σοσιαλισμός δεν συγκλίνει με καμία κοινωνική τάξη, αποστασιοποιείται από τα κοινωνικά συμφέροντα και επιλέγει μια αμιγώς φιλοσοφική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με τους Marx και Engels:

η αποκλειστική δουλειά των γερμανών φιλολόγων ήταν να εναρμονίσουν τις νέες γαλλικές ιδέες με την παλιά τους φιλοσοφική συνείδηση, ή καλύτερα να αφομοιώσουν τις γαλλικές ιδέες από τη δικιά τους τη φιλοσοφική άποψη⁵¹.

Οι αντιλήψεις του σοσιαλισμού εντοπίζονται στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. «Οι μεγάλοι ουτοπικοί σοσιαλιστές άντλησαν τις ιδέες τους από την ορθολογιστική σκέψη του Διαφωτισμού, που κορυφώθηκε στη μεγάλη Γαλλική

⁵⁰ Vladimir Lenin, ό.π., σ. 51.

⁵¹ Karl Marx, Friedrich Engels, ό.π., σ. 54.

Επανάσταση»⁵².

Για όλους αυτούς ο σοσιαλισμός είναι η έκφραση της απόλυτης αλήθειας, της λογικής και της δικαιοσύνης. Δεν χρειάζεται παρά να ανακαλυφθεί για να κατακτήσει ολόκληρο τον κόσμο χάρη στη δύναμή του. Κι εφόσον η απόλυτη αλήθεια είναι ανεξάρτητη από το χρόνο, το χώρο και την ιστορική εξέλιξη του ανθρώπου, είναι απλώς θέμα τύχης το πότε και πού θα ανακαλυφθεί⁵³.

Όταν πρωτοεμφανίζεται ο ουτοπικός σοσιαλισμός, το προλεταριάτο θέτει ως βάση τις αρχές του και εκφράζει με αυτόν τον τρόπο την έντονη δυσαρέσκειά του για τις επιπτώσεις της βιομηχανικής πραγματικότητας. Οι πρώτες σοσιαλιστικές δράσεις συνδέονται άρρηκτα με τον ουτοπικό σοσιαλισμό, στον οποίο οι φιλόσοφοι άσκησαν έντονη κριτική. Κατά τον Marx, ο ουτοπικός σοσιαλισμός, αν και αναδεικνύει τις αδικίες της καπιταλιστικής κοινωνίας και προτρέπει για αλλαγή, οφείλει να περάσει σε μια αντίληψη για το πώς αυτή η αλλαγή μπορεί να γίνει πράξη. Ειδικότερα, οι ουτοπικοί σοσιαλιστές δεν έβλεπαν πως για αναπροσαρμοστεί η οικονομία και οι τάξεις της επιβάλλεται μια ριζική αλλαγή.

Ο σοσιαλισμός της παλιότερης εποχής σίγουρα ασκούσε κριτική στον υπάρχοντα καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και στις συνέπειές του. Όμως, δεν μπορούσε να δώσει εξηγήσεις γι' αυτά και επομένως δεν μπορούσε να τα ελέγξει. Μπορούσε μόνο να τα απορρίπτει ως κακά⁵⁴.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν στην Ελλάδα οι πρώτες βιομηχανίες και μαζί τους τα πρώτα δείγματα βιομηχανικής εργατικής τάξης. Τότε ξεκινούν οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις, οι πρώτοι εργατικοί αγώνες με οικονομικό και πολιτικό αντίκρισμα, και κυκλοφορούν για πρώτη φορά σοσιαλιστικά έντυπα και εφημερίδες.

Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Ελλάδα δεν υπήρχε βιομηχανία «με

⁵² Friedrich Engels, ό.π., σ. 66.

⁵³ Το ίδιο.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 67.

εξαίρεση μερικές εξορυκτικές μονάδες, που και αυτές άνηκαν ουσιαστικά σε ξένους επιχειρηματίες»⁵⁵. Παρόλα αυτά η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης είχε ήδη αρχίσει από μικροεμπορευματικές βιοτεχνικές επιχειρήσεις, οι οποίες χρησιμοποιούσαν κατά κόρον φθηνά εργατικά χέρια, ιδίως για χειρωνακτικές δουλειές. Εκείνη την περίοδο ξεκινά και η πάλη των εργατών ενάντια στην εκμετάλλευση, είτε με μικροεξεγέρσεις, είτε με απεργίες. Παράλληλα, η εκμετάλλευση μικρών κοριτσιών και αγοριών ήταν σχεδόν βάνουση. Η εργάσιμη μέρα τους διαρκούσε έως και δεκαέξι ώρες, ενώ οι απολαβές και οι συνθήκες εργασίας των νεαρών εργατών και εργατριών ήταν εξαιρετικά άθλιες.

«Την περίοδο από το 1874 μέχρι το 1891 εκδόθηκαν οι πρώτες εργατικές εφημερίδες, ιδρύθηκαν οι πρώτες συνδικαλιστικές οργανώσεις και ξέσπασαν οι πρώτες μεγάλες εργατικές απεργίες»⁵⁶. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν οι σοσιαλιστικές ιδέες που στόχευαν σε μια ανασύνταξη της εργατικής τάξης για την εκπλήρωση της κοινωνικής αλλαγής. Όπως είναι εύλογο, το ξέσπασμα των πρώτων εργατικών απεργιών και ιδιαίτερα η διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών θορύβησαν σοβαρά την άρχουσα τάξη, διαδίδοντας στους εργάτες «ότι οι σοσιαλιστικές θεωρίες είναι έργο του Σατανά και ότι φέρνουν τη δυστυχία και την καταστροφή στους εργαζόμενους»⁵⁷.

Σύμφωνα με τις σημερινές μας γνώσεις, η πρώτη ελληνική απόδοση του όρου «socialisme» οφείλεται στον Επτανήσιο «σαινσιμονιστή» Φραγκίσκο Πυλαρινό που νεκρολογώντας τον Κοραή (1883) συνόπισε τη «φιλοσοφική αποστολή» του 19^{ου} αιώνα στο τρίπτυχο: «ελευθερία», «ισότητας», «κοινωνισμός»⁵⁸.

Ο Σταύρος Καλλέργης και ο Πλάτωνας Δρακούλης υπήρξαν σημαντικές προσωπικότητες του πρώιμου σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Ο μεν Δρακούλης με την εφημερίδα *Άρδην* στήριζε τον σοσιαλισμό ως ανώτερο κοινωνικό σύστημα, ο δε Καλλέργης με την αντιπολεμική και φιλεργατική εφημερίδα

⁵⁵ Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε, «Οι ιστορικές ρίζες του Κ.Κ.Ε. Η εμφάνιση του ελληνικού εργατικού κινήματος», στο *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε., 1918-1939*, τ.1., Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2018, σσ. 24-25.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 27.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁸ Παναγιώτης Νούτσος, «Εισαγωγή», στο *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ.1., επιμ. Π. Νούτσος, Αθήνα, Γνώση, 1995, σ. 31.

Σοσιαλιστής θεωρήθηκαν από τους βασικότερους ηγέτες των ελλήνων σοσιαλιστών εκείνης της εποχής. Ακολούθησαν, φυσικά, αξιόλογοι διανοούμενοι σοσιαλιστές που εργάστηκαν εξίσου σκληρά για την οικοδόμηση του κινήματος. Αναφέρουμε τους «Γεωργ. Χαιρέτη, Ηρ. Γαρμπή, Γ. Παπαρρήτορα, Γρ. Ξενόπουλο, Ευαγ. Μαρκαντωνάτο, Ν. Δούμα, Π. Ελευθερίου, Αλ. Ματιάτο, Γ. Δημόπουλο, Γ. Σουρίδη, Δημ. Καραμπίλια, Βασ. Δουδούμη και Χαριλ. Δημητρόπουλο»⁵⁹. Αργότερα, οι περισσότεροι εξ αυτών συνδέθηκαν με το πολιτικό πρόγραμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου.

Το 1909 ιδρύθηκε στην τότε Οθωμανική Θεσσαλονίκη η «Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία», η σπουδαιότερη σοσιαλιστική οργάνωση της περιόδου, η γνωστή «Φεντερασιόν», η οποία αποτέλεσε τη μαζικότερη οργάνωση που συμμετείχε στην Ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε.).

Στην Αθήνα στις 21 Οκτώβρη του 1918⁶⁰ διεξήχθη το Πρώτο Πανελλαδικό Εργατικό Συνέδριο, από το οποίο και αποφασίστηκε η ίδρυση της Γ.Σ.Ε.Ε. τον Νοέμβρη του 1918. Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας υπήρξε σημαντικός σταθμός στην ιστορία του εργατικού κινήματος, καθώς με την ίδρυσή της πραγματοποιήθηκε «η ένωση του συνδικαλισμένου προλεταριάτου της χώρας, με επικεφαλής ένα ανώτατο συνδικαλιστικό όργανο που στηριζόταν στην αρχή της πάλης των τάξεων»⁶¹. Στην Αθήνα, στις «4(17)-10(23) του Νοέμβρη συνήλθε το 1^ο Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο»⁶², με το οποίο ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.). Το 1924 το Σ.Ε.Κ.Ε. «μπολσεβικοποιήθηκε» και μετονομάστηκε, πλέον, σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.).

Ἡ λέξις Σοσιαλιστής παραγομένη ἐκ τοῦ ρήματος σοσιαλίζω, τό ὁποῖον εἶναι λατινικῆς ρίζης (social), σημαίνει τόν ἐργαζόμενο διά τό συμφέρον ὄλων (συνολικῶς νά εἴπωμεν οὔτω). Σοσιαλιστής ἄρα εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἐργάζεται δι' ὄλους βαδίζων μέ τό ρητόν «Πάντες δι' ἕκαστον, ἕκαστος διά πάντας». Πᾶς μή Σοσιαλιστής εἶναι ἐγωῖστής, ἤτοι ἀτομιστής φροντίζων δηλαδή μόνον διά τό ἐγώ του, διά τό ἄτομόν του. Οἱ τοιοῦτοι βαδίζουν μέ τό ρητόν

⁵⁹ Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε, ὁ.π., σ. 36.

⁶⁰ Στο ἴδιο, σ. 78.

⁶¹ Στο ἴδιο, σ. 81.

⁶² Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε, «Ἡ ίδρυση του σοσιαλιστικού εργατικού κόμματος (Σ.Ε.Κ.Ε.) και οι αγώνες του την πρώτη περίοδο της δράσης του (1918-1924)», ὁ.π., σ. 86.

«Ἐκαστος δι' ἑαυτόν». Ὅσοι λοιπόν εἶναι ἄνθρωποι φιλόανθρωποι, εὐγενῶν αἰσθημάτων καί Θέλουσι νά καυχῶνται οἱ ἀπόγονοί των διά τήν καταγωγήν αὐτῶν ἄς κηρυχθῶσι Σοσιαλισταί βαδίζοντες κατά τό ὄνομά των⁶³.

«ΑΡΧΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΩΝ»

- 1) Ἡ θρησκεία πρέπει νά ἦνε ὑπόθεσις ἰδιωτική, ἐνδιαφέρουσα μόνον τήν συνείδησιν ἐκάστου.
- 2) Ἐκλαΐκευσις τῶν σχολείων, καί ὑποχρεωτική ἐκπαίδευσις παρεχομένη δωρεάν.
- 3) Ἀδάπανος ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ἀποζημίωσις παντός θύματος δικαστικῆς πλάνης, κατάργησις τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.
- 4) Ἀδάπανος ἀπονομή τῆς ἰατρικῆς καί μαιευτικῆς βοηθείας καθώς καί τῶν φαρμάκων.
- 5) Φόρος ἐπί τῶν προσόδων καί τῶν περιουσιῶν.
- 6) Ἐλευθέρᾳ ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως ἐκάστου.
- 7) Ὁ περιορισμός τῶν ἐργασίμων ὥρῶν.
- 8) Ἡ αὔξησις τῶν ἡμερομισθίων.
- 9) Ἡ ἀνάπαυσις τῶν ἐργατῶν ἐπί μίαν ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος.
- 10) Ἡ γυνή νά ἔχη τά αὐτά δικαιώματα τά ὅποια ἔχει καί ὁ ἀνήρ⁶⁴.

Οἱ οικονομικές καί κοινωνικές μεταβολές διαμόρφωσαν σημαντικά καί τή νεοελληνική πολιτισμική ζωή. Στή λογοτεχνία παρατηρεῖται ἓνα νέο μοτίβο καταγραφῆς ἰδεολογικῶν καί αισθητικῶν προβληματισμῶν. Ἡ κοινωνική ἀναζύμωσις, μέσω τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ὅπως ἦταν φυσικό, ἐπηρέασε καί συνάμα ἐμψύχωσε πολλούς συγγραφείς. «Στον ἰδεολογικό καί κοινωνικό ορίζοντα φτάνουν τήν ἐποχή αὐτή, παράλληλα με τὰ σοσιαλιστικά μηνύματα, καί οἱ ἀπόηχοι τῶν ἐρευνῶν τοῦ S. Freud ὡς προς τήν ἀνθρώπινη σεξουαλικότητα»⁶⁵. Συνεπῶς, ὅλες αὐτές οἱ ἐξελίξεις

⁶³ Παναγιώτης Νούτσος, «Οἱ σοσιαλιστές διανοούμενοι καί ἡ πολιτική λειτουργία τῆς πρώιμης κοινωνικῆς κριτικῆς», ὁ.π., σσ. 195-196.

⁶⁴ Στό ἴδιο, σ. 244.

⁶⁵ Κυριακή Γαλαντία, ὁ.π., σσ. 69-70.

δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον Γρηγόριο Ξενόπουλο· ερχόμενος στην Αθήνα γνωρίζει τον Π. Δρακούλη και τους άλλους επικεφαλής του σοσιαλιστικού κόμματος, ανάμεσά τους και τον Γ. Χαιρέτη, που συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση των σοσιαλιστικών ιδεών του συγγραφέα. Σταδιακά, ο Ξενόπουλος ενστερνίζεται και αναπτύσσει τις ιδέες του περί σοσιαλισμού, αναμειγνύεται έμπρακτα συνδράμοντας στην έκδοση των σοσιαλιστικών εφημερίδων *Άρδην* και *Κοινωνία*, ενώ το 1885 γίνεται επίσημα συντάκτης της εφημερίδας *Άρδην* του Πλάτωνα Δρακούλη. Μετά από μια σειρά μυθιστορημάτων που συνήθως αφορούν ερωτικές ιστορίες, ο συγγραφέας αποφασίζει να συνδέσει τις φιλοσοφικές του απόψεις με το λογοτεχνικό του έργο. Συγγράφει, λοιπόν, μια τριλογία με κοινωνικές προεκτάσεις: *Πλούσιοι και φτωχοί*, *Τίμιοι και άτιμοι* και *Τυχεροί και άτυχοι*. Τις θέσεις του για τον σοσιαλισμό τις πληροφορούμαστε στο πρώτο κατά σειρά μυθιστόρημα της κοινωνικής τριλογίας, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Έθνος* το 1919 και επιγράφεται *Πλούσιοι και φτωχοί*.

Το *Πλούσιοι και φτωχοί* ξεκινά με δύο παράλληλες ιστορίες, την ιστορία δύο ζακυνθινών φίλων, του Πώπου Δαγάτορα και του Αντώνη Ρούκαλη. Ο Δαγάτορας, μοναχοπαίδι ευκατάστατης οικογένειας, επιθυμεί να ακολουθήσει πανεπιστημιακή σταδιοδρομία, ενώ ο Ρούκαλης, παιδί μιας υποβαθμισμένης αριστοκρατικής οικογένειας, επιδιώκει να εξελιχθεί κοινωνικά. Οι δύο καλοί φίλοι και συμμαθητές καταφέρνουν να φύγουν από την πατρίδα τους, τη Ζάκυνθο, και μεταβαίνουν στην Αθήνα. Οι δύο νέοι, αν και στην αρχή ακολουθούν παρόμοια πορεία και παραστέκονται ο ένας στον άλλον, γρήγορα απομακρύνονται, καθώς οι ιδεολογικές τους απόψεις αποκλίνουν. Ο Ρούκαλης αποζητά την κοινωνική αναγνώριση, ενσωματώνεται στη μεγαλοαστική τάξη και κατορθώνει να ανελιχθεί κοινωνικά. Αντίθετα, παρά την οξυδέρκεια και τιμιότητα που διακατέχει τον Δαγάτορα, σε μια κρίσιμη στιγμή των σπουδών του η οικογένειά του καταστρέφεται οικονομικά και έτσι εκείνος δεν εξελίσσεται κοινωνικά, όπως προέβλεπε. Η ζωή των δύο φίλων κυλά διαφορετικά. Ο Δαγάτορας γίνεται καθηγητής σε ένα γυμνάσιο με πενιχρή αμοιβή, ο Ρούκαλης εργάζεται σε μια ιδιωτική τράπεζα κερδίζοντας πολλά χρήματα. Απογοητευμένος από την εξέλιξη της ζωής του, ο πρώτος γνωρίζει τυχαία μιαν ομάδα σοσιαλιστών, ενστερνίζεται τις ιδέες τους και τις διαδίδει. Αποφασίζει να στηρίξει οικονομικά μια εφημερίδα που πρεσβεύει το σοσιαλιστικό ιδεώδες, μάχεται για τις αξίες και τα ιδανικά του σοσιαλισμού, ενώ αντιμάχεται και τον προσωπικό του φίλο, Αντώνη Ρούκαλη. Δυστυχώς, ο ήρωας συλλαμβάνεται από την αστυνομία, κλείνεται

στη φυλακή, όπου ασθενεί βαριά και πεθαίνει. Στο τέλος του μυθιστορήματος, μολονότι αποτυγχάνει κοινωνικά και διώκεται για τις πεποιθήσεις του, υπονοείται ότι πετυχαίνει μια ηθική νίκη, η οποία δυνάμει εμφυσά στους μεταγενέστερους τη δύναμη για κοινωνική αλλαγή.

Ο Ξενόπουλος εισάγει το θέμα του σοσιαλισμού, γράφοντας στο εισαγωγικό σημείωμα του μυθιστορήματος:

Κάθε άνθρωπος γεννιέται στον κόσμο προορισμένος από τη φύση του, που είναι η Μοίρα του, ή να μείνει φτωχός ή να γίνει πλούσιος. Υπάρχει ράτσα Φτωχών και ράτσα Πλούσιων. Την τεράστια αδικία που δημιουργεί στη σημερινή κοινωνία η φυσική και μοιραία αυτή διάκριση θα τη μετριάσει, κατά το δυνατό, η κοινωνία του μέλλοντος⁶⁶.

Το μυθιστόρημα εμπεριέχει αρκετά αυτοβιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα, τα οποία εύκολα διακρίνει ο αναγνώστης διαβάζοντας παράλληλα την αυτοβιογραφία του. Η «φιλοσοφική παρέα» των φοιτητικών του χρόνων φέρει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με την σοσιαλιστική ομάδα που γνωρίζει ο ήρωας του μυθιστορήματος. Επιπλέον, ο ίδιος παραδέχεται ότι το μυθιστόρημα οφείλεται σε αυτήν τη «φιλοσοφική παρέα» που στάθηκε η πηγή του. «Ο αναγνώστης την ξαναβρίσκει στο πολυπρόσωπο αυτό μυθιστόρημα, το οποίο είναι και μια ιστορία των πρώτων σοσιαλιστών στην Ελλάδα»⁶⁷.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο Ξενόπουλος εισάγει το θέμα του σοσιαλισμού διατυπώνοντας ότι οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι από τη φύση τους να γεννηθούν πλούσιοι ή φτωχοί. Ο συγγραφέας επιλέγει να θίξει και να εξετάζει το κοινωνικό ζήτημα της ανισότητας, παρουσιάζοντας έναν ήρωα που καλείται μέσα από τις ακατάπαυστες δυσκολίες της ζωής να δώσει απάντηση στο ερώτημα αν οι άνθρωποι γεννιούνται πλούσιοι ή φτωχοί.

Διαβάζοντας το μυθιστόρημα μαθαίνουμε πως η ζωή του βασικού ήρωα, Πώπου, εξελίσσεται ήσυχα στη Ζάκυνθο μέχρι τη στιγμή που ερωτεύεται την Κλεμεντίνα, αδελφή του καλού του φίλου Ρούκαλη. Ο νεαρός, τότε, Πώπος αδημονεί

⁶⁶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, Αθήνα, εκδ. Μπίρης, 1959, σ. 11.

⁶⁷ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 320.

να ταξιδέψει στην Αθήνα για να σπουδάσει και επιστρέφοντας να παντρευτεί την αγαπημένη του Κλεμεντίνα. Οι δύο αχώριστοι φίλοι συγκρούονται γρήγορα, καθώς ο Ρούκαλης δεν υποστηρίζει τα σχέδια του επιστήθιου φίλου του. Η οικογένεια του Ρούκαλη, παρότι ξεπεσμένη αριστοκρατική οικογένεια, δεν αποδέχεται τον Πώπο για γαμπρό. Από την άλλη, ο ήρωάς μας, αν και μοναχοπαίδι ευκατάστατης οικογένειας, δεν προέρχεται από αριστοκρατική γενιά, ενώ σύμφωνα με τον Ρούκαλη η ανέλιξή του δεν θα είναι ποτέ επαρκής, ώστε να παντρευτεί την μονάκριβη αδελφή του. Ο Ρούκαλης ήταν πεπεισμένος ότι αργά ή γρήγορα η οικογένειά του θα αποκτούσε οικονομική ευμάρεια, εφόσον οι περισσότεροι αριστοκρατικοί και πλούσιοι συγγενείς του θα τον συνέδραμαν. Αντιθέτως, υποστήριζε ότι οι έμποροι γονείς του Δαγάτορα γρήγορα θα πτώχευαν. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, ο συγγραφέας εγκαινιάζει τη θεωρία για τις δύο «ράτσες», πλούσιων και φτωχών. Για τον Πώπο η «ράτσα» είναι όλοι αυτοί οι πλούσιοι και φτωχοί συγγενείς ή ακόμα καλύτερα είναι η παρελθοντική ή ιστορική διαδρομή κάθε οικογένειας. Μια αριστοκρατική οικογένεια ανήκει στη «ράτσα» των πλούσιων ανθρώπων, η οποία ακόμα και να υποβαθμιστεί αργά ή γρήγορα θα ανέλθει κοινωνικά και εκ νέου οικονομικά. Ομοίως, μια οικογένεια που από τη φύση της είναι καταδικασμένη να θεωρείται φτωχή, όσα προσωρινά κέρδη ή κοινωνική ανέλιξη και να επιτύχει, η πενία θα επέλθει ξανά γι' αυτήν. Πρόκειται για έναν νόμο ο οποίος τείνει πάντα να φέρει την ισορροπία και κρατά αιώνια τον άνθρωπο στη θέση που του ορίστηκε από το άγνωστο. Στο παρακάτω απόσπασμα διαφαίνεται ξεκάθαρα η στάση του Ρούκαλη:

- Και τι θα γίνεις; φώναξε. Δε μου λες, τί μπορεί να γίνεις εσύ
- Ό,τι θέλω! αποκρίθηκε περήφανα ο Πώπος.
- Ό,τι θέλεις... ένας λόγος. Δε θα γίνεις, παιδί μου, παρά ό,τι μπορείς. Και να σου πω εγώ; Θα πας στην Αθήνα και θα σπουδάσεις.. ή μαθηματικά που έχεις κλίση, ή φιλολογία που θέλει ο πατέρας σου. Και θα γίνεις καθηγητής με τριακόσιες δραχμές το μήνα μιστό. Είναι άλλο;
- Ό φαντασμένος αναστατώθηκε μ' αυτή την ψυχρολουσία του φίλου του. Μπόρεσε όμως να κρατηθεί και να πει με γαλήνη:
- Δεν έχεις δίκιο. Δε γίνεται μόνο τρακοσιόδραχμος καθηγητής όποιος σπουδάζει μαθηματικά ή φιλολογία...
- Έστω και Γυμνασιάρχης, τον έκοψε περιφρονητικά ο Αντώνης.

- Κι' αυτό δεν είναι όλο! Μα έστω. Ας υποθέσουμε πώς αύριο είμαι ένας καθηγητής. Μεθαύριο θα' χω ό,τι μ' αφήσουν ο πατέρας μου κι' ο μπάρμπαρ μου...

- Τίποτα! τον έκοψε πάλι ό Αντώνης. Μην περιμένεις τίποτ' από τον πατέρα σου και το μπάρμπαρ σου!

- Γιατί; Ο μπάρμπαρ μου έχει περιουσία.

- Μικρά πράματα. Και θα χαλαστούν όλα για να σπουδάσεις εσύ τέσσερα-πέντε χρόνια στην Αθήνα. Αν θελήσεις μάλιστα να πας και παραόξω, δε θα φτάσουν. Ξέρω εγώ...

Ό Πώπος φουρκιζόταν τώρα ολοφάνερα κι' ο Αντώνης λες και τον έκανε γούστο.

- Μα θα χουν πάντα το εμπόριο τους.

- Κολοκύθια! Είναι παρατηρημένο πώς στον τόπο μας, όσοι έκαναν εμπόριο ξυλείας, στο τέλος φαλίρανε. Ξέρω εγώ...

Κι' αράδιασε δύο - τρία ονόματα.

- Μα καλά, τον έκοψε ο Πώπος· που θες να καταλήξεις;

- Στο συμπέρασμα ! αποκρίθηκε ειρωνικά ό Αντώνης.

- Πώς ποτέ δε θα γίνω άξιος... να με θελήσετε σεις οι Ρουκαλαίοι, έ;

- Μάλιστα! ομολόγησε ατάραχα ο αδελφός της Κλεμεντίνας. Θα είσαι πάντα φτωχός μ' ένα μιστό. Κι' ο πατέρας μου έχει άλλες ιδέες για τη μονάκριβή του. Προίκα, βλέπεις, δεν έχει να της δώσει⁶⁸.

Την απάντηση για το αν πράγματι υπάρχουν δύο «ράτσες» ανθρώπων, ο Πώπος θα τη λάβει οψιμότερα. Στο μεταξύ, κατορθώνει να σπουδάσει φυσικομαθηματικά παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η οικογένειά του, μετά την καταστροφή του καταστήματός τους, και να γίνει καθηγητής σε γυμνάσιο. Ο ήρωας του μυθιστορήματος έχει όλα τα προσόντα να πετύχει κοινωνικά και οικονομικά, ωστόσο, η οικονομική καταστροφή της οικογένειάς του και ο χαρακτήρας του τον οδηγούν στην αποτυχία. Τότε οι κοινωνικές συναναστροφές του αλλάζουν. Γνωρίζει

⁶⁸ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 36.

και συνδέεται «με κάποιους άλλους, πολύ παράξενους ανθρώπους»⁶⁹ σε γνωστό καφενείο της Ομόνοιας. Οι άνθρωποι αυτοί περιγράφονται ως εξής:

[...] ήταν οι Μποέμ της Αθήνας του καιρού εκείνου. Φτωχοί, κακοντυμένοι, μισοπάλαβοι, καθέννας με τη λόξα του, χωρίς δουλειά οι περισσότεροι, αποτελούσαν μια μεγάλη συντροφιά, που κινούσε την προσοχή όλου του καφενείου. Από τα πιο κοντινά τουλάχιστο τραπεζάκια οι θαμώνες άφηναν τις ομιλίες του ή το σκάκι τους, για να προσέχουν τις κουβέντες και τα καμώματα των Μποέμ⁷⁰.

Σε αυτήν την παράξενη παρέα ο Πώπος γνωρίζει τον μαθηματικό και φιλόσοφο Λέοντα Χαρίση. «Ο Χαρίσης τους εδίδασκε σοσιαλισμό»⁷¹. Ο ήρωας, εμφανώς γοητευμένος με τις γνώσεις του φιλόσοφου, συνδέεται ολοκληρωτικά με την ιδιόρρυθμη παρέα, της οποίας πρωτοστάτης υπήρξε ο Λ. Χαρίσης. Τα υπόλοιπα μέλη της παρέας αυτής ήταν απλώς οπαδοί, μαθητές του φιλοσόφου που με στωικότητα τον παρακολουθούσαν να εγκαινιάζει ένα ανεφάρμοστο, κατ' αυτούς, είδος σοσιαλισμού. Προτού, όμως, εξετάσουμε εκτενώς τις σοσιαλιστικές ιδέες του Χαρίση, τις οποίες εμφύσησε στον ήρωα του μυθιστορήματος, θεωρούμε ότι είναι πρόσφορο να αναλύσουμε το ερώτημα περί πλούσιων και φτωχών. Το τοπίο για τις «ράτσες» ξεκαθαρίζεται για πρώτη φορά από τον συγγραφέα στο τρίτο μέρος του βιβλίου. Ο Πώπος, σε μια από τις καθημερινές φιλοσοφικές συζητήσεις του με τον καθηγητή, εξασφαλίζει επίσημα, πλέον, την απάντηση, ότι μετά βεβαιότητας υπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί «εκ γενετής».

- Μα υπάρχουν λοιπόν φτωχοί και πλούσιοι εκ γενετής; ρώτησε αφού συνήλθε λιγάκι.
- Βεβαιότατα! Αποκρίθηκε με μεγάλη πεποίθηση ο Λέων Χαρίσης.
- Ακριβώς! Με άλλους λόγους, ότι το ανθρώπινο γένος διαιρείται σε δύο ράτσες: στη ράτσα των πλουσίων και στη ράτσα των φτωχών. Αν γεννηθείς στη δεύτερη, ποτέ, ό,τι και να κάμεις στη

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 193.

⁷⁰ Το ίδιο.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 197.

ζωή σου, δεν θα μπορέσεις να περάσεις στην πρώτη. Κι αν πλουτίσεις άξαφνα, από μια στραβομάρα, θα είναι προσωρινό· τα πλούτη σου θα τα χάσουν οι απόγονοί σου, αν, εννοείται, σε κληρονομήσουν δικοί σου απόγονοι. Επίσης, αν γεννηθείς στην πρώτη, ποτέ δεν θα περάσεις στη δεύτερη. Και να φτωχύνεις κάποτε, θα είναι προσωρινό· θα ξαναπλουτίσεις, εσύ ίδιος ή οι απόγονοί σου.

- Κι από τι διακρίνονται οι δυό αυτές ράτσες; ρώτησε σε λίγο.
 - Από τίποτα! Αποκρίθηκε ο φιλόσοφος. Ο Θεός δεν έβαλε σφραγίδα στα μέτωπα των ανθρώπων. Από τα έργα τους κρίνονται, από τα ιδιαίτερα τους περιστατικά κι από τα ιστορικά των οικογενειών. Και κατατάσσονται αναλόγως στη μια ράτσα ή στην άλλη. Το ζήτημα είναι ότι Τρίτη δεν υπάρχει [...].
 - Εγώ... που νομίζεις πως ανήκω εξ γενετής· στη ράτσα των φτωχών, ή στη ράτσα των πλούσιων;
 - Στων φτωχών! Αποκρίθηκε αδίστακτα ο Χαρίσης [...].
- Ήταν και οι Δαγατοραίοι από τη ράτσα των φτωχών! Φτωχός γεννημένος, ο Πώπος έπρεπε να το πάρει απόφαση. Και... ναφοσιωθεί στο σοσιαλισμό⁷²!

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Πώπος Δαγάτορας πείθεται ότι η θεωρία αυτή είναι αληθινή και ότι ο ίδιος ανήκει στη «ράτσα» των φτωχών. Συνεπώς, γίνεται σοσιαλιστής γιατί μόνο ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να επανορθώσει την τεράστια αυτή αδικία της φύσεως.

Εμβαθύνοντας, τόσο στη θεωρία του συγγραφέα, όσο και στον τρόπο με τον οποίο την παρουσιάζει στο μυθιστόρημα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η «ράτσα» πλούσιων και φτωχών ανθρώπων συνιστά τον μανδύα που υποκρύπτει τον σοσιαλισμό και ιδιαίτερα τον επιστημονικό σοσιαλισμό. Ο λόγος που οι άνθρωποι γεννιούνται φτωχοί ή πλούσιοι δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, και δεν ευθύνεται γι' αυτό καμία φυλή· απεναντίας, η ταξική καταγωγή θεωρείται δεσμός για σχεδόν άπαντες. Η ταξική πάλη είναι εγγενές στοιχείο των κοινωνικών συστημάτων της ιστορίας. Για τους θεμελιωτές του επιστημονικού σοσιαλισμού, ο γιος ενός εργάτη

⁷² Στο ίδιο, σσ. 204-206.

ακολουθεί τον ίδιο επαγγελματικό προσανατολισμό, όχι γιατί είναι λιγότερο ικανός ή εργατικός, αλλά γιατί χωρίς το κεφάλαιο που διαθέτουν οι κεφαλαιοκράτες δεν μπορεί να γίνει εξίσου κεφαλαιοκράτης και άρα αδυνατεί να υπερβεί την τάξη του. Επομένως, στη θεωρία αυτή εντοπίζεται το ντετερμινιστικό στοιχείο, το οποίο μόνο η επιστήμη μπορεί να αναλύσει και εντέλει να ξεπεράσει. Ο Engels επισημαίνει «ότι ο σοσιαλισμός έγινε επιστήμη, όταν αναπτύχθηκε η υλιστική αντίληψη της ιστορίας και η κατανόηση ότι η βάση της καπιταλιστικής συσσώρευσης είναι η εκμετάλλευση των εργατών»⁷³:

Ο εργάτης γης που κατά καιρούς πήγαινε να δουλέψει με μεροκάματο είχε ένα-δυο στρέμματα δική του γη, από την οποία μπορούσε στην ανάγκη να επιβιώσει. Οι συντεχνιακοί νόμοι εξασφάλιζαν ότι ο σημερινός κάλφας θα γινόταν ο αυριανός μάστορας. Μόλις όμως τα μέσα παραγωγής μετατράπηκαν σε κοινωνικά και συγκεντρώθηκαν στα χέρια των καπιταλιστών, όλα άλλαξαν. Τα μέσα παραγωγής, καθώς και το προϊόν του μικρού ατομικού παραγωγού, έχαναν όλο και πιο πολύ την αξία τους. Δεν του απόμενε πια, παρά να πάει να εργαστεί με μεροκάματο στον καπιταλιστή, ο περιστασιακά μισθωτός μετατράπηκε σε ισόβιο μισθωτό εργάτη. Ο χωρισμός ανάμεσα στα παραγωγικά μέσα από τη μια, τα οποία συγκεντρώθηκαν στα χέρια των καπιταλιστών, και τους παραγωγούς από την άλλη, που κατάντησαν να μην έχουν τίποτε άλλο εκτός από την εργατική τους δύναμη, ολοκληρώθηκε. Η αντίφαση ανάμεσα στην κοινωνική παραγωγή και την καπιταλιστική ιδιοποίηση εκδηλώνεται σαν ανταγωνισμός ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη⁷⁴.

Ο Ξενόπουλος, όπως γνωρίζουμε και από την αυτοβιογραφία του, παρουσιάζει στο *Πλούσιοι και φτωχοί* την ιστορία των πρώτων σοσιαλιστών στην Ελλάδα. Ο Λέων Χαρίσης, ο Σπύρος Καλούτης, ο Πελοπίδας Ζάχος, ο Κώστας Κούρουνας, ο Θωμάς Ιωαννίδης, ο Πλατής και τέλος ο Πώπος Δαγάτορας απαρτίζουν τη σοσιαλιστική ομάδα του συγγραφέα. Όλη αυτή η «αλλόκοτη» παρέα ανήκει στους

⁷³ Friedrich Engels, ό.π., σ. 67.

⁷⁴ Στο ίδιο, σσ. 120-121.

φτωχούς, ωστόσο ο κυριότερος λόγος που ο Πάπος την ακολουθεί είναι ο Λέων Χαρίσης. Τη στιγμή που ο ήρωας συνειδητοποιεί πως ανήκει στη «ράτσα» των φτωχών αποδέχεται και αφοσιώνεται ολοκληρωτικά στην πεποίθηση του φιλοσόφου, ότι δηλαδή μόνο ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να εμποδίσει τη δυνατή «ράτσα» να καταδυναστεύει την αδύναμη. Οι σοσιαλιστικές θέσεις του Χαρίση συνοψίζονται στις εξής:

Ο Χαρίσης του εδίδασκε σοσιαλισμό. Τον είχε μάθει στην Αγγλία, όπου είχε ζήσει λίγα χρόνια, κοντά σ' ένα θείο του έμπορο, και προσπαθούσε τώρα να τον διαδώσει στην Ελλάδα, πηγαينوερχόμενος απ' την Κέρκυρα στην Αθήνα. Ήταν όμως ένας σοσιαλισμός επιστημονικός, όπως στον έλεγε, που αποδειχόταν αναγκαίος σε μαθηματικό θεώρημα και που δεν είχε καμιά σχέση με τις τσαρλατανιές κάποιων άλλων, αμαθών και ακατάρτιστων κατά το Χαρίση, που είχαν φανεί από τότε στην Ελλάδα⁷⁵.

Φαίνεται, πως εκείνο που δεν μπορούσαν να καταλάβουν αυτοί, ήταν πως θαλαζε μια μέρα η κοινωνία χωρίς βίαιες ανατροπές. Γιατί ο Λέων Χαρίσης προφήτευε μόνο μια ειρηνική επανάσταση. Σιγά-σιγά, με τον καιρό, με τη διδασκαλία, οι άνθρωποι θα φωτίζονταν, θα καταλάβαιναν το συμφέρο τους, κι' οι πλούσιοι όπως κι' οι φτωχοί, θάρχονταν σε συνεννόηση, θ' αποφάσιζαν μιαν αλλαγή, θα τη νομοθετούσαν κι έτσι αυτόματα, ήσυχα, θα ξεπρόβαλλε η καινούργια κοινωνία. Ούτε βία, ούτε σφαγές, ούτε αίματα, ούτε τρομοκρατία. Ε, αυτό δεν μπορούσαν να πιστέψουν για δυνατό οι κακοντυμένοι εκείνοι⁷⁶!

Καταφαίνεται, από τα ανωτέρω παραθέματα, ότι ο επιστημονικός, όπως τον ονομάζει, σοσιαλισμός είναι το μοναδικό μέσο για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων και ταξικών ανισοτήτων. Ωστόσο, στα παραπάνω αποσπάσματα, παρόλο που ο Χαρίσης βαπτίζει τον σοσιαλισμό του «επιστημονικό», στην πραγματικότητα διαγράφονται ευκρινώς οι αφελείς, κατά τους Marx και Engels, θέσεις των μεγάλων

⁷⁵ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 197.

⁷⁶ Το ίδιο.

ουτοπικών σοσιαλιστών.

Τα σοσιαλιστικά συστήματα του Simon, του Fourier και του Owen, ενώ διακρίνουν την αντίθεση των τάξεων, δεν βλέπουν από τη μεριά του προλεταριάτου καμία ιστορική πρωτοβουλία, κανένα δικό του πολιτικό κίνημα. Παρατηρούν μιν ότι η βιομηχανική ανάπτυξη εντείνει τις ταξικές αντιθέσεις, παραβλέπουν δε τους υλικούς όρους για την απελευθέρωση του προλεταριάτου. Επιδιώκουν να ανεύρουν μια κοινωνική επιστήμη, καθώς και κοινωνικούς νόμους που δύνανται να άρουν κάθε ταξική διαφορά. Ο Marx διαπιστώνει για τους ουτοπικούς τα ακόλουθα:

Η ανεξέλιχτη όμως μορφή της πάλης των τάξεων, όπως και οι δικές τους συνθήκες ζωής, τους κάνουν να νομίζουν πως βρίσκονται πολύ πιο πάνω απ' αυτήν την ταξική αντίθεση. Θέλουν να καλυτερέψουν τις συνθήκες ζωής για όλα τα μέλη της κοινωνίας, ακόμα και για τα πιο ευκατάστατα. Γι' αυτό απευθύνουν διαρκώς εκκλήσεις σ' ολόκληρη την κοινωνία χωρίς διάκριση και απευθύνονται μάλιστα κατά προτίμηση στην κυρίαρχη τάξη. Γιατί αρκεί να κατανοήσει κανείς το σύστημά τους για ν' αναγνωρίζει ότι είναι το καλύτερο από όλα τα δυνατά σχέδια της καλύτερης απ' όλες τις δυνατές κοινωνίες. Αποκρούουν γι' αυτό κάθε πολιτική και ιδιαίτερα κάθε επαναστατική δράση, θέλουν να φτάσουν στο σκοπό τους με ειρηνικά μέσα και προσπαθούν να ανοίξουν δρόμο στο καινούργιο κοινωνικό ευαγγέλιο με τη δύναμη του παραδείγματος, με πειραματισμούς «εν σμικρώ», που φυσικά πάντα αποτυχαίνουν⁷⁷.

Αναμφίβολα, περισσότερο ουτοπικές παρά επιστημονικές είναι οι θέσεις του Χαρίση στο μυθιστόρημα. Μολονότι η χρήση της λέξης «επιστημονικός» είναι παραπλανητική, ο φιλόσοφος είναι ένας δημοκρατικός άνθρωπος και δεν ενστερνίζεται την απόλυτη κατάργηση των τάξεων που ευαγγελίζονται οι επιστημονικοί σοσιαλιστές. Για τον Χαρίση: «ασότης στην κοινωνία δεν θάρθει βέβαια ποτέ. Πάντα οι εκ γενετής πλούσιοι θα έχουν περισσότερα από τους εκ γενετής φτωχούς»⁷⁸. Ο δυνατός πάντοτε θα υπερισχύει, αρκεί να μην ισοπεδώνει τον ασθενέστερο.

⁷⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, ό.π., σ. 61.

⁷⁸ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 206.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο όρος «επιστημονικός» σοσιαλισμός πρωτο-χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να περιγράψει τον διαλεκτικό υλισμό του Marx το 1880. Επιπρόσθετα, ο συγγραφέας ασχολείται με το θέμα του σοσιαλισμού κατά την περίοδο 1919-1926, αλλά τοποθετεί το πρόβλημα στην εποχή που εμφανίζεται, δηλαδή στο 1885. Συνεπώς, ο Ξενόπουλος φαίνεται να χρησιμοποιεί πιο ελεύθερα τη λέξη «επιστήμη», προωθώντας τις προσωπικές του ιδέες ως επιστημονικές, σε αντίθεση με τον επιστημονισμό των άλλων. Ο ήρωας του Ξενόπουλου, παρότι βαφτίζει τον σοσιαλισμό του «επιστημονικό», στην πραγματικότητα αναφέρεται σε ένα είδος εκλεκτικού ανθρωπιστικού σοσιαλισμού.

Παράλληλα, οι σοσιαλιστές της παρέας φαίνεται να μην αντιλαμβάνονται τις διαφορές του επιστημονικού σοσιαλισμού που κηρύττει ο φιλόσοφος. Δεν μπορούν να αντιληφθούν πώς δύναται η κοινωνία να αλλάξει χωρίς βίαιες ανατροπές, μέσω μιας ειρηνικής επανάστασης.

Είχαν την ιδέα πως μια μέρα, άμα πλήθαιναν και δυνάμωναν οι σοσιαλιστές, θάπεφτε λεπίδι και θα γινόταν ρεμούλα. Η καινούργια κοινωνία θα ξεπρόβαλλε μόνο απάνω στα ερείπια της παλιάς, αιματόβρεχτα γκρεμίσματα ή καπνίζοντα αποκαΐδια. Όταν συλλογίζονταν μάλιστα το μακρινό αυτό μέλλον, τα στυγνά και χλωμά πρόσωπά τους έπαιρναν μιαν άγρια έκφραση και τα μάτια του αλλοίθωρου ετόξευαν αστραπές⁷⁹.

Οι υπόλοιποι σοσιαλιστές τάσσονται υπέρ του επιστημονικού σοσιαλισμού και δεν αποδέχονται τα επιχειρήματα περί ειρηνικής μετάβασης. Αντιθέτως, γι' αυτούς απαραίτητη προϋπόθεση για τη μεταβολή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας σε σοσιαλιστική είναι η κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη μέσω της επανάστασης. Συμπερασματικά, καταλήγουμε στην κομμουνιστική επανάσταση, η οποία κατά τον Marx θα ανυψώσει το προλεταριάτο σε κυρίαρχη τάξη. Σύμφωνα με τον Marx, λοιπόν:

Το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του κυριαρχία για ν' αποσπάσει βαθμιαία από την αστική τάξη όλο το κεφάλαιο, για

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 198.

να συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του προλεταριάτου που είναι οργανωμένο σαν κυρίαρχη τάξη, και για να αυξήσει όσο το δυνατό πιο γρήγορα τη μάζα των παραγωγικών δυνάμεων.

Η πλειοψηφία των σοσιαλιστών διαχωρίζει τις θέσεις της και μεταπηδά από την ουτοπία στην επιστήμη ή αλλιώς από τη θεωρία στην πράξη. Αποβλέπει στην ταξική σύγκρουση και δεν αρκείται στον διανοούμενο φιλόσοφο Χαρίση που οραματίζεται μια ευτυχισμένη μελλοντική κοινωνία. Μόλις το προλεταριάτο κατακτήσει τη δημόσια εξουσία και μετατρέψει τα κοινωνικά μέσα παραγωγής σε δημόσια ιδιοκτησία και μόνο όταν οι εργαζόμενες μάζες απαλλαγούν από τον ζυγό του κεφαλαίου, μόνο τότε θα επιτευχθεί η πλήρης κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Έτσι, γι' αυτούς η επανάσταση από συγκεκριμένο συμβάν καθίσταται δομική μετάβαση. Κι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας συντελείται με τη δικτατορία της εργατικής τάξης.

Ο «επιστημονικός σοσιαλισμός», μέ όλες τις συνδηλώσεις που έφερε ο όρος «επιστήμη» κατά τον 19^ο αιώνα, θά έκλαϊκευθεί ως υπέρβαση του «ουτοπικού σοσιαλισμού» δηλαδή της «άνωριμης» ακόμη κοινωνικής θεωρίας που αντίστοιχοῦσε στην «άνωριμότητα» επίσης τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί στή συνεπακόλουθη σπανιότητα τῶν ταξικῶν ἀγῶνων. Ὡς «θεωρητική ἔκφραση τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος» ὁ «επιστημονικός σοσιαλισμός» προκύπτει πιά ἀπό τό «πραγματικό ἔδαφος», δηλαδή ἀπό τή συγκεκριμένη πάλη τοῦ προλεταριάτου μέ τήν ἀστική τάξη, καί συνοψίζεται στήν «ύλιστική θεώρηση τῆς ἱστορίας» καί στή θεωρία τῆς «ύπεραξίας» πού ἀποκαλύπτει τό «μυστικό» τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς⁸⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Πώπος αντιτίθεται, λοιπόν, στον επιστημονικό σοσιαλισμό. «Ήταν όμως αλήθεια πως ο Πώπος Δαγάτορας, μ' όλα τα βιβλία πούχε

⁸⁰ Παναγιώτης Νούτσος, «Εισαγωγή», ό.π., σσ. 21-22.

διαβάσει στη ζωή του, δεν ήξερε από το σοσιαλισμό παρ' άκρες μέσες»⁸¹. Στην αρχή αποφεύγει να εκφράσει γνώμη για το αν η κοινωνία κάποτε θα αλλάξει βίαια ή ειρηνικά, λόγω της άγνοιας του. Σύντομα, όμως, ο Χαρίσης θα τον πείσει, εφόσον ο σοσιαλισμός ήταν μια θεωρία που άρμοζε στην πνευματική του διάθεση και στην οικονομική του κατάσταση. «Καταλάβαινε ότι θαντλούσε μια μεγάλη παρηγοριά από την ιδέα, από την ελπίδα, από το όνειρο ότι στο μέλλον δε θα υπήρχαν φτωχοί και πλούσιοι»⁸². Ο Πώπος στρέφεται στο είδος του εκλεκτικού σοσιαλισμού που περιγράφει ο φιλόσοφος, τον οποίο και θα υπηρετήσει μέχρι το τέλος της ζωής του. Άλλωστε, τη «φυσική» ανισότητά του, όπως και όλων των φτωχών ανθρώπων θα τη διόρθωνε μόνο ο σοσιαλισμός.

Στο μυθιστόρημά μας προδήλως παρατηρούνται διάσπαρτα γεγονότα από την ιστορική πραγματικότητα του 19^{ου} αιώνα, τα οποία ο Ξενόπουλος μεταπλάθει και μεταφέρει στο κοινωνικό του έργο. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει να παρουσιάσει με οιονεί αυτοβιογραφικά στοιχεία την ιστορία του σοσιαλισμού στην Ελλάδα.

Ο Λέων Χαρίσης, η μετέπειτα ίδρυση της ιδιωτικής τράπεζας «Ελληνική Πίστις», η σοσιαλιστική εφημερίδα *Νέον Φως*, ο προσηλυτισμός των μαθητών του και οι σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του που έχουν ως επακόλουθο την απόλυσή του, η σύλληψη των συντακτών του *Νέου Φωτός*, το κλείσιμο της εφημερίδας και τέλος η φυλάκιση και ο θάνατος του σοσιαλιστή Πώπου Δαγάτορα, είναι μερικά από τα περιστατικά στα οποία αποκωδικοποιούνται τα πρώτα βήματα του σοσιαλισμού στην Ελλάδα.

Ο Ξενόπουλος επιλέγει να αφιερώσει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην αυτοβιογραφία του σε μια από τις σημαντικότερες επιρροές του, στην οποία και οφείλει το μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*. Στο κεφάλαιο Λ' της αυτοβιογραφίας του περιγράφεται εκτενώς η γνωριμία και η διδασκαλία του Γιώργου Χαιρέτη, καθώς και η επίδραση που είχε στο έργο του συγγραφέα. Για τη ζωή και τη δράση του Χαιρέτη εντοπίζονται ελάχιστες αναφορές. Τις περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν τις αντλούμε από ιστορικά συγγράμματα που αφηγούνται τη διαδρομή του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Υπήρξε φυσικομαθηματικός και στενός συνεργάτης του Πλάτωνα Δρακούλη με αξιόλογη σοσιαλιστική δράση κατά τις δεκαετίες του 1880 και 1890.

Από την άλλη, ο Ιθακήσιος Δρακούλης πτυχιούχος της Νομικής, υπήρξε μια

⁸¹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 198.

⁸² Στο ίδιο, σ. 199.

από τις πλέον προοδευτικές μορφές της Ελλάδας και εργάστηκε σκληρά για τη διάδοση του σοσιαλισμού. Επηρεασμένος από τον ουτοπικό σοσιαλισμό, τον χριστιανικό σοσιαλισμό και τη φαβιανή σοσιαλιστική τάση που ξεκίνησε στο Λονδίνο, ήλθε στην Ελλάδα και ίδρυσε την σοσιαλιστική εφημερίδα *Άρδην*. Από τους στενότερους συνεργάτες του Δρακούλη ήταν ο Ρ. Χοΐδας, ο Στ. Καλλέργης, ο Γ. Χαιρέτης και ο Γ. Ξενόπουλος. Ο Δρακούλης, αν και γνώριζε τις πολιτικές και οικονομικές θεωρίες του Marx, ήθελε να εφαρμόσει στην Ελλάδα τον φαβιανισμό. Ο Γιάνης Κορδάτος υπογραμμίζει ότι τα σοσιαλιστικά κηρύγματα του Δρακούλη «ήταν απηχήσεις αντιλήψεων του Marx θολές, λαθεμένες και κομματιασμένες»⁸³.

Αναγνώριζε ότι η «πηγή του κεφαλαίου είναι η εκμετάλλευσις» και τονίζει πως δεν υπάρχει συμβιβασμός κεφαλαίου και εργασίας, ωστόσο δεν υιοθετεί την άμεση δράση, γιατί δεν κατανοεί την αναγκαιότητα του σοσιαλισμού «ως αναγκαία συνέπεια της λειτουργίας των εσωτερικών νόμων της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, που βρίσκουν την εκδήλωσή τους στην ταξική πάλη». Πιστεύει στην εξελικτική πορεία γι' αυτό είναι εχθρός «της αταξίας, της παραλυσίας και των ανατροπών». Όλα θα πάνε καλά όταν οι εργαζόμενοι οργανωθούν εις το «σωτήριον Κράτος»⁸⁴.

Οι θέσεις του Δρακούλη και του Χαιρέτη, ο οποίος είχε συνδράμει στην έκδοση του *Άρδην*, συγκλίνουν εμφανώς με την ιδεολογία του σοσιαλισμού του Λ. Χαρίση. Ο χαρακτήρας του Χαρίση είναι δομημένος με βάση αυτές τις δύο εξέχουσες προσωπικότητες. Ο «επιστημονικός» σοσιαλισμός του φιλοσόφου ταυτίζεται απόλυτα με τις ιδεολογικές σοσιαλιστικές παρεμβάσεις του Δρακούλη και ιδιαίτερα με αυτές του φυσικομαθηματικού Γιώργου Χαιρέτη. Άλλωστε, εκτός του ότι αποβλέπουν και οι δύο σε έναν «δημοκρατικό», ανθρωπιστικό σοσιαλισμό, παράλληλα συνδέονται με αγάπη για την επιστήμη της φυσικής και των μαθηματικών.

Ο Ξενόπουλος δεν μεταφέρει τυχαία τα δύο αυτά πρόσωπα στον χαρακτήρα του Χαρίση. Όπως διαπιστώνεται από την αυτοβιογραφία του, ο συγγραφέας στη

⁸³ Γιάνης Κορδάτος, *Προοδευτικές μορφές στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ιστορικό φιλολογικό ινστιτούτο Γ. Κορδάτος, 1966, σ. 18.

⁸⁴ Το ίδιο.

δεκαετία του 1990 συνδέθηκε τόσο με τον Δρακούλη και τον Χαιρέτη, όσο και με άλλους διανοούμενους σοσιαλιστές. Μάλιστα, στο ίδιο κεφάλαιο της αυτοβιογραφίας, ο Ξενόπουλος αφηγείται τη δράση της σοσιαλιστικής του παρέας, αποφεύγοντας, όμως, οποιαδήποτε αναφορά στη δική του δράση την εποχή εκείνη.

Όπως ομολογεί αργότερα (το 1920) ο ίδιος σε γράμμα του προς τον Γ. Κορδάτο, υπήρξε ενεργό μέλος της Σοσιαλιστικής Νεολαίας του 1890 και οπαδός του Πλάτωνα Δρακούλη και ότι αρθρογραφούσε περί του εργατικού ζητήματος, απεργιών κτλ. Η κοινωνική του πάντως δράση είχε αρχίσει από το 1885 με τη συνεργασία του στο σοσιαλιστικό φύλλο *Άρδην* του Πλ. Δρακούλη⁸⁵.

Επιπρόσθετα, ο Πώπος άργησε να ενστερνιστεί την ιδεολογία του σοσιαλισμού. Ο ήρωάς μας προσχώρησε ολοκληρωτικά στον σοσιαλισμό, έπειτα από ένα γεγονός που τον πλήγωσε βαθύτατα.

Σε μια τυχαία συνάντηση του Πώπου με τον καλό του φίλο Αντώνη, ο πρώτος έμαθε για την επαγγελματική εξέλιξη του φίλου του. Πληροφορήθηκε την ίδρυση της «Ελληνικής Πίστεως» μια ιδιωτική τράπεζα, στην οποία ο Αντώνης ανέλαβε χρέη τμηματάρχη με υψηλό μισθό και ποσοστά. Οι πλούσιοι ομογενείς συγκέντρωσαν τα κεφάλαιά τους και τις ικανότητές τους για την ίδρυση μιας ακόμη τράπεζας. Ο Πώπος, αφού συγχαίρηκε τον φίλο του έσπευσε να μεταφέρει τα νέα για την ίδρυση της τράπεζας στον Χαρίση, ο οποίος εμφανώς απογοητευμένος τον συμβούλευσε τα εξής:

Η τράπεζα, του είπε ο φιλόσοφος, είναι η δυνατότερη βεντούζα αυτού του τέρατος της κεφαλαιοκρατίας. Βυζαίνει ασφαλέστατα και την τελευταία ικμάδα του φτωχού. Και χωρίς να φαίνεται καθόλου, γιατί αληθινά χρειάζεται μεγάλη φιλοσοφία για να καταλάβει κανείς πόσο ανήθικο είναι το εμπόριο μιας τράπεζας. «Δανείζομαι, σου λέει, με τρία και πέντε τοις εκατό και δανείζω με οκτώ και με δέκα». Ανάλυσέ το αυτό, να ιδείς τι είναι. Συλλογίσου έπειτα ποιους δανείζει μια τράπεζα κι' από ποιους δανείζεται.....Το

⁸⁵ Μαρία Τριχιά-Ζούρα, ό.π., σ. 242.

Ευαγγέλιο το εξηγεί λαμπρά. «Τω έχοντι», λέει, δίνουν· «το μη έχοντι», κι' εκείνο το λίγο που έχει, του το παίρνουν. Κανείς δεν το εφαρμόζει αυτό καλύτερα από μια τράπεζα⁸⁶!

Το ίδιο διάστημα, ο Πώπος παρέμενε ένας φτωχός προγυμναστής που προσπαθούσε με κάθε τρόπο να εξασφαλίσει μια μακροπρόθεσμη, έστω, οικονομική ευμάρεια. Σκέφτηκε, λοιπόν, να τυπώνει ο ίδιος τα διδακτικά του βιβλία, χωρίς εκδότη που λάμβανε πάντα τη μερίδα του λέοντος. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν ένα μικρό κεφάλαιο, ένα ποσό της τάξεως των πέντε χιλιάδων την εποχή εκείνη, προκειμένου να κάνει την αρχή και με τα πρώτα κέρδη του να επισφραγίσει την μετέπειτα επιτυχία του. Έτσι, με περισσή αισιοδοξία και αυθορμητισμό ο Πώπος αποφασίζει να επισκεφθεί τη νέα τράπεζα και τον παιδικό του φίλο Αντώνη για να αιτηθεί το δάνειο των πέντε χιλιάδων δραχμών. Κατόπιν αρκετών συναντήσεων, τόσο με τον Μένιο, γενικό γραμματέα της τράπεζας και στενό φίλο του Πώπου κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων, όσο και με τον επιστήθιο φίλο του, Αντώνη, τελικώς του ενέκριναν μόνο το ποσό των χιλίων δραχμών. Ο αγαθός Πώπος δεν άντεξε την αδιαφορία των δύο καλών του φίλων που αγνόησαν, αφενός την αξιοπιστία του, αφετέρου την ατέρμονη προσπάθειά του πετύχει στη ζωή, και αποφασίζει να αρνηθεί τις χίλιες δραχμές. Αναστατωμένος και καταρρακωμένος αποχωρεί από την τράπεζα και καταφεύγει στον μοναδικό εναπομείναντα φίλο του, τον Χαρίση. Φτάνοντας στο σπίτι του φιλόσοφου, αφού του εξιστορεί τα συμβαίνοντα, του ανακοινώνει την ίδρυση της πρώτης σοσιαλιστική εφημερίδας *Νέον Φως* στην οποία και αφοσιώνεται μέχρι το τέλος της ζωής του.

- Μπά! έκαμε. Καλώς τον!... Τι έγινες ;... Πως αυτό;
Δεν έχεις γυμνάσιο σήμερα;
 - Έχω, αποκρίθηκε ο Πώπος, μα ήταν ανάγκη να έρθω πρώτα κάτι να σου πω...
 - Βγαίνει το «Νέον Φώς!»
 - Ά! Αλήθεια;... Σου έδωσα επιτέλους τις χιλιάδες εκείνες;
 - Όχι, δε μου έδωσαν πεντάρα. Άλλα γι' αυτό ακριβώς.
- Ο Χαρίσης άνοιξε τώρα το στόμα του. Μα ο Πώπος του εξήγησε

⁸⁶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σσ. 219-220.

αμέσως:

- Έχω στην άκρη καμιά εξακοσαριά δραχμές. Θυσιάζω τα μισά για να ιδρύσουμε την εφημερίδα. Φτάνουν πιστεύω, για την αρχή και, παραμπρός, ελπίζω να βγάξουμε τα έξοδά μας. Θέλω να τους δείξω αυτών με την βεντούζα τους. Και γι' αυτό αφοσιώνουμε κι' εγώ στο σοσιαλισμό σου.

- Α! για να εκδικηθείς;

- Όχι για να εκδικηθώ, όχι! Άλλα για την ιδέα! Ο τρόπος τους, τα παζάρια τους, η περιφρόνησή τους, η αδικία τους, μου έδειξαν πια τι γίνεται στον κόσμο και το χρέος που έχω σαν άνθρωπος. Όλα, στην ανάγκη, θα ταφήσω και θαφοσιωθώ! Αύριο, απόψε θα σου φέρω τα λεπτά και θαρχίσουμε. Σύμφωνα;

Είτε από εκδίκηση τοκανε είτε για την ιδέα, αδιάφορο· ο Χαρίσης δεν έβλεπε παρά τόνειρό του πραγματοποιημένο. Κι' έδωκε το χέρι του στον Πώπο με χαρά:

- Έλα λοιπόν να εργαστούμε!

Το «Νέον Φώς» είχε ιδρυθεί⁸⁷.

Σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία, η τράπεζα, ως κεφαλαιοκρατικός οργανισμός έχει σκοπό τη μεγιστοποίηση των αποδόσεων· επομένως, αντί να παραχωρήσει το δάνειο σε έναν ιδιώτη που θέλει να αυτοεκδοθεί, επιλέγει, κατά το συμφέρον της, να αρνηθεί. Ο κεφαλαιοκράτης προτιμά να δώσει το δάνειο σε έναν εκδοτικό οίκο που έχει τα μέσα παραγωγής και εξασφαλίζει την υπεραξία από τους συγγραφείς του, διότι με αυτόν τον τρόπο διαφυλάττονται τα κεφάλαιά του και αυξάνονται τα κέρδη του. Συνεπώς, και στην περίπτωση του Πώπου η τράπεζα λειτουργεί ως κεφαλαιοκρατικός μεσάζοντας, ο οποίος παρουσιάζεται σε αυτόν που δεν διαθέτει μέσα παραγωγής. Ο ενδιαφερόμενος έχει ανάγκη αυτόν που παραχωρεί το κεφάλαιο· αυτός που το διαθέτει το χρησιμοποιεί για να αυξήσει το κέρδος του. Το κέρδος, άλλωστε, του κεφαλαιοκράτη στηρίζεται στην υπεραξία των εργατών. Οι κεφαλαιοκράτες, βάζοντας τους προλετάριους να εργαστούν, από την αξία χ που παράγουν καρπώνονται το 90%, δηλαδή την υπεραξία, και τους δίνουν μόνο το 10% για να επιβιώσουν. Ο φτωχός Πώπος δεν έχει ούτε εκδοτικό οίκο, δεν έχει δίκτυο

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 279.

διανομής, ούτε κεφάλαια, επομένως επιδιώκει να ξεφύγει από αυτό το δίπολο και να εξελιχθεί μόνος του. Εύστοχα ο Marx γράφει:

Αυτή η απαλλοτριώση, όμως, εκφράζεται μέσα στα πλαίσια του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού συστήματος με αντιφατική μορφή, σαν ιδιοποίηση από λίγους της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Και η Πίστη δίνει σ' αυτούς τους λίγους όλο και περισσότερο τον χαρακτήρα καθαρών ιπποτών της τύχης. Και επειδή η ιδιοκτησία υπάρχει εδώ με τη μορφή της μετοχής, η κίνησή της και η μετάβασή της γίνεται καθαρό αποτέλεσμα του χρηματιστηριακού παιχνιδιού, όπου τα μικρά ψάρια καταβροχθίζονται από τους καρχαρίες και τα πρόβατα από τους λύκους του χρηματιστηρίου⁸⁸.

Πράγματι, πολύ σύντομα εκδίδεται το πρώτο φύλλο της πρώτης σοσιαλιστικής ελληνικής εφημερίδας *Νέον Φως* με διευθυντή τον Λέοντα Χαρίση. Όλοι οι οπαδοί του φιλόσοφου, η περίφημη παρέα του καφενείου Χαραμή, ήταν συντάκτες, συνεργάτες, βοηθοί και υποστηρικτές του. Τα περιεχόμενα του πρώτου φύλλου περιελάμβανε τα ακόλουθα:

«Το πρόγραμμά μας» - κύριο άρθρο, χωρίς υπογραφή, υπαγορευμένο από τον Χαρίση στον Αγγελακόπουλο.

«Η τυραννία του κεφαλαίου», δεύτερο άρθρο, ανώνυμο επίσης, του Πελοπίδα Ζάχου.

«Το μέλλον του Εργάτου», υπό Θ. – του Θωμά Ιωαννίδη, διορθωμένο από τον Χαρίση.

«Ο Κροπότκιν προς τους νέους», απόσπασμα, μετάφρασις Α. – Αγελλακοπούλου.

«Η ώρα εγγίζει!» χωρίς υπογραφή κι' αυτό, μα πολύ βίαιο, «αναρχικό» άρθρο, που δεν μπορούσε να τόγραφε άλλος από τον Γιάννη τον Πλατή – αν κι' αρκετό νερό είχε ρίξει στο κρασί του ο Χαρίσης.

Μ' αυτά γέμιζε η μόλις τετρασέλιδη εφημεριδούλα. Κι' έμενε μια

⁸⁸ Karl Marx, «Ο ρόλος της Πίστης στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή», στο *Κεφάλαιο*, τ.3., μτφρ. Παναγιώτης Μαυρομαμάτης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σ. 555.

μόνο στήλη για «Διάφορα», με ψιλά στοιχεία, γραμμένα κι' αυτά από τον Πλατή⁸⁹.

Το *Νέον Φως*, όπως ήταν φυσικό, δεν προωθούσε μόνο τις σοσιαλιστικές ιδέες του Χαρίση. Πολλοί ήταν εκείνοι που απέβλεπαν σε μια καινούργια κοινωνία μέσω της βίας και της τρομοκρατίας, με αποτέλεσμα να προωθούν αναρχο-σοσιαλιστικές ιδέες. Αυτούς ο Πώπος δεν τους συμεριζόταν, μάλιστα ως «κεφαλαιούχος» της εφημερίδας και νεοφώτιστος σοσιαλιστής μελετούσε καθημερινώς για να γράψει ένα άρθρο που θα έμενε ανεξίτηλο στο αναγνωστικό κοινό. Ήρθε ο καιρός και το περίφημο άρθρο του Πώπου με τίτλο «Οι βεντούζες» δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα, ενώ λίγο καιρό αργότερα ο Πώπος δημοσίευσε ένα ακόμη άρθρο, μια σπουδαία μελέτη περί των Πατέρων του σοσιαλισμού, στο οποίο παρουσίαζε τον Χριστό ως σοσιαλιστή.

Καθώς είθισται, μετά την σταθεροποίηση και την εμπέδωση έγκριτων ιδεολογιών, όπως ο σοσιαλισμός, ανατρέχουμε αναδρομικά στο παρελθόν, προκειμένου να ανακαλύψουμε τις πηγές και τις απαρχές του. Για παράδειγμα, έχει διατυπωθεί ότι στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα εντοπίζεται ένα σοσιαλιστικό ιδεώδες, αντίστοιχα διατυπώνεται συχνά η θέση ότι οι πνευματικές διδασκαλίες του χριστιανισμού είναι χαρακτηριστικά σοσιαλιστικές. «Η καθολική ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, η προσταγή αγαπάτε αλλήλους, η μέριμνα για τους αναξιοπαθούντες και γενικότερα για τους έχοντες ανάγκη βοήθειας»⁹⁰, συναποτελούν μερικά από τα βασικά χριστιανικά διδάγματα που συνάδουν με την ιδεολογία του σοσιαλισμού.

Ταυτόχρονα, στη φυσιογνωμία του Πώπου εντοπίζονται για ακόμη μια φορά οι θέσεις του δημοσιογράφου Δρακούλη. Η επιλογή του Πώπου να ενημερώσει τους αναγνώστες του για τον χριστιανικό σοσιαλισμό συγκλίνει με τις απαρέγκλιτες σοσιαλιστικές απόψεις του Δρακούλη, οι οποίες ήταν ένα κράμα χριστιανο-σοσιαλιστικών και ανθρωπιστικών ιδεών.

Ωστόσο, το δεύτερο άρθρο του Πώπου προμήνυε αντιδράσεις που ο ήρωάς μας δεν φανταζόταν. Στην προσπάθειά του να μεταλαμπαδεύσει τις γνώσεις του για τον σοσιαλισμό, προπαγανδίζει στους μαθητές του το *Νέον Φως* εν ώρα μαθήματος,

⁸⁹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 280.

⁹⁰ Σωτήρης Βανδώρος, «Εισαγωγή στις πολιτικές ιδεολογίες», https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4733/4/00_master%20document_%CE%95%CE%99%CE%A3.%CE%A0%CE%9F%CE%9B.%CE%99%CE%94%CE%95%CE%9F%CE%9B_%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf (5/3/2021), σ. 71.

γεγονός που έχει ως αντίκτυπο την αναφορά του στο υπουργείο. Ο μαθηματικός είχε επιδοθεί στην δημοσιογραφία και παραμελούσε πια τα καθήκοντά του. Άνηκε, πλέον, στη σύνταξη μιας σοσιαλιστικής εφημερίδας: «θα προτιμούσε να μη φάει, παρά να μη βγει ένα Σάββατο το Νέον Φως. Είχε γίνει η μανία του, η ψύχωση του κι' η ζωή του αυτή η εφημεριδούλα»⁹¹. Στο μεταξύ απολύεται και στιγματίζεται ως άθεος και σοσιαλιστής, συντάκτης του *Νέου Φωτός*, ενώ συλλαμβάνεται από την αστυνομία για τις πεποιθήσεις του, κλείνεται στη φυλακή όπου αρρωσταίνει και πεθαίνει. Ο Πώπος Δαγάτορας θεωρούσε «καθήκον υπέρτερον» και σκοπό της ζωής του στο εξής την «Ιδέα», όπως την ονόμαζε. Το *Νέον Φως* ήταν η δική του σοσιαλιστική «Ιδέα» και έμελλε να τον συντροφεύσει μέχρι το τέλος της ζωής του.

Την Ιδέα –έλεγε– την είχα πάντα μου. Ήταν βαθιά ριζωμένη μέσα μου. Κι' αν δεν αφοσιωνόμουν ακόμα σ' αυτήν, ποτέ όμως δεν ήμουν σαν ένας απ' αυτούς. Α, εγώ τραβούσα άλλο δρόμο, πολύ διαφορετικό. Όπως και νάρχονταν τα πράγματα, ποτέ δεν θα γινόμουν ένα Αντώνης Ρούκαλης ή ένας Μένης Μανιάς. Είχα άλλες αρχές εγώ, ήμουν τίμιος. Κι' επερίμενα την περίπτωση για να σηκώσω τη σημαία κατά της ατιμίας. Μου εδόθηκε! Αν δεν ήταν αυτή με την τράπεζα, θάταν μια άλλη. Η ζωή παρουσιάζει καθεμέρα. Πάντα θα μου δινόταν η ευκαιρία. Και πάντα θα γινόμουν... ένας απ' αυτούς!

Λέγοντας «απ' αυτούς», τώρα εννοούσε τους άλλους, τους φίλους του, τους σοσιαλιστές. Ο συλλογισμός που τον έβρισκε ακλόνητο, του έδωσε όλη εκείνη τη γαλήνη της ψυχής και της συνείδησης που ζητούσε για να πεθάνει σαν τίμιος άνθρωπος. Και τη στιγμή εκείνη την υπέρταση, ο νους του ανέβηκε στο Θεό και με λόγια που επρόφερε η ψυχή του, χωρίς καν να αδεύονται τα χείλη του, έκαμε την τελευταία του προσευχή:

- «Θεέ μου, σε ευχαριστώ που με αξίωσες να γίνω ένας απ' αυτούς κι' όχι ένας από εκείνους τους άλλους. Ήταν η μεγαλύτερη ευτυχία που μπορούσες να μου δώσεις! Κι' αν ήρθε η ώρα να με καλέσεις κοντά Σου, θα πεθάνω ευχαριστημένος πως έκαμα το

⁹¹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σ. 296.

χρέος μου σαν άνθρωπος, για να μην υπάρχουν μια στον κόσμο πλούσιοι και φτωχοί»⁹².

Ο Πώπος Δαγάτορας, ο βασικός χαρακτήρας του μυθιστορήματος, είναι ένας άνθρωπος προικισμένος με πνευματικές και ηθικές αρετές, που γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης. Διέπεται από τιμότητα και ανθρωπισμό, αρετές που τον καθιστούν έναν ξεχωριστό άνθρωπο ικανό να εκτελέσει τον προορισμένο γι' αυτόν σκοπό της ζωής του. Ο Δαγάτορας πιστεύει στον σοσιαλισμό και προφητεύει, όπως και ο Λέων Χαρίσης, μόνο μια ειρηνική επανάσταση. Ανάγει σε σκοπό της ζωής του την συμμετοχή του στην πρώτη σοσιαλιστική εφημερίδα, προκειμένου να διδάξει την κοινωνική ισότητα και τα δικαιώματα των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία. Οι παθιασμένες ιδέες του και οι δράσεις του τον οδηγούν στη φυλακή, όπου και πεθαίνει ηττημένος «αλλά ευχαριστημένος που έκαμε το χρέος του σαν άνθρωπος»⁹³. Ο Ξενόπουλος μεταφέρει εξαιρετικά την ιστορική σοσιαλιστική πραγματικότητα της Ελλάδας στο μυθιστόρημα *Πλούσιοι και φτωχοί*, προικίζοντας το πρόσωπο του ήρωα με την ιδέα του ανθρωπισμού.

2.2 Τα άλλα δύο έργα της τριλογίας

Ορμώμενοι από το πρίσμα της ιδεολογίας του σοσιαλισμού θα συνεξετάσουμε εδώ τα άλλα δύο μυθιστορήματα της κοινωνικής τριλογίας του Ξενόπουλου *Τίμοι και άτιμοι*, *Τυχεροί και άτυχοι*. Όπως το *Πλούσιοι και φτωχοί*, έτσι και τα επόμενα δύο αυτοτελή, αλλά αλληλένδετα μέρη της τριλογίας, συγκαταλέγονται στα μικτά μυθιστορήματα του συγγραφέα, στα οποία η δράση εξελίσσεται μεταξύ δύο χώρων, της Ζακύνθου και της Αθήνας.

Στο *Τίμοι και Άτιμοι*, η μυθιστορηματική πλοκή εισάγεται με μια παραδοχή. Στην αρχή του έργου ο συγγραφέας δηλώνει τα εξής:

Υπάρχουν τίμοι και άτιμοι κατά συνθήκη, όπως υπάρχουν τίμοι και άτιμοι αληθινά. Ένας άνθρωπος τίμιος κατά συνθήκη, μπορεί να είναι άτιμος, και πάλι ένας άτιμος κατά συνθήκη, μπορεί να είναι ο

⁹² Στο ίδιο, σσ. 314-315.

⁹³ Το ίδιο.

τιμιότερος των ανθρώπων⁹⁴.

Ο Δήμος Σπάθης, ένας αγνός νέος από τη Ζάκυνθο, εξασφαλίζει μια θέση στη Σχολή Δοκίμων Ναυτικών και παρά τις οικονομικές δυσκολίες κατορθώνει να γίνει αξιωματικός του Ναυτικού. Γιος ενός ταπεινού, φτωχού εμπόρου συγκρούεται με τον συμπατριώτη και συνάδελφό του, Πετράκη Μαρμούρη, ο οποίος αφενός διέδιδε πληροφορίες για την κοινωνική θέση του Σπάθη, αφετέρου υποβίβαζε την ακεραιότητα και την τιμιότητά του εξαιτίας της ζηλοφθονίας του. Ο Δήμος γνωρίζει και ερωτεύεται την κόρη ενός πλούσιου πολιτικού, την Αγγέλα Δαλέρη. Οι δύο νέοι αποφασίζουν να παντρευτούν, όμως ο πατέρας της πλούσιας αρχοντοπούλας δεν επιθυμεί για γαμπρό του τον Δήμο Σπάθη, παρά την πολλά υποσχόμενη ανοδική πορεία του στο Ναυτικό. Τότε ο Σπάθης αποφασίζει να απαγάγει την Αγγέλα και να την παντρευτεί, παρ' όλες τις αντιρρήσεις του πατέρα της. Έπειτα από αυτήν την παρορμητική κίνηση των δύο ερωτευμένων, ξεκινάει ένας διαρκής πόλεμος του πατέρα εναντίον του ήρωα. Οι πλεκτάνες εξαντλούν τον Δήμο, ο οποίος παραιτείται και φεύγει στο εξωτερικό με τη γυναίκα του για να σπουδάσει σε μια ξένη ηλεκτρολογική σχολή. Δυστυχώς, όμως, οι μηχανορραφίες του πλούσιου Δαλέρη δεν σταματούν. Ο πατέρας του Σπάθη, παρότι αθώος, κατηγορείται ως αρχαιοκάπηλος και το ζευγάρι αναγκάζεται να επιστρέψει στην Αθήνα. Στο μεταξύ, η εγκυμονούσα Αγγέλα νιώθει υπεύθυνη για τις δολοπλοκίες του πατέρα της και πεθαίνει από τον καημό της. Σύντομα ο πατέρας του Σπάθη αθώνεται, αλλά αρρωσταίνει βαριά και πεθαίνει. Ο Σπάθης, αφού ανακάλυψε όλες τις συμπαιγνίες και τις πλεκτάνες του Δαλέρη θα επιστρέψει στη Ζάκυνθο με τη μητέρα του για μια νέα φιλήσυχη ζωή.

Στους *Τίμιους και άτιμους* ο Ξενόπουλος παρουσιάζει τις αντιλήψεις της κοινωνίας, αλλά ξεδιπλώνει και τις προσωπικές του πεποιθήσεις για την τιμή και την ατιμία.

Στο τρίτο μυθιστόρημα της κοινωνικής τριλογίας εξετάζεται το πρόβλημα της τύχης. Όπως στο *Πλούσιοι και φτωχοί*, αντίστοιχα στο *Τυχεροί και άτυχοι* ο Ξενόπουλος προβάλλει ένα άλλο πρόβλημα, «αιώνιο και παγκόσμιο»⁹⁵. Θέτει, λοιπόν, το εξής ερώτημα:

Υπάρχουν άτυχοι και τυχεροί γεννημένοι; Αυτό το πρόβλημα

⁹⁴ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τίμοι και Άτιμοι*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984, σσ. 7-8.

⁹⁵ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τυχεροί και άτυχοι*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984, σ. 7.

προσπαθεί να λύσει σ' όλη του τη ζωή ο άτυχος Ρίτσος Καλογεράς. Δεν το λύνει· φτάνει όμως στο βέβαιο συμπέρασμα πως ούτε οι τυχεροί είναι πάντα ευτυχισμένοι, ούτε δυστυχισμένοι οι άτυχοι. Άλλο Τύχη κι άλλο Ευτυχία⁹⁶.

Ο Ρίτσος Καλογεράς, νέος από αρχοντική γενιά, πιστεύει ότι είναι άτυχος συγκρίνοντας τον εαυτό του με τον καλύτερό του φίλο, Στέλιο Ζόντο. Ο Ρίτσος, γιος ενός πλούσιου εμπόρου, σπουδάζει φιλολογία με σκοπό να διαπρέψει και να γίνει καθηγητής πανεπιστημίου, ενώ ο Στέλιος Ζόντος, γιος ενός μαουνιέρη, ασχολείται με το εμπόριο. Στο μεταξύ, οι δύο καλοί φίλοι απομακρύνονται εξαιτίας ενός νεανικού καβγά. Ο Καλογεράς ερωτεύεται και παντρεύεται τη Ρηγγίνα, μια όμορφη και φτωχή αριστοκράτισσα. Η οικονομική καταστροφή του πατέρα του Ρίτσου τον οδηγεί να εργαστεί ως καθηγητής και λίγο αργότερα μεταβαίνει στη Αθήνα, όπου διορίζεται στο γυμνάσιο της Νεαπόλεως. Η ζωή του Ρίτσου εξελίσσεται θετικά, παρά τις οικονομικές δυσκολίες. Αποκτά παιδιά και συναντά τυχαία τον πρώην καλό του φίλο και επιτυχημένο, πλέον, έμπορο Στέλιο. Έπειτα, ο Ρίτσος γνωρίζεται με την Ρόζα Καγγελάρη, από τη Βάρνα της Βουλγαρίας, η οποία φοιτά στο ανώτερο παρθεναγωγείο. Η νεαρή μαθήτριά του πιστεύει πως και αυτή έχει το μικρόβιο της ατυχίας, εφόσον το παρελθόν της συνδέεται με μια σειρά από ατυχίες, τραγωδίες, θανάτους και ατυχήματα. Όταν, όμως, η Ρόζα γνωρίζεται με τον Στέλιο, τον ερωτεύεται και αρχίζει να πιστεύει πως η κακοτυχία που την καταδιώκει δεν υφίσταται πια. Οι δύο ερωτευμένοι αποφασίζουν να παντρευτούν, αλλά την παραμονή του γάμου τους ο Στέλιος σκοτώνεται σε ένα τραγικό ατύχημα. Η Ρόζα θεωρεί πως τον σκότωσε η ατυχία της και επιστρέφει για πάντα στην πατρίδα της. Ο Ρίτσος συνεχίζει τη ζωή του, γίνεται καθηγητής στο πανεπιστήμιο και βλέπει τα παιδιά του να μεγαλώνουν. Αναπολώντας το παρελθόν και ενθυμούμενος πόσο τον είχε βασανίσει η ιδέα της ατυχίας, αντιλαμβάνεται πως όχι μόνο δεν υπήρξε άτυχος, αλλά αντίθετα στάθηκε πολύ τυχερός στη ζωή του.

Πρέπει να θυμίσουμε εδώ ότι στις προηγούμενες εποχές της ιστορίας συναντούμε μια τακτική διαίρεση της κοινωνίας σε διάφορες τάξεις. Η σύγχρονη αστική κοινωνία δεν κατήργησε τις ταξικές αντιθέσεις, αντιθέτως προέβαλε νέες μορφές πάλης. Οι ταξικές αντιθέσεις απλοποιήθηκαν και η κοινωνία χωρίστηκε σε

⁹⁶ Το ίδιο.

δύο μεγάλες τάξεις: στην αστική τάξη και στο προλεταριάτο.

Η παραπάνω διαπίστωση των Marx και Engels αποκρυπτογραφείται σε όλη την κοινωνική τριλογία του Ξενόπουλου. Συγκεκριμένα, στα δύο μυθιστορήματα που διερευνούμε η ταξική πάλη διαμορφώνει, για ακόμη μια φορά, την κοινωνία των δύο ηρώων. Από τη μια, ο Δήμος Σπάθης είναι γιος ενός εντιμότατου εμποράκου, ο οποίος συναγωνίζεται διαρκώς όλα τα πλουσιόπαιδα από μεγάλες οικογένειες στρατιωτικών και πολιτευόμενων στην σχολή Ναυτικών Δοκίμων και συγχρόνως, όταν ερωτεύεται την Αγγέλα Δαλήρη, έρχεται αντιμέτωπος με τον βουλευτή πατέρα της. Ο πλούσιος Δαλήρης καταφέρνει να εξοντώσει τον νεαρό δόκιμο, καθώς η μάχη ανάμεσά τους είναι άνιση. Για τον Ξενόπουλο, ο Δαλήρης συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία της κυρίαρχης τάξης που επιτυγχάνει να θεμελιώσει και να αναπαράγει την κυριαρχία του, κατορθώνοντας να την επιβάλει σε όλα τα επίπεδα δια μέσου της πολιτικής του εξουσίας. Ο Σπάθης σε όλη του τη ζωή πασχίζει να διασφαλίζει τη μεγαλύτερη αρετή του ανθρώπου, την τιμιότητα, εξασθενημένος όμως από τις αλλεπάλληλες μομφές των ανωτέρων του, τη χάνει διαπαντός. Ο Marx υποστηρίζει ότι

δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτή που καθορίζει το *είναι* τους, μα αντίστροφα το κοινωνικό τους *είναι* είναι αυτό που καθορίζει τη συνείδησή τους. Ως «κοινωνικό είναι» εννοείται το σύνολο των υλικών όρων της κοινωνικής ζωής. Και οι υλικές συνθήκες της κοινωνικής ζωής θεωρείται ότι καθορίζουν τη συνείδηση των ανθρώπων, τις ιδέες και τις αντιλήψεις τους⁹⁷.

Συνεπώς, ο Δήμος από τίμιος καθίσταται άτιμος, διότι η κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζει του στερεί κάθε δικαίωμα υπεράσπισης του εαυτού του. Ο Σπάθης ως αδρανής, πλέον, άνθρωπος δέχεται παθητικά τη διάσταση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η άποψη του Marx για τη ντετερμινιστική σχέση που διέπει τους ανώτερους και κατώτερους κοινωνικά επιβεβαιώνεται μέσα από την ιστορία του δικού μας ήρωα, στην οποία ο ασθενέστερος αργά ή γρήγορα ηττάται από τον ισχυρότερο.

Από την άλλη, στο *Τυχεροί και άτυχοι* ο Ρίτσος Καλογεράς προέρχεται από

⁹⁷ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σ. 67.

μια αριστοκρατική οικογένεια και κάθε άνθρωπος θα ζήλευε την τύχη του. Έχει πλούσιο πατέρα και θείο και μια σημαντική κληρονομιά που θα εξασφάλιζε μετά τον θάνατό τους. Διαθέτει εξοχική κατοικία και πολλά χρήματα που του επιτρέπουν να σπουδάσει και να πετύχει μια ακαδημαϊκή καριέρα. Απεναντίας, ο παιδικός φίλος του Ρίτσου, ο Στέλιος Ζόντος, προέρχεται από μια κατώτερη κοινωνική τάξη και ακολουθεί το επάγγελμα του εμπόρου. Η ταξική αντίθεση των δύο προσώπων διαφαίνεται ξεκάθαρα, καθώς η διαφορά των δύο τάξεων έγκειται στον πλούτο που η καθεμία διαθέτει. Ο πλούτος είναι αυτός που ορίζει τις κοινωνικές τάξεις και με αυτό το κριτήριο ο Λένιν έδωσε τον ορισμό τους:

Οι τάξεις είναι μεγάλες ομάδες ανθρώπων που διαφέρουν η μια από την άλλη σύμφωνα με τη θέση που κατέχουν σε ένα ιστορικά συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικής παραγωγής, σύμφωνα με τις σχέσεις του (που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι καθορισμένες και διατυπωμένες σε νόμο) με τα μέσα παραγωγής, σύμφωνα με το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας και συνεπώς σύμφωνα με το μερίδιό τους στον κοινωνικό πλούτο και τον τρόπο που τον προσπορίζονται. Οι τάξεις είναι ομάδες ανθρώπων, μια εκ των οποίων μπορεί να οικειοποιηθεί την εργασία μιας άλλης εξαιτίας των διαφορετικών θέσεων που καταλαμβάνουν σε ένα συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικής οικονομίας⁹⁸.

«Ως βάση της κοινωνίας τώρα, ορίζεται το σύνολο των παραγωγικών σχέσεων, που συγκροτούν, κατά τη θεωρία, την οικονομική δομή της κοινωνίας»⁹⁹. Ο Ρίτσος αντανακλά την άρχουσα τάξη, αυτήν που διαθέτει το κεφάλαιο ή αλλιώς το εμπόρευμα και με αυτό δύναται να συνθέτει την κοινωνική του υπόσταση. Ο πλούτος κάθε οικογένειας καθορίζει και την κοινωνική ανέλιξή της.

Έχουν αποκατασταθεί οι άνθρωποι από τα εμπορεύματα, το χρήμα, «το κεφάλαιο», που έχουν τυχόν στη διάθεσή τους. Είναι αυτά με τα οποία ταυτοποιούνται, είναι αυτά που συνιστούν την κοινωνική τους ύπαρξη, που συνθέτουν την κοινωνική τους υπόσταση. Αυτό

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 85.

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 87.

εννοεί ο Marx όταν σημειώνει ότι στην καπιταλιστική κοινωνία οι κοινωνικές σχέσεις έχουν «αναστραφεί» και από σχέσεις ανθρώπων προς ανθρώπους έχουν μεταμορφωθεί σε σχέση μεταξύ πραγμάτων των εμπορευμάτων¹⁰⁰.

Επιπροσθέτως, ο Ρίτσος κατά τη διάρκεια της ζωής του έρχεται αντιμέτωπος με διάφορες οικονομικές δυσκολίες, τις οποίες στο τέλος υπερβαίνει. Μεταξύ άλλων, λοιπόν, η ζωή του συνοψίζει τον «οικονομικό ντετερμινισμό» της μαρξιστικής θεωρίας, σύμφωνα με τον οποίο οι οικονομικοί παράγοντες είναι αυτοί που καθορίζουν όλους τους υπόλοιπους.

Καταργείται έτσι, η ποικιλομορφία των δρόμων τους οποίους ακολούθησε η ανθρώπινη κοινωνική εξέλιξη και ο πλουραλισμός των δρόμων, τους οποίους μπορεί στο μέλλον να ακολουθήσει. Η ανθρώπινη ιστορία συλλαμβάνεται ως μια γραμμική, αναγκαστική εξέλιξη¹⁰¹.

Ακολούθως, πρέπει να εστιάσουμε στις σχέσεις εξουσίας και συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζεται στα δύο μυθιστορήματα η πολιτική εξουσία.

Στους *Τίμιους και άτιμους*, ο πεθερός του Σπάθη Δαλέρης εξαντλεί με κάθε δυνατό τρόπο το πολιτικό αξίωμά του ως υπουργού, προκειμένου να εξολοθρεύσει τον γαμπρό του. Η εξουσία και η οικονομικο-κοινωνική του θέση υποβοηθούν τον Δαλέρη και εντείνουν τις δολοπλοκίες του. Καταφέρνει να αμαυρώσει την υπόληψη του νεαρού Σπάθη στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, με αποτέλεσμα εκείνος να παραιτηθεί, ενώ καταστρέφει οικονομικά όλη του την οικογένεια κλείνοντας τον πατέρα του στη φυλακή ως αρχαιοκάπηλο. Δεν διστάζει ακόμη και να αναιρέσει τις ίδιες τις πολιτικές του πεποιθήσεις και να μεταπηδήσει σε διαφορετικό πολιτικό κόμμα, έτσι ώστε να εξασφαλίσει την επίτευξη των δόλιων στόχων του. Ο συγγραφέας μας εύστοχα γράφει:

Αυτός ο άνθρωπος, που για τέτοια αιτία και με τόση ευκολία αποσκιρτούσε από το πολιτικό του κόμμα, μου φαινόταν πια πως

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 104.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 95.

δεν είχε ιερό και όσιο κι ήταν ικανός για όλα. Αλήθεια, την εποχή εκείνη της «συναλλαγής» και της «φαιλοκρατίας», τέτοιες αποσκιρτήσεις, για ένα ρουσφέτι πολλές φορές, ήταν συχνότατες και δεν εξέπλητταν κανένα. Μα για τον κ. Δαλέρη είχα άλλη ιδέα. Ενόμιζα πως ακολουθούσε την πολιτική του Τρικούπη με πεποίθηση για το ιδανικό αυτής την πολιτικής. Κι ενόμιζα πως ήταν ένας χρηστός πολιτευόμενος κι ένας ανώτερος άνθρωπος, όπως μου φαινόταν τότε όλοι οι επιφανείς τρικουπικοί, γιατί κι εγώ τρικουπικός ήμουν, και όχι από κανένα συμφέρο παρ' από μια ιδέα. Τη στιγμή όμως που έβλεπα τον κ. Δαλέρη να θυσιάζει την ιδέα στο προσωπικό του πάθος και, για να εκδικηθεί το γαμπρό του, να ρίχνει έναν Τρικούπη, πάει!... του έχασα κάθε υπόληψη. Ούτε ανώτερος άνθρωπος ήταν πια για μένα, ούτε χρηστός, –και ας το πω καθαρά– ούτε τίμιος¹⁰².

Στους *Τυχερούς και άτυχους*, αν και η πολιτική εξουσία ενεργεί υπέρ του Ρίτσου Καλογερά, καταφαίνεται η διαφθορά των εκλεγέντων, οι οποίοι καταχράνται την εξουσία, προκειμένου να ικανοποιήσουν τα αιτήματα των ψηφοφόρων τους. Ο Ρίτσος, στην προσπάθειά του να γίνει Καθηγητής, αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες και αναγκάζεται να εργαστεί σε ένα γυμνάσιο του τόπου του. Εκείνη την εποχή, οι διορισμοί κι οι μεταθέσεις εξαρτώνταν από τον κυβερνητικό βουλευτή. «Ο Ρίτσος λοιπόν, για να διοριστεί στο γυμνάσιο του τόπου του, έπρεπε να ν' αποταθεί στο βουλευτή του»¹⁰³. Για καλή του τύχη, ο γάμος του με μια κόρη της αριστοκρατίας, η κοινωνική του θέση, αλλά και η φιλία του πατέρα του με τον βουλευτή τού εξασφαλίζουν άμεσα μια θέση στο γυμνάσιο της Ζακύνθου. Μάλιστα, την ίδια εποχή που ο Ρίτσος επιδιώκει τον διορισμό φαίνεται πως ένας ακόμη νέος ενδιαφέρεται για την ίδια ακριβώς θέση, ωστόσο απορρίπτεται λόγω κομματικών διαφορών.

Κάποιος καθηγητής, από τους ξένους, είχε ζητήσει μονάχος του να μετατεθεί. Άλλοι ντόπιοι, για τη θέση του δεν υπήρχαν, εκτός από ένα που δεν ήταν τόσο ικανός, ίσως γιατί άνηκε και στ' άλλο

¹⁰² Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τίμιοι και άτιμοι*, ό.π., σ. 127.

¹⁰³ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τυχεροί και άτυχοι*, ό.π., σ. 117.

κόμμα... Ο Ρίτσος είχε μεγάλη αξία. Θα τ' ομολογούσε ο Ρωμάς κι αν ακόμα δεν επρόκειτο για παιδί φίλου. Και μ' όλη του την καρδιά, όσο και με πεποίθηση πώς θα' ταν για καλό του τόπου, θα 'δινε τη θέση εκείνη στον Ρίτσο¹⁰⁴.

Για τον Marx, οι κοινωνίες στηρίζονται στην αντίθεση ανάμεσα σε τάξεις που καταπιέζουν και σε τάξεις που καταπιέζονται. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η σύγχρονη αστική κοινωνία απλοποίησε τις ταξικές αντιθέσεις, δημιουργώντας την τάξη των αστών και την τάξη των εργατών. Εκείνο που επισφραγίζει «την κυριαρχία της αστικής τάξης είναι η συσσώρευση του πλούτου στα χέρια ιδιωτών, ο σχηματισμός και η αύξηση του κεφαλαίου»¹⁰⁵. Ως εκ τούτου, η εξουσία και η οικονομία είναι δύο αλληλένδετες έννοιες: η μία τροφοδοτεί την άλλη. Ο στοχαστής επιλέγει, λοιπόν, να αναλύσει και να συνδέσει την κυριαρχία με την οικονομία, θεωρώντας τη δεύτερη υπεύθυνη για τις σχέσεις εξουσίας που προκύπτουν στη σύγχρονη εποχή. Η ανώτερη τάξη κατέχει την κυριαρχία και την χρησιμοποιεί για να πραγματοποιεί τα δικά της συμφέροντα και να εξουσιάζει την εκμεταλλεζόμενη τάξη. Έτσι, οι δύο τάξεις συγκρούονται (εδώ έγκειται η περίφημη πάλη των τάξεων) και δημιουργούν ταξικές αντιθέσεις. Και οι συγκρούσεις συμφερόντων ανάμεσα στις υπάρχουσες κοινωνικές ή ταξικές ομάδες δημιουργήθηκαν από τις οικονομικές εξελίξεις.

Συμπερασματικά, το οικονομικό πλαίσιο που διέπει τις κοινωνικές σχέσεις και τις σχέσεις εξουσίας εντοπίζεται και στα δυο μυθιστορήματα του Ξενόπουλου. Ο υπουργός Δαλέρης χρησιμοποιεί όλη του την εξουσιαστική δύναμη και εκμηδενίζει κοινωνικά και οικονομικά τον δύστυχο Σπάθη, ενώ ο βουλευτής και συγγενικός φίλος του πατέρα του Ρίτσου, στο *Τυχεροί και άτυχοι*, είναι αυτός που απεγκλωβίζει τον ήρωα από τις οικονομικές του δυσκολίες εξασφαλίζοντάς του εργασία. Η κυρίαρχη ιδεολογία στην κοινωνία «είναι η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης, γιατί η κυριαρχία μιας τάξης στηρίζεται πάνω στην αναγκαία ψευδαίσθηση ότι αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα ολόκληρης της κοινωνίας»¹⁰⁶. Ο Ξενόπουλος, με εξαιρετική συγγραφική μαεστρία καταδικάζει τις μεμπτές πράξεις των ισχυρών και ξεγυμνώνει τους πραγματικά άτιμους ανθρώπους, οι οποίοι υπονομεύουν τους αδύναμους και

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σσ. 121-122.

¹⁰⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, ό.π., σ. 35.

¹⁰⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, «Πρόλογος στη γαλλική έκδοση Editions Sociales του 1968», *Γερμανική Ιδεολογία*, τ.1., μτφρ.-επιμ. Κ. Φιλίνη, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σ. 18.

χρησιμοποιούν την πολιτική τους δύναμη για τα προσωπικά τους συμφέροντα.

2.3 Φιλοσοφικά ζητούμενα του έργου: ζητήματα ηθικής, δικαίου, τύχης

Ο συγγραφέας στην κοινωνική τριλογία θέτει τρία θεμελιώδη φιλοσοφικά ερωτήματα, εστιάζοντας στην κοινωνική διαστρωμάτωση από την οποία προκύπτει η δομική ανισότητα των ηρώων του. Ενημερώνει, λοιπόν, τον αναγνώστη για «ράτσες» πλούσιων και φτωχών ανθρώπων, για τίμιους και άτιμους ανθρώπους, ενώ δεν παραλείπει να αναδείξει στο τελευταίο μέρος της τριλογίας το ζήτημα της τύχης. Επιδιώξή μας είναι να προβούμε σε μια συνεξέταση των όσων υποστηρίζει ο συγγραφέας στην τριλογία, καθώς και να προσδιορίσουμε την φιλοσοφική διάσταση των λεγομένων του αξιοποιώντας έννοιες της μαρξιστικής ιδεολογίας, όπως αυτή του ιστορικού υλισμού.

Αν επιθυμούσαμε να συμπυκνώσουμε όλη την τριλογία σε ένα μυθιστόρημα, εκείνο το οποίο εκ των υστέρων θα μονοπωλούσε το ενδιαφέρον του αναγνώστη μας, θα ήταν το ζήτημα των ταξικών αντιθέσεων, εφόσον και οι τρεις ιστορίες των ηρώων μας εμπεριέχουν οικονομικο-κοινωνικές ανισότητες.

Σύμφωνα με τους Marx και Engels, οι άνθρωποι ανέκαθεν μεριμνούσαν για την διαβίωσή τους και ιδιαίτερα για την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών τους. Για να επιβιώσουν και να παράγουν τα απαραίτητα αγαθά για τη ζωή τους, λοιπόν, εργάζονται. Έτσι, ικανοποιούν τις ανάγκες τους και εξελίσσονται κοινωνικά. Για τον λόγο αυτό, έχει σημασία να αναλυθεί η «υλική διάσταση» των ανθρωπίνων σχέσεων. «Ο ιστορικός υλικός ερμηνεύει την εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας με βάση τη διαλεκτική σχέση των παραγωγικών δυνάμενων και των παραγωγικών σχέσεων»¹⁰⁷. Στις παραγωγικές δυνάμεις υπάγονται όλα τα υλικά μέσα που εμπλέκονται στη διαδικασία της παραγωγής, ενώ οι παραγωγικές σχέσεις είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται κατά τη διαδικασία παραγωγής μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δομείται και ο κοινωνικός σχηματισμός. Αυτοί που διαθέτουν τα μέσα παραγωγής (άρχουσα τάξη) κατέχουν την προνομιακή θέση στον κοινωνικό σχηματισμό, με συνέπεια να συντελείται μια σχέση αδικίας και εκμετάλλευσης. «Κατά τους Μαξ και Ένγκελς, η άρχουσα τάξη, που κατέχει τα μέσα παραγωγής, ιδιοποιείται τον κοινωνικό πλούτο που παράγεται από την εργασία

¹⁰⁷ Σωτήρης Βανδώρας, ό.π., σ. 76.

των κυριαρχούμενων τάξεων»¹⁰⁸.

Ο Ξενόπουλος, στο πρώτο μέρος της κοινωνικής τριλογίας, μεταβιβάζει στον ήρωα τον προσωπικό του στοχασμό. Ο Πώπος παρουσιάζεται να αναρωτιέται για την ύπαρξη εκ γενετής πλούσιων και φτωχών ανθρώπων. Το γεγονός ότι δεν καταφέρνει να εισπράξει από την ιδιωτική τράπεζα το ποσό που επιθυμεί και το οποίο θα λειτουργούσε ως αρωγός για την οικονομικο-κοινωνική του ανέλιξη πιστοποιεί «πως οι άνθρωποι είναι αιχμάλωτοι των παραγωγικών σχέσεων που εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξή τους»¹⁰⁹. Ο ήρωας εκλαμβάνει όλη την αγριότητα της άρχουσας τάξης και θεωρεί ότι ανήκει στη «ράτσα» των φτωχών ανθρώπων. «Είναι λοιπόν αναμφισβήτητο ότι εκείνο που τονίζεται ιδιαίτερα στην υπερλειτουργικότητα των κοινωνικών τάξεων είναι οι οικονομικές τους λειτουργίες»¹¹⁰. Η άρχουσα τάξη ελέγχει το «εποικοδόμημα» το ίδιο νόμιμα και δρα κατά το συμφέρον της.

Συνειδητά ο Πώπος επιλέγει, λοιπόν, να προσχωρήσει στον σοσιαλισμό, εφόσον γι' αυτόν προβάλλεται ως μέσο διαφυγής από την δυσχερή πραγματικότητα. Αφουγκράζεται τον σοσιαλισμό σαν μια ανώτερη ιδεολογία και επιλέγει να τον υπηρετήσει. Ο κοινωνιολόγος Gurvitch σημειώνει σχετικά:

Στην Γερμανική ιδεολογία διαβάζουμε πως: Γεννήθηκε μια τάξη που πρέπει να φέρει όλα τα βάρη της κοινωνίας δίχως να απολαμβάνει τα οφέλη τους, που αποδιωγμένη από την κοινωνία καταλήγει στην πιο καθαρή αντίθεση προς όλες τις άλλες τάξεις. [Η εργατική τάξη] αποτελεί ήδη την έκφραση της διάλυσης όλων των τάξεων. Οι ιδέες της άρχουσα τάξης είναι σε όλες τις εποχές οι δεσπόζουσες ιδέες¹¹¹.

Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, η ταξική πάλη είναι εγγενές στοιχείο των κοινωνικών συστημάτων της ιστορίας. Ο Πώπος δεν κατορθώνει να ξεφύγει από την ταξική καταγωγή του, η οποία θεωρείται δεσμός και έτσι πεθαίνει ολομόναχος και φτωχός στη φυλακή. Για τους Marx και Engels η απάντηση στην ταξική πάλη δίδεται με την διατύπωση των αρχών του ιστορικού υλισμού, οι οποίοι δεν συνεισφέρουν

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 13.

¹⁰⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, «Πρόλογος στη γαλλική έκδοση Editions Sociales του 1968», ό.π., σ. 13.

¹¹⁰ Georges Gurvitch, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα, Gutenberg, 1976, σ. 271.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 95.

μονάχα μια θεωρία του κράτους, «σαν όργανου καταπίεσης στα χέρια της κυρίαρχης τάξης, υποστηρίζουν ήδη τη θέση ότι το προλεταριάτο οφείλει αναγκαστικά να αρχίσει από την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας»¹¹². Ο Ξενόπουλος οδηγεί σταδιακά τον ήρωά του στην παραδοχή της θεωρίας περί πλούσιας και φτωχής «ράτσας» ανθρώπων:

Από τη στιγμή αυτή, που του παρουσιάστηκε πάλι η περίφημη θεωρία, δε συλλογιζόταν παρά τη διαίρεση αυτή των ανθρώπων σε πλούσιους και φτωχούς. Να κι' άλλο σχετικό μυστήριο ανεξιχνίαστο, που το εξιχνίαζε τώρα: Πόσες φορές δεν είδε στη ζωή του φτωχούς να πλουτίζουν άξαφνα, απρόοπτα, με μια κληρονομιά! Και πόσες φορές δεν εσκέφθηκε πως και γι' αυτόν μπορούσε κάποτε να γίνει το ίδιο, ή δεν θεώρησε απλώς άτυχο τον εαυτό του, που δεν είχε πλούσιους συγγενείς να πεθαίνουν και να τον θυμούνται... Μα τώρα έβλεπε πως η ατυχία του αυτήν ήταν γενικότερη, βαθύτερη. Στη ράτσα που άνηκε, δεν ήταν δυνατό να του συμβεί τέτοιο πράγμα! Κι' έβλεπε ακόμα πως δεν έπρεπε ν' απορεί καθόλου με κάποιους φτωχούς που πλούτιζαν έτσι άξαφνα από κληρονομιά. Φαινόταν απρόοπτο, μα ήταν προαποφασισμένο. Η φτώχεια των ανθρώπων εκείνων ήταν προσωρινή. Έτσι ή αλλιώς, πάντα θα πλούτιζαν μια μέρα γιατί άνηκαν στη ράτσα των ανθρώπων που πλουτίζουν¹¹³.

Στο δεύτερο μέρος της τριλογίας, η πάλη των τάξεων εκδηλώνεται μέσω της πολιτικής εξουσίας και της κυριαρχίας του κράτους που ως εκτελεστικό όργανο καταπιέζει την κατώτερη κοινωνική τάξη. Ο Ξενόπουλος στο *Τίμιοι και άτιμοι* επιστρέφει με μιαν ακόμη θεωρία που αφορά την τιμιότητα των ανθρώπων. Υπάρχουν τίμιοι και άτιμοι κατά συνθήκη, όπως υπάρχουν τίμιοι και άτιμοι αληθινά. «Με την αλήθεια και την ζέστα της αφήγησής του κάνει τον αναγνώστη ν' αγανακτήσει από τις αδικίες που γίνονται στην αδύνατη πλευρά...»¹¹⁴. Ο Δήμος Σπάθης έρχεται αντιμέτωπος με την εξουσία, η οποία καταφέρνει και να εξοντώσει

¹¹² Karl Marx, Friedrich Engels, «Πρόλογος στη γαλλική έκδοση Editions Sociales του 1968», ό.π., σ. 14.

¹¹³ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Πλούσιοι και φτωχοί*, ό.π., σσ. 227-228.

¹¹⁴ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τίμιοι και άτιμοι*, ό.π., σ. 8.

την εντιμότητα και την κοινωνική του υπόσταση. Σε όλο το μυθιστόρημα περιγράφονται οι δόλιες πράξεις του υπουργού Δαλέρη προς τον γαμπρό του, καθώς και οι ανέλπιδες προσπάθειες του ήρωα να διασφαλίσει την κοινωνική του θέση.

Για τους Marx και Engels ο ιστορικός υλισμός είναι μια ντετερμινιστική θεώρηση. «Υποστήριζαν ότι η κίνηση των οικονομικών και των τεχνολογικών δυνάμεων είναι προκαθορισμένη, νομοτελειακή και αναπόφευκτη»¹¹⁵. Συνεπώς, ο Σπάθης, αν και αθώος, χάνει τη δυνατότητα ελεύθερης δράσης ενώπιον του ισχυρού πεθερού του, διότι πάντα θριαμβεύει ο δυνατός. Μάλιστα, τόσο η πολιτική εξουσία του Δαλέρη, όσο και η εν γένει οργανωμένη εξουσία, δεν διστάζει να καταδικάσει τον νεαρό Δήμο. Αυτή τη φορά ο Σπάθης θα δικαστεί για υποτιθέμενες ύβρεις και συκοφαντίες κατά του Δαλέρη έξω από τη Βουλή. Στην προσπάθειά του να ανακτήσει την τιμιότητά του καλεί στο δικαστήριο για μάρτυρα υπεράσπισης τον μοναδικό άνθρωπο που αρχικώς τον υποστήριξε, τον Λοχαγό Γιαννηκόπουλο. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της δίκης ο λοχαγός αρνείται κάθε προσωπική ανάμειξη, ενώ παρουσιάζεται να μην γνωρίζει τον κατηγορούμενο. Το δικαστήριο κρίνει, τελικά, ένοχο τον Σπάθη και εξαιτίας ελαφρυντικών τον καταδικάζει σε δέκα μόνο ημέρες φυλάκισης. Μέσα στη φυλακή ο ήρωας φαίνεται να συλλογίζεται τους πραγματικά τίμιους και άτιμους ανθρώπους:

Να ένας άνθρωπος που η κοινωνία τον είχε, αν όχι για υπέρτιμο όπως το Δαλέρη, τουλάχιστο για εντιμότατο. Να ένας άνθρωπος που η Πολιτεία του εμπιστευόταν υπηρεσίες σημαντικές. Ο Γιαννηκόπουλος ο λοχαγός. Η σκηνή μας με το Γαρίμπα, όλη σχεδόν, γίνεται μπροστά του. Κι έπειτα έρχεται στο δικαστήριο κι ορκίζεται πως ούτε είδε ούτε άκουσε!... Μου κάνει το φίλο, με παίρνει στο γραφείο του με προφυλάει, με υπερασπίζεται μια στιγμή εναντίον εκείνων μου θέλουν να με συλλάβουν επειδή έβρισα το Δαλέρη, μου δείχνει τη ζωηρότερη συμπάθεια, μου ξανοίγεται, μου χαρακτηρίζει παλιάνθρωπο το Γαρίμπα και για ταίρι του το Δαλέρη. Έπειτα έρχεται στο δικαστήριο και τ' αρνείται όλα¹¹⁶!

Απογοητευμένος ο Δήμος, λίγο καιρό αργότερα μαθαίνει από τον λοχαγό τον

¹¹⁵ Σωτήρης Βανδώρας, ό.π., σ. 77.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 305-306.

πραγματικό λόγο που δεν τον υποστήριξε:

Στο λέω πάλι, γιατί είμαστε οι δυο μας. Ούτε μας βλέπει ούτε μας ακούει κανείς. Χμ! τόλμησε όμως πάλι να πεις στον κόσμο πως σου είπα αυτό κι αυτό. Θα το αρνηθώ και να το ξέρεις. Θα σε φτύσω, θα χυμήξω απάνων σου και θα φωνάξω: «Ψέματα! Ο Γαρίμπας είναι τίμιος! Ο Δαλέρης, η τιμή ενσαρκωμένη! Και μόνο αυτός, ο Δήμος Σπάθης, ο πιο άτιμος και παλιάνθρωπος του κόσμου!...» Γεια σου¹¹⁷!

Με το παραπάνω περιστατικό ο Ξενόπουλος επιβεβαιώνει τη θεωρία του για τους τίμιους και τους άτιμους ανθρώπους. Ο λοχαγός, παρότι εμφανίζεται έντιμος άνθρωπος επιλέγει να ταχθεί υπέρ της ατιμίας και να μην υπερασπιστεί τον αδικημένο Σπάθη. Φοβούμενος τις κυρώσεις των ανωτέρων του τάσσεται υπέρ της πολιτικής εξουσίας του Δαλέρη που έχει την ικανότητα να πραγματώνει τα συμφέροντά της και ταυτόχρονα να εξουσιάζει ακόμη και αυτούς που αντιλαμβάνονται το άδικο. Άλλωστε, «κάθε εξουσία βρίσκεται με τη σειρά της μέσα σ' ένα δίκτυο σχέσεων ανάμεσα σ' εκμεταλλευτές κι εκμεταλλευόμενους»¹¹⁸. Για τον Ξενόπουλο η κοινωνική θέση και το επάγγελμα ενός ανθρώπου δεν πρέπει να προσδιορίζει την εντιμότητα, ούτε και την ανεντιμότητά του. Ο χαρακτήρας είναι αυτός που υποδηλώνει την ανθρώπινη ποιότητα, γι' αυτό και ένας ζητιάνος μπορεί κάλλιστα να είναι τιμιότερος και από έναν υπουργό.

Καταλήγοντας, ο «απόλυτος» ντετερμινισμός φαίνεται να καθορίζει το τελευταίο μέρος της κοινωνικής τριλογίας του συγγραφέα. «Οι ήρωες του Ξενόπουλου είναι και εδώ άνθρωποι αληθινοί, με ανθρώπινες αδυναμίες και αρετές»¹¹⁹. Αυτή τη φορά ο συγγραφέας θίγει το ζήτημα της τύχης και περιγράφει πώς ο παράγοντας τύχη μπορεί να επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων. Παρόλο που ο συγγραφέας θέτει το ζήτημα, αυτή τη φορά δεν προτείνει λύση· φτάνει, όμως, στο βέβαιο συμπέρασμα πως ούτε οι τυχεροί είναι πάντα ευτυχισμένοι, ούτε οι δυστυχισμένοι πάντοτε άτυχοι.

Προικίζοντας με μια ντετερμινιστική διάσταση στους χαρακτήρες του έργου,

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 323.

¹¹⁸ Νίκος Α. Πουλιαντζάς, *Το κράτος, Η εξουσία, Ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Θεμέλιο, 2008, σ. 50.

¹¹⁹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Τυχεροί και άτυχοι*, ό.π., σ. 8.

διαβάζουμε ότι ο άτυχος Ρίτσος Καλογεράς, αν και αρχοντόπουλο, χάνει την περιουσία του και αγωνίζεται να επανέλθει σταδιακά παρά τις οικονομικές του δυσκολίες. Γρήγορα, όμως, επιτυγχάνει να ανέλθει επιστρέφοντας στην πρότερη κατάστασή του. Από την άλλη, ο τυχερός του φίλος, Στέλιος, προέρχεται από μια φτωχή οικογένεια, αλλά ταχέως εξελίσσεται κοινωνικά και αποκαθίσταται οικονομικά. Το τέλος, ωστόσο, προμηνύεται θλιβερό, διότι χάνει τη ζωή του σε ένα τραγικό ατύχημα.

Οι ταξικές αντιθέσεις ακολουθούν και τους δύο ήρωες σε όλη την πορεία της ζωής τους, ενώ το ντετερμινιστικό στοιχείο εντοπίζεται στο τέλος του έργου. Ο Στέλιος, μολονότι τυχερός για κάποιο διάστημα, δεν μπορεί να ξεφύγει από την ταξική του «μοίρα», με αποτέλεσμα η πρόσκαιρη τύχη του να εξισορροπηθεί από την ατυχία του πρόωρου θανάτου. Όμοια, ο Καλογεράς παρότι αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες καταλήγει τυχερός και επιτυχημένος τόσο οικονομικά, όσο και κοινωνικά. Δεν είναι τυχαίο ότι στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου καταγράφονται τα εξής:

Ο αναγνώστης που παρακολουθεί τη ζωή και τις σκέψεις τους και τα περιστατικά που τους κάνουν να αισθάνονται άλλοι άτυχοι και άλλοι τυχεροί, συγκινείται βαθύτατα, συμμερίζεται τα αισθήματά τους και θέτει και αυτός τα ίδια ερωτήματα που κι ο ίδιος τα έχει αντιμετωπίσει πολλές φορές στη ζωή του. Αγωνίζεται και αυτός μαζί με τον συγγραφέα για τη λύση του προβλήματος.

Έτσι ο δημιουργός της «Κοινωνικής Τριλογίας», κατορθώνει και πάλι αυτό που αποτελεί προνόμιο μόνο των μεγάλων συγγραφέων: να προβάλλει τα αιτήματα της εποχής του, να θέτει πανανθρώπινα προβλήματα και να αναζητάει λύσεις, χωρίς να προδίδει την τέχνη του¹²⁰.

¹²⁰ Το ίδιο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία αυτή επιχειρήθηκε η σύνδεση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας με την περίφημη κοινωνική τριλογία του Ξενόπουλου, *Πλούσιοι και φτωχοί*. Εξετάστηκαν οι κύριες φιλοσοφικές έννοιες που συγκροτούν το έργο του συγγραφέα, αλλά και τα κύρια γνωρίσματα της σκέψης του, τα οποία μας οδηγούν στις κάτωθι σκέψεις.

Εστιάζοντας στους *Πλούσιους και φτωχούς*, την εποχή που δημοσιεύτηκε το μυθιστόρημα, οι περισσότεροι συνάδελφοι του Ξενόπουλου έσπευσαν να υποστηρίξουν την άποψη ότι πρόκειται για ένα μυθιστόρημα που συμπυκνώνει τις ιδεολογικές θέσεις του συγγραφέα. Ωστόσο, ο Ξενόπουλος στο επιλογικό σημείωμα του βιβλίου αποστασιοποιείται εμφανώς από τον σοσιαλισμό και ενισχύει την ψυχολογική και κοινωνική διάσταση του έργου. Πράγματι, ο συγγραφέας ανεξαρτητοποιείται και διαχωρίζει τη θέση του ως προς τις ιδεολογικές του απόψεις: δεν γράφει ως οπαδός ή αντίπαλος των αρχών του σοσιαλισμού, αντιθέτως είναι απροκατάληπτος και αμερόληπτος. Άλλωστε, στην αυτοβιογραφία του εμφανίζεται αποστασιοποιημένος από τη σοσιαλιστική θεωρία του Πλάτωνα Δρακούλη. Ας παραθέσουμε τα ακριβή λόγια του συγγραφέα: «είχα διαβάσει τα βιβλία και τα φυλλάδια του Πλάτωνος Δρακούλη και ε γνώριζα τις αρχές του σοσιαλισμού. Η θεωρία μου φαινόταν χιμαιρική»¹²¹.

Παράλληλα, ο Ξενόπουλος στην αυτοβιογραφία του, αν και απεικονίζει την ιδεολογία και τη δράση της σοσιαλιστικής του συντροφιάς δεν προβαίνει σε καμία αναφορά για τη δική του δράση εκείνη την εποχή. Μολαταύτα, είναι φανερό ότι το μυθιστόρημα παρεμφαίνει τις ιδέες του συγγραφέα περί σοσιαλισμού, εφόσον το 1885 εντάσσεται στον σοσιαλιστικό κύκλο του Πλάτωνα Δρακούλη και στη συγγραφική ομάδα της πρώτης σοσιαλιστικής εφημερίδας *Άρδην*¹²². Μάλιστα, η συστηματική κοινωνική δράση του συγγραφέα αποκαλύπτεται στο προσωπικό γράμμα του Ξενόπουλου προς τον Γιάννη Κορδάτο, στο οποίο ομολογεί ότι το 1890 υπήρξε μέλος της Σοσιαλιστικής Νεολαίας της Αθήνας του Δρακούλη. Ο Γιάννης Κορδάτος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι εντυπώσεις και αναμνήσεις του από την ανάμιξή του στην τότε σοσιαλιστική κίνηση υπάρχουν στο μυθιστόρημα του,

¹²¹ Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα*, ό.π., σ. 317.

¹²² Κωνσταντίνος Δημαράς, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ., επιμ. Α. Μπάγιας-Α. Τσαγκόγιωρκα-Σουπιονά, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1966, σ. 406.

*Πλούσιοι και Φτωχοί»*¹²³.

Καταφαίνεται εξ αυτών, ότι στα χρόνια της νεότητάς του, ο Ξενόπουλος συνδέεται με τους επικεφαλής του σοσιαλιστικού κόμματος και ενστερνίζεται τις αντιλήψεις του σοσιαλισμού. Επιπλέον, την περίοδο μεταξύ 1895 και 1947, κατά την οποία ο Ξενόπουλος διετέλεσε αρχισυντάκτης στο περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων*, αρθρογραφεί και αναπτύσσει τους ιδεολογικούς προβληματισμούς και τις θέσεις του περί σοσιαλισμού. Στα άρθρα του θίγει, κυρίως, κοινωνικά ζητήματα όπως η ανισότητα φύλων και τάξεων, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που επιλέγει να αναπτύξει τη θεωρία του σοσιαλισμού, υποστηρίζοντας ότι η εφαρμογή της εξασφαλίζει ένα καλύτερο μέλλον στην κοινωνία. Στο άρθρο «Ο Σοσιαλιστής»¹²⁴ στη στήλη «Αθηναϊκά Επιστολαί» του περιοδικού *Διάπλασις των Παίδων*, ο Ξενόπουλος με το ψευδώνυμο «Φαίδων», απεικονίζει την ιδεολογία του σοσιαλισμού και αναφέρεται στον Πλάτωνα Δρακούλη, ενώ στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύει και τα άρθρα «Ο Σοσιαλισμός»¹²⁵ και «Η Μέλλουσα Κοινωνία»¹²⁶, στα οποία προβάλλει τον σοσιαλισμό ως το απόλυτο μέσο για την αναδημιουργία μιας φθαρμένης κοινωνίας. Εκεί ο Ξενόπουλος περιγράφει «κεφαλαιοκρατικούς τύπους και παράλληλα και τις κοινωνικές αντιθέσεις και την ηθική καταπίεση και οικονομική εκμετάλλευση της φτωχολογίας από την πλουτοκρατία»¹²⁷.

Παρόλα αυτά, ο συγγραφέας μας στα περισσότερα κείμενά του δείχνει να εμφορείται από μια έντονη αμφιταλάντευση ως προς τον σοσιαλισμό. Μάλιστα, τις ελάχιστες φορές που επιλέγει να γνωστοποιήσει στους αναγνώστες του τις αρχές του σοσιαλισμού, εμφανίζεται αποστασιοποιημένος και δεν αποδέχεται επίσημα τον τίτλο του σοσιαλιστή.

Συγκεκριμένα, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η στάση του συγγραφέα υπαναχωρεί από τις αρχικές του θέσεις. Στο άρθρο του «Αισιοδοξία» στη *Διάπλαση των Παίδων* γράφει ότι «το όνειρο της ισότητας των ανθρώπων είν' επίσης χιμαιρικό και απραγματοποίητο»¹²⁸, ενώ η ιδέα του σοσιαλισμού φαίνεται ότι είχε πάψει πια να του είναι ελκυστική.

¹²³ Γιάνης Κορδάτος, «Η πεζογραφία γύρω στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα μας» στο *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τ.1., Αθήνα, Επικαιρότητα, 1983, σ. 513.

¹²⁴ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ο Σοσιαλιστής», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 22, Αθήνα, Απρίλης 1916, σ. 175.

¹²⁵ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ο Σοσιαλισμός», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 23, Μάιος 1916, σ. 185.

¹²⁶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Η Μέλλουσα Κοινωνία», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 24, Μάιος 1916, σ. 193.

¹²⁷ Γιάνης Κορδάτος, «Η πεζογραφία γύρω στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα μας», ό.π., σ. 515.

¹²⁸ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Αισιοδοξία», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 48, Νοέμβριος 1929, σ. 572.

Συνεπώς, το νέο πλέγμα αντιθέσεων που δημιούργησε η δεκαετία του 1920 οδήγησε τον Ξενόπουλο στον επαναπροσδιορισμό και εντέλει στην αναθεώρηση του ιδανικού του σοσιαλισμού. Φυσικά, ο Κορδάτος σημειώνει, μεταξύ άλλων, ότι ο Ξενόπουλος, «που έγραφε και στη “Διάπλαση των Παίδων”, στο “Έθνος” και σε περιοδικά ζώντας από την πένα του, φοβήθηκε μη χάσει το ψωμί του και δήλωσε ορθά-κοφτά πως “δεν συμερίζεται τις ιδέες του ήρωά του”»¹²⁹.

Αναμφισβήτητα, δεν γνωρίζουμε μετά βεβαιότητας τους πραγματικούς λόγους για τους οποίους ο Ξενόπουλος εγκατέλειψε την αισιοδοξία του σοσιαλισμού, ωστόσο, παρά τις αντιφάσεις και τις αμφιταλαντεύσεις, στο *Πλούσιοι και Φτωχοί* εκθειάζει τις σοσιαλιστικές του θέσεις. Ακόμη κι αν ο ίδιος ποτέ δεν το παραδέχθηκε, τοποθετείται απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα. Εξάλλου, το παραπάνω μυθιστόρημα δεν αποτελεί το μοναδικό δείγμα στο οποίο ο συγγραφέας αποτυπώνει τις κοινωνικές και ιδεολογικές του θέσεις. Στο διήγημά του *Μινώταυρος* «κάνει καθαρά κοινωνιστικό κήρυγμα με απόχρωση αναρχοσοσιαλιστική. Και στα διηγήματά του “Πετριές στον ήλιο” η δομή του θεμελιώνεται σε κοινωνικό έδαφος»¹³⁰.

Ο Ξενόπουλος πίστευε σε έναν σοσιαλισμό που θα άλλαζε την κοινωνία χωρίς βίαιες ανατροπές. Ενθάρρυνε το πρότυπο ενός ανθρωπιστικού σοσιαλισμού. Κατ’ αυτόν, όταν οι άνθρωποι κατακτήσουν ένα υψηλό επίπεδο πνευματικότητας, τότε θα αντιληφθούν το πραγματικό συμφέρον τους. Μόνο τότε ο σοσιαλισμός θα καταφέρει να βάλει τέλος στον διαχωρισμό πλούσιων και φτωχών και θα εξαλείψει κάθε μορφή ανισότητας. Ο Ξενόπουλος φαίνεται να μην εγκαταλείπει ποτέ την ιδέα του σοσιαλισμού, γι’ αυτό και τον επιλέγει ως στάση ζωής. Γι’ αυτόν, η ιδανική κοινωνία είναι μια κοινωνία με σοσιαλιστικές αρχές, η οποία νομοτελειακά σχεδόν θα επιφέρει την πραγματική αλλαγή στην ανθρωπότητα. Ο συγγραφέας μας δεν λησμονεί τον σοσιαλισμό, ούτε όμως και τη λογοτεχνική του ιδιότητα. Ομολογουμένως, ο Ξενόπουλος αντικρούει με συγκεκριμένο τρόπο την εντύπωση ότι το *Πλούσιοι και Φτωχοί* είναι έργο «με θέση» και επιχειρεί να κρατήσει αποστάσεις και να υπηρετήσει τη συγγραφική τέχνη.

Συνοψίζοντας, ακόμη και αν ασπαστούμε την προηγηθείσα μαρτυρία του Κορδάτου για «ατολμία» καταδήλωσης των προσωπικών πεποιθήσεων του συγγραφέα, ακόμη κι αν δεχθούμε ότι δεν ακολούθησε με συνέπεια τη σοσιαλιστική

¹²⁹ Γιάνης Κορδάτος, «Η πεζογραφία γύρω στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα μας», ό.π., σ. 515.

¹³⁰ Το ίδιο.

ιδεολογία, ο Ξενόπουλος κατόρθωσε ως συγγραφέας με κοινωνική συνείδηση να αποτυπώσει τις προοδευτικές, για την εποχή του, θέσεις αφήνοντας ανεξίτηλο το στίγμα του. Υπήρξε μια εξαιρετικά γενναιόδωρη λογοτεχνική παρουσία που στάθηκε πάντα με συμπάθεια απέναντι στον λαό, γεγονός που υποδεικνύει την βαθιά ανθρωπιστική αγωγή και φύση του.

Εν κατακλείδι, ο Ζακύνθιος λογοτέχνης υπήρξε ένας γνήσιος παρατηρητής της κοινωνίας. Με την αφηγηματική του δύναμη προσέφερε ακαταπόνητα ένα τεράστιο και ευαίσθητο συγγραφικό έργο. Η συγγραφική του δεινότητα κορυφώνεται με τη θεατρική προσφορά του συγγραφέα, η οποία, κατά κοινή διαπίστωση, υπήρξε καθοριστική στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του ελληνικού θεάτρου στον 20^ό αιώνα. Ωστόσο, οι φιλοσοφικές σκέψεις του Ξενόπουλου δεν εξαντλούνται σε αυτές τις σελίδες, καθώς εδώ επιχειρήθηκε μια υποκειμενική σοσιαλιστική προσέγγιση της κοινωνικής τριλογίας. Ειδικότερα, αποπειραθήκαμε να αναδείξουμε τη σοσιαλιστική σκέψη του Ξενόπουλου ως στάση ζωής λαμβάνοντας υπόψη, πρωτίστως, την προηγηθείσα ανάλυση και δευτερευόντως το αυτοβιογραφικό κείμενο του συγγραφέα, έχοντας ως κεντρικό σημείο αναφοράς την πλούσια αρθρογραφία του στη *Διάπλαση των Παίδων*. Προκειμένου να αναδειχθούν περαιτέρω οι φιλοσοφικοί στοχασμοί του συγγραφέα, χρήζει βαθιάς διερεύνησης το έργο του συνολικά. Για τον λόγο αυτό, πιστεύουμε ότι η παρούσα εργασία θα μπορούσε να επεκταθεί συναρτώντας την ιδεολογία του σοσιαλισμού με το εκτενές θεατρικό έργο του συγγραφέα. Παράλληλα, καλό θα ήταν να γίνει μια συστηματική έρευνα σε όλες τις εφημερίδες και τα περιοδικά που δημοσίευε, έτσι ώστε να διερευνηθούν σε βάθος οι ιδεολογικές και φιλοσοφικές του ανησυχίες. Ελπίζουμε, λοιπόν, αυτή η μελέτη να σταθεί αρωγός σε όποιον επιδιώξει να ασχοληθεί μελλοντικά με την ανήσυχη και πολυπράγμονα προσωπικότητα του Γρηγορίου Ξενόπουλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Έντυπες πηγές

Αντωνοπούλου, Μαρία Ν., *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Σαββάλας, 2011.

Δημαράς, Κωνσταντίνος, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ., επιμ. Α. Μπάγιας-Α. Τσαγκόγιωρκα-Σουπιονά, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1966, σ. 406.

Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε, «Οι ιστορικές ρίζες του Κ.Κ.Ε. Η εμφάνιση του ελληνικού εργατικού κινήματος», στο *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε., 1918-1939*, τ.1., Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2018, σσ. 24-36.

_____ : «Η ίδρυση του σοσιαλιστικού εργατικού κόμματος (Σ.Ε.Κ.Ε.) και οι αγώνες του την πρώτη περίοδο της δράσης του (1918-1924)», στο *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε., 1918-1939*, τ.1., Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2018, σ. 86.

Κορδάτος, Γιάννης, «Η πεζογραφία γύρω στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα μας» στο *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τ.1., Αθήνα, Επικαιρότητα, 1983, σσ. 513-515.

_____ : *Προοδευτικές μορφές στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ιστορικό Φιλολογικό Ινστιτούτο Γ. Κορδάτος, 1966.

Μουσμότης, Διονύσιος Ν., *Γρηγόριος Ξενόπουλος 1867-1951, Χρονολόγιο και λεύκωμα*, Αθήνα, Περίπλους, 2001.

Νούτσος, Παναγιώτης, «Εισαγωγή», στο *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ.1., επιμ. Π. Νούτσος, Αθήνα, Γνώση, 1995, σσ. 21-31.

_____ : «Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής», στο *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ.1., επιμ. Π. Νούτσος, Αθήνα, Γνώση, 1995, σσ. 195-244.

Ξενόπουλος, Γρηγόριος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα, Αυτοβιογραφία*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984.

_____ : *Πλούσιοι και Φτωχοί*, Αθήνα, εκδ. Μπίρης, 1959.

_____ : *Τίμιοι και Άτιμοι*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984.

- _____ : *Τυχεροί και Άτυχοι*, Αθήνα, εκδ. Βλάσση, 1984.
- Πουланτζάς, Νίκος Α., *Το κράτος, Η εξουσία, Ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα, Θεμέλιο, 2008.
- Abrams, M.H., *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων - Θεωρία, Ιστορία, Κριτική, Λογοτεχνίας*, μτφρ. Γιάννα Δεληβοριά - Σοφία Χατζηιωαννίδου, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2012.
- Beaton, Roderick, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, μτφρ. Ευαγγελία Ζούργου - Μαριάννα Σπανάκη, Αθήνα, Νεφέλη, 1996.
- Engels, Friedrich, *Σοσιαλισμός, Ουτοπικός και Επιστημονικός*, μτφρ. Δήμητρα Κυρίλλου, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2006.
- Gurvitch, Georges, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα, Gutenberg, 1976.
- Lenin, Vladimir, *Κράτος και Επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2012.
- Marx Karl, Engels Friedrich, «Πρόλογος στη γαλλική έκδοση Editions Sociales του 1968», *Γερμανική Ιδεολογία*, τ.1., μτφρ.-επιμ. Κ. Φιλίνη, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 13-18.
- _____ : *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1984.
- Marx, Karl, «Ο ρόλος της Πίστης στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή», στο *Κεφάλαιο*, τ.3., μτφρ. Παναγιώτης Μαυρομμάτης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σ. 555.
- Trotignon, Pierre, *Η Ιστορία της Φιλοσοφίας 19^{ος} αι. Ρομαντικοί- Κοινωνιολόγοι*, μτφρ. Τίτος Πατρίκιος-Παύλος Χριστοδουλίδης, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1991.
- Vitii, Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 2016.

B. Ηλεκτρονικές πηγές

Διδακτορικές διατριβές

Γαλαντία, Κυριακή, *Η ανταπόκριση της κριτικής στο αφηγηματικό έργο του Γρ. Ξενόπουλου (1883-1951)*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2010, <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/832>

Τριχιά-Ζούρα, Μαρία, *Η αυτοβιογραφία του Γρηγόριου Ξενόπουλου*, Εθνικό και

Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Τμήμα Φιλολογίας, Αθήνα, 2001,

https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/19688?fbclid=IwAR0rw_JYaqnxB7F4cdybZ4qZgt_DgUD4sfrfgFDcFrI_c2AUCIOz2zTkmRk#page/1/mode/2up

Ηλεκτρονικά συγγράμματα

Βανδώρος, Σωτήρης, «Εισαγωγή στις πολιτικές ιδεολογίες», https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4733/4/00_master%20document_%CE%95%CE%99%CE%A3.%CE%A0%CE%9F%CE%9B.%CE%99%CE%94%CE%95%CE%9F%CE%9B_%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf

Ψηφιοποιημένα άρθρα

Ξενόπουλος, Γρηγόριος, «Αισιοδοξία», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 48, Αθήνα, Νοέμβριος 1929, σ. 572,

https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/23322/dia_issue48.pdf?sequence=48&isAllowed=y

_____ : «Η Μέλλουσα Κοινωνία», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 24, Αθήνα, Μάιος 1916, σ. 193,

https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/23251/dia_issue24.pdf?sequence=24&isAllowed=y

_____ : «Ο Σοσιαλισμός», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 23, Αθήνα, Μάιος 1916, σ. 185,

https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/23251/dia_issue23.pdf?sequence=23&isAllowed=y

_____ : «Ο Σοσιαλιστής», *Η Διάπλασις των Παίδων*, τχ. 22, Αθήνα, Απρίλης 1916, σ. 175,

https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/23251/dia_issue22.pdf?sequence=22&isAllowed=y

Φωτογραφικό υλικό

Η φωτογραφία του συγγραφέα ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα:

https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/pandektis_prosopa/000085-10442_58139?fbclid=IwAR0fVzdenk6HZFaNWuGzlBnL3mnyo4fJsKPgUmwvYWc oLP6PAMLgCS04xho

